

І С Т И Н И

ГУСТАВ
МАЙРІНК

ГОЛЕМ

І С Т И Н И

ГУСТАВ
МАЙРІНК

ГОЛЕМ

Роман

Харків
«ФОЛІО»
2018

УДК 821.112.2(436)

М14

Серія «Істини» заснована у 2017 році
Переклад з німецької *Наталії Іваничук*
Художник-оформлювач *О. А. Гугалова*

Майрінк Г.

М 14 Голем: роман / Густав Майрінк; пер. з нім. Н. Р. Іваничук; худож.-оформлювач О. А. Гугалова. — Харків: Фоліо, 2018. — 251 с. — (Істини).

ISBN 978-966-03-7836-0 (Істини).

ISBN 978-966-03-8080-6.

Австрійський письменник-експресіоніст, драматург, перекладач, банкір Густав Майрінк (справжнє ім'я Густав Маєр, 1868—1932) найбільш відомий за романом «Голем» (1915), який приніс йому всесвітню славу, ставши одним із перших книжкових бестселерів ХХ століття.

Одного разу оповідач переплутав свій капелюх з іншим, на підкладці якого було написано ім'я власника — Атанасіус Пернат. Після цього він почав бачити дивні уривчасті сни, в яких був тим самим Пернатом — різьбярем камей з єврейського гетто у Празі. У цих снах оповідач переживає цілу історію і врешті-решт намагається знайти Атанасіуса Перната в реальності, однак дізнається, що події, які він бачив у своїх снах, насправді відбувалися багато років тому...

УДК 821.112.2(436)

ISBN 978-966-03-7836-0

(Істини)

ISBN 978-966-03-8080-6

© Н. Р. Іваничук, переклад українською, 2011

© О. А. Гугалова, художнє оформлення, 2018

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2017

СОН

Місячне сяйво падає на узніжжя мого ліжка й лежить там велетенською осяйною пласкою брилою.

Коли повний місяць йде на спад і його правий бік починає щербитися, — немов обличчя, якого вже торкається старість: воно марніє і мережитья зморшками, — такої ночі мене огортає туск, гнітючий неспокій.

Я сплю й не сплю водночас, у напівсонному мареві в моїй душі пережите змішується з прочитаним і почутим, ніби два струмені різної барви й прозорості зливаються до купи.

Перед сном я читав життєпис Будди Ґотами, і в моїй голові на тисячу ладів водно повторюються слова:

«Ворона злетіла вниз до каменя, схожого на великий шматок сала, подумала: може, то щось смачненьке. Розчарована, вона відлетіла геть. Так і ми — ті, що у вічному пошуку, — немов ота ворона, приваблена каменем, полишаємо аскета Ґотаму, втративши до нього інтерес».

І образ каменя, схожого на шматок сала, виростає до несутвітніх розмірів у моєму мозкові.

Я простую пересохлим руслом річки й збираю гладкі камінці.

Сіро-блакитні з краплєннями блискотливого пилу, що проступив на поверхні, — я все сушу та й сушу над ними голову, ніяк не придумую, що з ними робити, — а ще чорні

з сірчано-жовтими плямами, схожі на скам'янілі потуги дитини викласти незграбну подобу плямистої ящірки.

Я хочу пожбурити їх геть далеко від себе, ті камінці, але вони випадають мені з рук, я не годин їх витіснити зі свого поля зору.

Усе каміння, яке коли-небудь щось важило в моєму житті, з'являється не знати й звідки, стискаючи мене звідусіль.

Деякі, немов величезні синювато-сірі краби перед припливом, судомно намагаються виборсатися з піску на світ божий, щоб за будь-яку ціну звернути на себе мою увагу і сповістити мені щось безмежно важливе.

Інші — виснажені — безсило зсуваються у свої ямки, полишаючи навіть спроби донести до мене хоч слово.

Подоколи я виринаю з сутніні цього напівсну і якусь мить заново бачу на здибленому краї своєї ковдри місячне сяйво — велику осяйну пласку брилу, аби потім знов, наосліп хапаючись за свідомість, що водно висковзує від мене, гарячково шукати камінь, який не дає мені спокою, — лежить десь, зачайвшись, на звалищі моїх спогадів, схожий на шматок сала.

Біля нього до землі спадала, вочевидь, ринва — малюю я собі, — зігнена під тупим кутом, поїдена на краях іржею. Я вперто намагаюся витворити у своїй уяві саме такий образ, щоб ошукати розтривожені думки й заколисати їх до сну.

Це мені не вдається.

Та знову й знову з тупою наполегливістю, наче віконниця, якою вітер монотонно гупає до стіни, торочить мені впертий внутрішній голос: усе не так, це зовсім не той камінь, що схожий на кусень сала.

Від цього голосу ніде подітися.

Хай я хоч усоте товкмачив собі, що це неважливо, голос замовкав на коротку мить, а потім знову непомітно прокидався і настирливо заводив від початку: гаразд, га-

разд, хай буде, як скажеш, та все ж це не той камінь, що схожий на кусень сала.

Поволі мене долає нестерпне відчуття безпорадності.

Що було далі, не знаю. Чи я добровільно облишив будь-який опір, а чи вони — мої думки — мене скорили й упокорили.

Знаю лише, що моє тіло спить у ліжку, а свідомість відділилася й нічим більше з ним не поєднана.

Хто ж тепер моє «Я»? — хочу запитати. Але нараз розумію: я не маю вже органа, яким ставляться запитання, і мені стає страшно, що дурнуватий голос знову почне свій безконечний допит про камінь і про сало.

І я відвертаюся.

ДЕНЬ

Раптом я опинився у похмурому дворі й побачив крізь руду арку брами, по той бік вузької брудної вулички, єврея-лахмітника, який прихилився до ятки, обвішаної старим залізним крамом: зламаними інструментами, поіржавілими стременами й ковзанами та іншим непотребом, що вже відслужив своє.

Була в цій картині якась болюча одноманітність, властива враженням від буднів, котрі, мов вуличні торговці, переступають поріг нашого сприйняття, не збуджуючи ні цікавості, ні здивування.

Я усвідомлював, що вже віддавна це оточення — моя домівка.

Але й це усвідомлення не полишило по собі глибоких вражень, хоча й протиставлялося тому, що я недавно пережив, і тому, як дійшов до нинішнього стану душі...

Я мусив, мабуть, колись чути або читати про таке чудернацьке порівняння каменя зі шматком сала; воно несподівано

пригадалося мені, коли я піднімався вичовганими сходами до своєї комірчини й мимохідь подумав про засмальцьований кам'яний поріг.

Тієї миті я почув попереду себе, вище поверхом, чиїсь кроки, а коли підійшов до своїх дверей, побачив чотирнадцятилітню рудявку Розіну та єврея-лахмітника Аарона Вассертрума.

Мені довелося протискатися повз неї, бо вона стояла, опершись спиною на поруччя й хтиво вигнувшись.

Брудними долонями дівка трималася за металеві поручні, я бачив, як у тьмяному присмерку блідо світяться її голі руки.

Я виминув її погляд.

Мене нудило від її нав'язливого усміху й воскового обличчя карусельної конячки.

Я відчував — вона напевно має драглисте біле тіло, як тритон, якого я колись бачив у клітці з саламандрами в одного продавця птахів.

Вії рудих мені такі ж огидні, як вії кроликів.

Я відімкнув двері й миттю захряснув їх за собою.

З вікна добре було видно лажмітника Аарона Вассертрума біля ятки.

Він стояв, прихилившись до стіни перед аркою темної підворітні, й обценьками обстригав собі нігті.

Донькою чи небогою доводилася йому руда Розіна? Вони анітрохи не схожі.

Серед єврейських облич, які з дня у день траплялися мені перед очі на Півнячій вулиці, я безпомильно міг визначити, хто до якого клану належить; незважаючи на близькі родинні узи окремих індивідів, їх так само важко перемішати між собою, як воду й олію. Про них не скажеш: ось це — брати, а це — батько з сином.

Ось цей з одного клану, а той — з іншого — ось і все, що можна вичитати з рис їхніх облич.

Що з того, якби Розіна навіть була схожою на лахмітника!

Ці родинні клани плекають одні до одних відразу й зневагу, яким навіть мури кривних зв'язків не завада, однак ретельно приховують їх від зовнішнього світу, мов небезпечну таємницю.

Жоден з них не дасть вивідати тієї таїни; у своїй одностайності вони схожі на озлоблених сліпців, які бредуть, міцно вчепившись за брудну мотузку, — хто обіруч, а хто знехотя, одним пальцем, та всі охоплені забобонним страхом перед безоднею, до якої неодмінно впадуть, тільки-но зникне спільна опора і вони роз'єднаються.

Розіна походить з того роду, рудий тип якого іще відразніший, ніж інші. Їхні чоловіки вузькогруді, з довгими півнячими шийками й випуклими борлаками.

Здається, ніби всі вони, як один, веснянкуваті й усе життя терплять муки — ті чоловіки — і потай ведуть нескінченну й марну боротьбу зі своїми хтивими бажаннями, перебуваючи в постійному липкому страху за своє здоров'я.

Я й сам не розумів, чому пов'язав Розіну родинними узами власне з лахмітником Вассертрумом.

Ніколи не бачив її поряд зі старим, не помічав навіть, щоб вони окликнули одне одного.

Вона майже ніколи не виходила з двору, тинялася хіба темними закамарками й коридорами нашого будинку.

Усі мої сусіди, без сумніву, мали її за близьку родичку чи принаймні вихованку лахмітника, але я переконаний, що жодний з них не зміг би пояснити, яку мав для цього підставу.

Мені хотілося відволіктись від думок про Розіну, і я глянув з відчиненого вікна своєї комірчини вниз, на Півнячу вуличку.

Раптом Аарон Вассертрум немов відчув мій погляд, повернувся до мене обличчям — потворним застиглим обличчям з круглими риб'ячими очима й відвислою заячою губою.

Він здався мені тієї миті людиноподібним павуком, який за позірної байдужості відчуває наймізернішу вібрацію своєї павутини.

Чим він живе? Що думає, у чому вбачає сенс свого існування?

Цього я не знав.

На кам'яних стінах арки, де стоїть його ятка, день у день, рік у рік висять ті самі мертві, нікому не потрібні речі.

Я б міг уявити їх з заплющеними очима: тут — перегнутий бляшаний тромбон без клапана; поживкла, мальована на папері картина з дивно розташованими солдатами, там — гірлянда нанизаних на потертий шкіряний пасок іржавих шпор та інший наполовину зітлілий мотлох.

А перед входом на землі — ряд круглих залізних сковорідок, наставлених так густо, що годі й переступити поріг ятки.

Цього непотребу ніколи не ставало більше чи менше. Якщо інколи якийсь перехожий таки зупинявся біля ятки і цікавився ціною того чи того краму, лахмітника охоплювало гарячкове збудження. Він потворно випинав роздерту верхню губу, белькотів, загинаючись, щось геть незрозуміле своїм клекотливим басом, тож покупцеві минало будь-яке бажання розпитувати далі, і він, наляканий, квапився геть.

Погляд Аарона Вассертрума блискавично шугонув убік від мене і завмер у напруженому зацікавленні на голому мурі сусіднього з моїм вікном будинку.

Що він там уздрів?

Сусідній будинок обернений до Півнячої вулиці тильним боком, його вікна виходять на подвір'я, і лише одне-єдине — у провулок.

Випадково саме тієї миті до приміщення, розташованого на одному рівні з моїм помешканням — гадаю, воно належало якомусь ательє у торці будинку, — хтось увійшов, бо до мене зне-нацька долинула розмова: розмовляли двоє — чоловік і жінка.

Але ж цього ніяк не міг бачити знизу Аарон.

За моїми дверима почувся якийсь рух, і я здогадався, що то, певно, Розіна, ще стоїть у темряві в хтивому очікуванні, що я її, може, таки покличу.

Унизу, на півповерху нижче, причаївся на сходах прищавий недоросток Лойза і, затамувавши подих, підглядає, чи відчиню я двері. Я просто фізично відчуваю повів його ненависті та кипучих ревнощів.

Він боїться підійти ближче, аби його не помітила Розіна. Знає, що залежить від неї, як голодний вовк від свого сторожа, та як радо він зірвався б і, не тямлячи себе, випустив на волю свою лють.

Я сів до робочого столу, вийняв пінцети й різці. Але робота не йшла. Руці бракувало твердості, щоб відновити витончену японську різьбу.

Понуре, сутінне життя, що скніє у цьому домі, не вносить супокою у мою душу, водно збуджуючи в уяві старі образи.

Лойза та його брат-близнюк Яромір заледве на рік старші за Розіну.

Їхнього батька, пекаря проскур, я заледве пам'ятаю. Тепер ними опікується, як мені здається, одна стара жінка. Не знаю лише, котра з багатьох, які живуть тут тихо й непомітно, немов кроти в норах.

Вона турбується про обох хлопчаків, тобто дає їм притулок, а вони натомість мусять віддавати їй усе, що вкрали чи вижебрали...

Чи годує їх стара? Навряд, бо повертається додому пізно ввечері.

Вона обмиває тіла в трупарні.

Лойзу, Яромира та Розіну я часто бачив ще дітьми, коли вони безтурботно гралися утрюх на підвір'ї.

Та ті часи давно минули.

Тепер Лойза зрання до ночі тиняється марою за рудою єврейкою.

Іноді він намарно шукає її. Ніде не знаходячи, прослизає під мої двері й зі спотвореним обличчям чекає, чи не прийде вона потайки сюди.

Сидячи за столом, я бачу, як Лойза, наче примара, при-нишк десь там у закапелку сходової кліті й, схиливши голову на вихудлій шийці, сторожко прислухається.

Іноді тиша несподівано вибухає несамовитим галасом.

ГлухонімиЙ Яромир, усі помисли якого переповнені непогамовною, божевільною жагою до Розіни, диким звіром блукає будинком. Нечленороздільне гавкотливе виття знавіснілого від ревнощів та підозр глухонімого лунає так страхітливо, аж кров стигне в жилах.

Він повсюдно шукає Лойзу й Розіну, підозрюючи, що вони заховалися десь удвох в одному з тисяч брудних закамарків будинку. Його, засліпленого люття, невідступно переслідує думка — ні на крок не відпускати з поля зору брата, аби без його відома чогось не трапилося з Розіною.

Я здогадуюся, що саме ці нескінченні муки каліки спонукають Розіну знову й знову віддаватися комусь іншому.

Коли її потяг і готовність віддатися втрачають на силі, Лойза вигадує щораз нову мерзотну каверзу, щоб наново розбурхати похоть Розіни.

Тоді обоє зумисне вдають, ніби каліка заскочив їх зненацька, і підступно заманюють знавіснілого від жаги глухонімого в темні коридори, де заздалегідь наставили зрадливих пасток з іржавих бочкових обручів, які вистрілюють пружи-

ною, якщо на них наступити, чи з нагромаджених залізних грабель зубцями догори. Потрапивши до пастки, бідолаха калічився до крові.

Час до часу, щоб довести страждання хлопця до крайньої межі, Розіна сама вигадує йому якусь пекельну муку. Нараз змінює своє ставлення до Яромира, удаючи, ніби раптом її почало вабити до нього.

Зі своєю незмінною усмішкою на обличчі вона квапно, на мигах, подає каліці натяки, від яких той впадає у майже нестямний шал. Для таких випадків Розіна вимудровує начебто таємну, напіврозумілу мову знаків. Бідолашний Яромир неминуче, без жодної надії на порятунок, потрапляє у тенета невідомості й примарних сподівань.

Якось я бачив, як він стояв перед нею на подвір'ї, а вона щось говорила до нього, так бурхливо артикулюючи й жестикулюючи, що здавалося, бідолаха ось-ось впаде безтямний від несамовитого збудження.

Піт градом котився його обличчям від нелюдських зусиль уловити зміст навмисне заплутаного, квапного повідомлення.

Увесь наступний день Яромир просидів у гарячковому очікуванні на темних сходах напіврозваленного будинку, розташованого віддалік на тій же вузькій і запаскудженій Півнячій вуличці, — лише згайнував час і не зміг жебракуванням на розі заробити кілька крейцерів.

А коли пізно ввечері, напівмертвий від голоду й хвилювання, він захотів додому, названа матір вже давно замкнула двері й не пустила його на поріг...

Веселий жіночий сміх долинув до мене крізь мури із сіднього ательє.

Сміх? Веселий сміх у цих будинках? Та в усьому єврейському місті не знайти людини, яка б уміла радісно сміятися!

Раптом мені пригадалося: кілька днів тому старий лялькар маріонеткового театру Цвак зізнався, що якийсь молодий пристойний пан винайняв у нього за чималу платню ательє, вочевидь, для того, щоб без перешкод зустрічатися з обраницею серця.

Щоночі доводилося потай, аби не помітили мешканці, перевозити потроху дорогої меблі нового поживця.

Старий добряк потирав від задоволення руки, розповідаючи мені про свою обладку, і тішився, мов дитина, як спритно він усе влаштував: ніхто із сусідів навіть здогадатися б не зміг про існування романтичних закоханих.

Непомітно потрапити до ательє можна було з трьох будинків. Навіть через підйомну ляду був туди доступ!

Так, якщо відчинити залізні двері горища, — а ззовні це легко зробити, достатньо лиш натиснути на клямку, — можна пройти повз мою комірчину на сходи нашого будинку й використати цей шлях як запасний вихід.

З-за стіни знову долинає веселий сміх, збуджує у моїй уяві невиразні спомини про інше розкішне помешкання однієї аристократичної родини, куди мене часто кликали для дрібних реставраційних робіт коштовних старожитностей.

Раптом поряд чується пронизливий крик. Я налякано прислухаюся.

Залізні двері горища несамовито скриплять, а наступної миті до моєї кімнати влітає дама. З розпущеним волоссям, біла, мов стіна, у накиненій на голі плечі золотій парчевій тканині.

— Майстре Пернат, захойте мене!.. Заради Бога! Нічого не питайте, лише захойте мене тут!

Перш ніж я встиг щось відповісти, мої двері знову розчахнулися й швидко хряснули, зачиняючись.

Лише секунду бачив я усміхнений оскал схожого на потворну маску обличчя лахмітника Аарона Вассертрума.

...Кругла світляна пляма зринає переді мною, і в сяєві місяця я знову впізнаю узніжжя свого ліжка.

Сон ще лежить на мені важкою вовняною повстю, у пам'яті залишилося викарбуване золотими літерами ім'я Пернат.

Де я вичитав це ім'я? Атанасіус Пернат?

Мені здається, так, здається, що колись давно-давно я десь помилково взяв чужого капелюха і здивувався тоді, що він так добре мені пасує, хоча я маю дуже неординарну форму голови.

Я зазирнув — тоді — всередину чужого капелюха і... так-так, побачив виписане на білому фетрі золотими паперовими літерами ім'я:

АТАНАСІУС ПЕРНАТ

Я боявся, капелюх наганяв на мене жах — не знаю, чому.

Я швидко малюю в уяві гострий, солодково усміхнений профіль рудої Розіни — так мені вдається ухилитися від стріли, яка відразу губиться десь у п'їтмі.

Так, обличчя Розіни! Воно має більшу силу, аніж глухий голос, що варнякає мені до вуха. І тепер, знову заховавшись у своїй комірчині на Півнячій вулиці, я можу бути цілком спокійний.

I

Якщо моє чуття, ніби хтось, дотримуєчись дистанції, піднімається услід за мною сходами з наміром зайти до мене, не підвело, то тепер він має стояти десь на останній сходинці.

Ось він завертає за кут, де мешкає архіваріус Шемай Гіллель, переступає з вичовганих кам'яних плит на викладений

червоною цеглою сходовий майданчик горішнього поверху. Навпомацки простує повз стіну і тепер, саме тепер, мав би напружено приглядатися у темряві до таблички на дверях, відчитуючи моє ім'я.

Я стою посеред кімнати, дивлюся на двері.

Ось двері відчиняються, він заходить.

Не знімаючи капелюха й не вітаючись, він ступає кілька кроків до мене.

Я відчув: так він поводить, коли вдома. Мені вдалося цілком природним, що він поводить саме так, а не інакше.

Він запахав руку до кишені й вииняв книжку.

Потім довго гортав її.

Книжка мала металеву палітурку, а заглиблення у формі розеток та печаток були заповнені фарбою і маленькими камінцями.

Нарешті знайшов те місце, яке шукав, тицьнув мені пальцем.

Розділ називався «Іббур»¹. «Запліднення душі» — розшифрував я.

Велика, виведена золотом і червоною фарбою перша літера «І» займала майже половину всієї сторінки — я мимоволі перебіг її очима — і була на краях пошкоджена.

Я мав це виправити.

Літера не наклеєна на пергамент, як це досі траплялося мені в старих книгах; більше скидалося на те, що вона складалася з двох тонких золотих пластинок, спаяних між собою посередині, а кінцями закріплених на краях пергаменту.

Отже, на місці літери мала бути вирізана в аркуші дірка.

¹ *Іббур*, за гебрейськими віруваннями, — це душа покійного, який за життя був порядною людиною; вона іноді переселяється у душу живої людини — «запліднює» її, — щоб так нести позитивні, духовні імпульси в земний світ. — *Тут і далі примітки перекладача.*

Якщо я маю рацію, то побачу «І» на звороті у дзеркальному відображенні.

Я перегорнув сторінку — мій здогад справдився.

Мимохіть я прочитав ще й цю сторінку та наступну.

Захопившись, читав і читав.

Книга промовляла до мене, як промовляє сон, тільки ясніше й виразніше. Торкалася мого серця, як запитання.

Слова струменіли з невидимих уст, оживали, підступали до мене. Вони кружляли вихором переді мною, наче строкато вдягнені рабині, западалися потім під землю або ж розсотувалися, мов туман, у повітрі, звільняючи місце наступним. Кожна якусь мить сподівалася, що я оберу її, а від інших відмовлюся.

Деякі ступали спроквола, повагом, мов розкішні пави в іскристих шатах.

Інші — як королеви, щоправда, постарілі та підтоптані, з підфарбованими повіками, з властивим повіям заломом уст, зморшками під грубим шаром огидного гриму.

Одні минали мене, надходили інші; я проводжав поглядом довгі вервечки сірих постатей з обличчями, такими буденними й невиразними, що годі було й сподіватися зберегти їх у пам'яті.

Потім вони притягли жінку, цілком голу й дужу, наче залізний велет.

На мить жінка зупинилася, схилилася до мене.

Її вії були такими довгими, що могли б укрити все моє тіло. Вона мовчки вказала на зап'ясток своєї лівої руки.

Пульс на зап'ятку бився, мов землетрус; я відчував у ній життя цілого світу.

Здалеку накочувалася навала корибантів¹.

¹ *Корибанти* — жерці в грецькій міфології.

Якісь чоловік і жінка пристрасно обнімалися. Я бачив, як вони наближаються здалека, щораз ближче підходила процесія.

Тепер дзвінкий, екзальтований спів лунав зовсім поряд, очима я вишукував злиту в обіймах пару.

Однак пара обернулася монолітною постаттю, напівчоловіком-напівжінкою — Гермафродитом, що сидів на перламутровому троні.

Корону Гермафродита вивершувала дощечка з червоного дерева, у якій черв'як нищення повигризав таємничі руни.

Здіймаючи хмару куряви, придібротіла отара маленьких сліпих овечок: їх привів у своїй світі гігантський Гермафродит на поживу корибантам, щоб підтримувати в них життя.

Час до часу серед істот, що струменіли з невидимих уст, траплялися посталі з могил — із затуленими хустками обличчями.

Спинаючись переді мною, вони голодними хижими очима вдивлялися у моє серце, так що від крижаного ляку ціпенів мозок, і кров здіблювалася у жилах, як потужний потік, зненацька перегороджений посеред русла велетенськими скелями, що впали з неба.

Повз мене майнула жінка, я не побачив її обличчя — вона відвернулася. Була вона зодягнена у плащ, зітканий зі сліз.

Процесія масок проминала мене, танцюючи й сміючись, — я їх зовсім не цікавив.

Лише П'єро задумливо озирається і вертається. Стає переді мною, заглядає мені в обличчя, наче в дзеркало.

Він корчить чудернацькі міни, змахує і розгойдує руками — то спроквола, то шалено, і якась надприродна сила змушує мене до наслідування: я теж підморгую, пересмикую плечима, кривлю уста.

Та раптом нетерплячі постаті, що юрмляться за ним, відтісняють його набік — усім кортить потрапити перед мої очі.

Усі вони без плоті: порські перли, нанизані на шовкову нить; окремішні звуки однієї мелодії, що ллється з невидимих уст.

То вже не книжка промовляла до мене. То був голос. Голос, який щось хотів від мене, а я, хоч як старався, ніяк не міг збагнути, що саме. Він мучив мене незрозумілими пекучими запитаннями.

Але голос, який промовляв ці видимі слова, був мертвим — без відлуння.

Кожний звук у нашому світі має багато відлунь, так само як кожна річ кидає одну велику тінь і багато маленьких, але цей голос більше не відлунював — мабуть, давно-давно відлунав і розвіявся.

Я дочитав книжку до кінця, та все ще тримав її у руках, і здавалося мені, що в пошуках чогось гортав я зовсім не книжку, а свій мозок.

Усе, що сказав мені голос, я проніс у собі від першої миті свого життя, тільки було воно затаєне, забуте, сховане від моєї свідомості до нинішнього дня.

Я підвів голову.

Де чоловік, який приніс мені книжку?

Пішов?!

Чи прийде він по неї, коли вона буде готова?

А чи маю я йому її віднести?

Та я не зміг пригадати, чи сказав він, де мешкає.

Я спробував відновити в пам'яті його появу, але не зумів.

Як він був одягнений? Молодий чи старий? Якого кольору мав волосся, бороду?

Я ні за що, зовсім ні за що не міг зачепитися. Кожний образ незнайомця невтримно розсотувався, перш ніж я встигав зліпити його у своїй уяві.

Я заплющив очі, притиснув пальцями повіки, щоб уловити хоч найменшу рисочку його обличчя.

Нічого, нічого...

Я став посеред кімнати, дивлячись на двері, як тоді, перед його приходом. Малював собі в уяві: ось він звертає за кут, ось ступає цегляною долівкою, ось читає табличку на моїх дверях: «Атанасіус Пернат», ось заходить до помешкання.

Намарно.

У пам'яті не зринало ані найменшого сліду від спомину, яким же він був на вигляд.

Я бачив книжку на столі й спробував уявити його руку, як він запихає її до кишені, виймає звідти книжку.

Та нічогосінько не уявлялося: була рука в рукавичці чи без, молода чи зморшкувата, з перснями чи ні?

Раптом мені спала на думку дивна річ.

Наче нав'яння, якому годі опиратися.

Я одягнув пальто, капелюх, вийшов на сходову кліть, спустився східцями. А потім повільно повернувся до свого помешкання. Повільно, дуже повільно, як він... Відчинивши двері, побачив, що в моїй комірчині зовсім сутінно. Хіба щойно, коли я виходив, не був білий день?

Довго ж я, мабуть, розмірковував, що й не помітив, як злетів час.

Я спробував наслідувати ходу й міміку незнайомця, але не міг їх собі пригадати...

Та і як я міг його наслідувати, коли не мав навіть на що опертися, за що зачепитися, аби уявити, яким він був на вигляд.

Усе сталося, однак, інакше. Зовсім інакше, ніж я думав.

Моя шкіра, мої м'язи, моє тіло раптом самі згадали, а мозкові не зізналися. Вони повелися так, як я не мав ні наміру, ані бажання повестися.

Моє тіло ніби й не належало мені!

Досить було ступити кілька кроків кімнатою, як нараз моя хода стала незграбною і чужою, як у людини, яка ось-ось зашпортається.

Так, так, так, то була його хода!

Я точно знав: він саме такий.

Я мав чуже голене обличчя з випнутими вилицями і косо посадженими очима.

Хоч не міг себе бачити, я це відчував.

Це не моє обличчя! — хотів я налякано закричати, хотів обмацати його, але рука не слухалася, усупереч моїй волі полізла до кишень й вийняла звідти книжку.

Точнісінько, як він це тоді зробив.

І раптом я вже без пальта, без капелюха, сиджу за столом і це — я. Я, я!

Атанасіус Пернат.

Мене теліпало від жаху, серце несамовито гупало, ладне розірватися, я відчував: пальці примари, які щойно копирсалися у моєму мозку, відчепилися від мене.

Ще досі мені холодило потилицю від їхнього дотику.

Тепер я знав, яким був незнайомець. Я б знову міг відчути його в собі — будь-якої миті, — досить лише захотіти, але уявити його, так якби він став віч-на-віч зі мною, усе ще був не в змозі. Та й ніколи не зможу...

Це, як негатив, невидима форма, збагнув я, у яку сам маю влізти, якщо хочу відчути у власному «Я» її сутність і прояв.

У шухляді мого столу лежала залізна касетка, саме там я хотів замкнути книжку і лише тоді, як мине мій стан душевного нездужання, вийняти звідти й взятися до реставрації титульної літери «І».

Я взяв книжку зі столу. А здалося, наче й не торкнувся. Схопив касетку — те саме відчуття. Так, ніби чуття дотику мало навпомацки пробиратися довгим, довгим коридором

у глибокій темряві, перш ніж дістанеться моєї свідомості; ніби речі, віддалені від мене величезним часовим проміжком, — роками — і належать минулому, яке я вже давно віджив!

Голос, який кружляє у півтімі в пошуках за мною, щоб мучити мене масним каменем-салом, пролинув повз мене і навіть не помітив.

Я знаю, він — з царства сну. Але те, що я пережив, було реальним життям, тому голос не міг мене помітити й надаремно шукає далі, я відчуваю.

ПРАГА

Поряд зі мною стояв студент Харусек з піднятим коміром тонкого, геть зношеного плаща; я чув, як від холоду йому цокотять зуби.

Ще застудиться до смерті на перетягах у цій холодній підворотні, подумав я і запросив його до свого помешкання через дорогу.

Але він відмовився.

— Дякую вам, майстре Пернат, — пробурмотів він, тремтячи, — на жаль, я маю не так багато часу... поспішаю до міста. До того ж ми промокнемо до нитки, щойно виткнемося з-під арки. Навіть за кілька кроків! Злива й не думає вщухати.

Дощ заливав дахи й струменів обличчями будинків, мов рясні сльози.

Вихилившись трохи з-під арки, я міг побачити на четвертому поверсі будинку по той бік провулку своє вікно; шибки крізь дощ здавалися розм'яклими, тьмяними й бугристими, немов риб'ячі пухирі.

Жовта брудна вода потоком пливла вниз провулком, під аркою з'юрмилися перехожі, щоб перечекати негоду.

— Онде пливе букетик нареченої, — раптом озвався Харусек, показуючи на зів'ялий миртовий жмуток, який проносила повз нас брудна вода.

Хтось позаду голосно засміявся з тих слів.

Озирнувшись, я побачив старого, сивого, порядно вдягненого пана з роздутим жаб'ячим обличчям.

Харусек теж зиркнув назад і щось стиха пробурчав.

Від старого віяло чимось відразним. Я втратив до нього інтерес і розглядав вицвілі будинки, які скоцюрблено тулилися один до одного, наче роздратовані дощем старі шкапи.

Моторошні й занехаяні!

Набудовані хаотично, вони скидалися на бур'ян, що, несіяний, повитикався з землі.

До низького жовтого кам'яного муру — єдиних уцілілих решток старої довгої будівлі — притулили їх два чи три століття тому, безладно, не беручи до уваги сусідньої забудови. Там кособокий покруч зі зміщеним назад чолом, поряд інший, стирчить, мов кривий кутній зуб.

Здається, ніби вони сплять під навислим похмурым небом, ніхто й не здогадається про їхнє незриме життя, затаєну ворожість, яку вони іноді випромінюють, коли осінній вечірній туман заповзає у провулок й допомагає їм приховати тиху, ледь помітну гру міміки.

За весь прожитий тут вік я упевнився — і тієї певності вже ніяк не позбутися, — що певної нічної пори і на розвідні будинки жваво ведуть поміж собою тихі, потайні перемовини. Іноді їхні стіни пронизує незбагненний, ледь відчутний дроз, шерехи перебігають дахами й скочуються ринвами вниз — ми байдуже сприймаємо ті звуки своїми притупленими відчуттями, не дошукуючись їхньої причини.

Часто снилося мені, наче я прислухаюся до примарного життя цих будинків, і зі страхом та подивом довідувався,

що саме вони є справжніми таємними господарями вулиці, можуть ділитися з нею своїм життям і почуваннями, а потім знову всотувати їх у себе — вдень позичати мешканцям, які знайшли тут притулок, а вночі відбирати з лихварськими відсотками.

Перепускаючи через свою свідомість цих чудних людей, що мешкають тут, наче тіні, мов створіння, не народжені з лона матері, які у своїх помислах та діяннях здаються безладно зліпленими докупі, я дедалі більше схиляюся до думки, що такі сни таять у собі приховану істину, вона ж наяву розсмоктується, залишаючи в душі слабкий відгомін побаченої барвистої казки.

Тоді в моїй пам'яті нишком знову зринає легенда про примарного Голема, штучну людину, яку колись тут, у ґетто, створив із стихій один рабин, що добре знався на кабалі, а потім оживив його для бездумного автоматичного існування, уклавши йому за зуби магічну тетраграму.

І гадається мені, що, як і той Голем, що обернувся глиняним бевзем тієї ж миті, як йому виїняли з рота таємничі знаки життя, так і всі ці люди мусять умиць впасти за мертво, позбавлені душі, досить згасити в їхньому мозку якусь крихітну істину, незначне поривання чи, можливо, навіть безсенсовну звичку — одним, і неясне очікування чогось абсолютно невизначеного, невловного — іншим.

Якого ж вічного, непозбавного страху сповнені ці створіння!

Їх не видно за працею, та все ж вони рано прокидаються, при першому проблисківі нового дня, і чекають, затамувавши подих, мов на жертвоні дари, яких ніколи не дочекається.

А якщо справді трапляється, хтось переступає їхні володіння, якийсь беззахисний приبلуда, коштом якого можна поживитися, їх раптом опосідає глевкий страх, заганяє знову

по своїх кутках, змушує, тремтячи, відмовлятися від будь-яких намірів.

Нема для них істоти настільки слабкої, щоб їм стало відваги підкорити її своїй волі.

— Вироджені, беззубі хижаки, яких позбавили моці та зброї, — тихо промовив Харусек, глянувши на мене.

Звідки він міг знати, про що я думаю?

Іноді людська думка працює так інтенсивно, що, мов іскра, спроможна перестрибнути до мозку людини, яка стоїть поряд, — так здалося мені.

— З чого лишень вони живуть? — запитав я по хвилі.

— Живуть? З чого? Та деякі з них мільйонери!

Я зиркнув на Харусека. Що він міг мати на увазі!

Але студент мовчав, роздивляючись хмари.

На якусь мить шемрання голосів під аркою стихло, чутно було тільки шум дощу.

Що ж він хотів тим сказати? «Та деякі з них мільйонери!»

І знову Харусек ніби відгадав мої думки.

Він показав на ятку лахмітника, біля якої у брунотно-рудих калюжах мокло іржаве старе залізяччя.

— Аарон Вассертрум! Ось він — мільйонер! Майже трети-на єврейського міста належить йому. Хіба ви цього не знали, пане Пернат?

Мені буквально перехопило подих.

— Аарон Вассертрум? Аарон Вассертрум — мільйонер?

— О, я його добре знаю, — із жовчю у голосі вів далі Харусек, ніби тільки того й чекав, що я його запитаю. — Я і його сина знав, доктора Вассорі. Чули про такого? Знаменитий окуліст доктор Вассорі! Ще торік усе місто захоплено говорило про нього як про великого... вченого. Тоді ніхто не знав, що він змінив прізвище, а раніше називався Вассертрумом. Доктор охоче грав роль вченого мужа, далекого від світського жит-

тя, а коли якось зайшла мова про його походження, скромно й зворушено натякнув, що його батько походить з гетто, а сам він був змушений ціною страждань і неймовірних зусиль прокладати собі шлях до світла науки від самісіньких низів.

Ага! Ціною страждань і неймовірних зусиль!

Чиїх страждань і чиїх зусиль? І з чиїми коштами? Цього він не сказав!

Я ж знаю, до чого тут гетто! — схопивши мою руку, Харусек нестямно потряс її. — Майстре Пернат, я й сам ледь можу втямити, який я бідний. Я змушений ходити напівголий, мов волоцюга. Ось самі гляньте! А я ж студент медицини — освічена людина!

Він розхристав на собі пальто, і я із жахом побачив, що на ньому ні сорочки, ані маринарки — лише голе тіло.

— І таким злидарем я був уже тоді, коли довів до краху ту bestію, того всемогутнього, вседостойного доктора Вассорі. Ще й нині ніхто не здогадується, що це я, саме я став призвідцем...

У місті гадають, ніби винен в усьому такий собі доктор Савіолі, ніби то він викрив шахрайство доктора Вассорі й довів його до самогубства. Але кажу вам: доктор Савіолі був лише знаряддям у моїх руках! Я сам-один уклав план, зібрав усі матеріали, роздобув докази й тихо, непомітно, камінь за каменем, розхитував мури достатку доктора Вассорі доти, коли вже жодні гроші на світі, жодне крутіїство гетто не могли запобігти катастрофі — для остаточного краху було достатньо лише незначного поштовху...

Знаєте, як... як гра в шахи.

Саме так грають у шахи.

І ніхто не знає, що винуватець — я!

Лахмітникові Ааронові Вассертрумові часом не дає спати жахливий здогад, що руку в цій грі доклав хтось іще, кого він

не знає, не може намацати; не доктор Савіолі, хтось інший, і цей хтось невідступно десь поблизу.

Хоча Вассертрум і належить до тих, кому дано прозирати крізь стіни, однак йому невтямки, що може знайтися мозок — та й не один, — здатний вичислити, як довгою, непомітною, отруєною голкою, оминаючи мури, камені, золото й діаманти, проткнути судину життя.

Харусек ляснув себе по чолі й несамовито розреготався.

— Аарон Вассертрум скоро про це довідається. Того дня, коли захоче вчепитися у горло докторові Савіолі! Саме того дня! Цю шахову партію я теж розрахував до останнього ходу. Тепер це буде гамбіт королівського слона! Аж до гіркого кінця неможливий жодний хід, на який я не зумів би дати нищівної відсічі.

Хто вступить зі мною у такий гамбіт, зависне в повітрі, скажу я вам. Як безпомічна маріонетка на тонких ниточках — ниточках, за які смикаю я. Чуєте? Я смикаю! І всі її зусилля марні — жодної свободи волі.

Студент говорив, наче в лихоманці, я з жахом дивився на нього.

— Що вам заподіяли Вассертрум і його син, що ви аж палаєте ненавистю до них?

Харусек поривчасто відмахнувся від моїх слів.

— Облишмо це! Запитайте ліпше, що погубило доктора Вассорі. Чи, може, бажаєте поговорити про це іншого разу? Доц вщухає... Хочете, мабуть, додому?

Він стишив голос, як людина, що нараз заспокоїлася. Я похитав головою.

— Ви чули коли-небудь, як нині лікують катаракту? Ні? То я мушу вам докладно пояснити, щоб ви добре зрозуміли, майстре Пернат!

Тож слухайте: катаракта — важке захворювання сітківки ока, що призводить до сліпоті. Існує лиш один спосіб запо-

бігти недузі — так звана іриדותомія. Вона полягає у видаленні з райдужної оболонки ока клиновидного шматочка. Неминучий наслідок такого втручання — значне потьмяніння зору, яке залишається на все життя, але здебільшого вдається загальмувати розвиток сліпоті. Діагноз катаракти має, однак, свої особливості.

Іноді, надто на початку хвороби, найяскравіші симптоми начебто зникають. Тоді лікар, навіть якщо він не помічає жодних ознак хвороби, усе ж не може з певністю стверджувати, що його попередник неодмінно помилився, поставивши такий діагноз.

Якщо іриדותомія була все ж зроблена — а таке хірургічне втручання можна провести і на хворому, і на здоровому оці, — то вже неможливо встановити, була катаракта чи ні.

Ось на цих та інших моментах і вибудував доктор Вассорі свій мерзенний план.

Безліч разів, надто у жінок, він діагностував катаракту там, де йшлося про невинне погіршення зору, лиш би зробити операцію, яка не коштувала йому зусиль, зате приносила чимало грошей.

Отоді йому нарешті потрапляли до рук беззахисні, й не треба було великої відваги, щоб вдатися до грабунку.

Бачите, майстре Пернат, цей хижак, цей дегенерат був поставлений у такі життєві умови, за яких він легко міг масакрувати свою жертву. Нічого не ставлячи на карту! Розумієте? Абсолютно нічим не ризикуючи!

Купую сфальшованих публікацій у медичних часописах Вассорі зумів створити собі славу визначного фахівця, йому навіть вдалося напустити ману на своїх колеґ-лікарів, надто довірливих та шляхетних, щоб розпізнати його обман.

Логічно, що до нього в пошуках зцілення потягнулися табуном пацієнти.

Щойно хтось із незначними порушеннями зору звертався до нього по консультацію, доктор Вассорі одразу брався за втілення свого підступного плану.

Спочатку він, як це заведено, збирав анамнез, але, про всяк випадок, ретельно занотовував лише ті відповіді, які могли вказувати на ймовірність у хворого катаракти. Й обережно з'ясовував, чи вже хтось до нього не ставив діагнозу.

У розмові доктор ніби мимохідь зауважував, що його наполегливо запрошують за кордон на важливий науковий симпозіум і їхати треба вже завтра. При подальшому огляді ока за допомогою пучка електричного світла він намагався завдати пацієнтові якнайбільше болю.

І все це з умислом! Усе це з умислом!

Коли по завершенні огляду пацієнт з тривогою у голосі передбачено запитував, чи є підстави для хвилювання, доктор Вассорі робив свій перший хід на шахівниці. Сідав навпроти хворого, витримував хвилинну паузу і розміреним, гучним, добре поставленим голосом промовляв sacramентальну фразу:
— Повної сліпоти не уникнути вже найближчим часом.

Наступна сцена, очевидно, була жахливою. Дехто непри- томнів, інші плакали й ридали, качалися у розпачі на підлозі.

Втратити зір — це втратити все.

Тоді надходила інша передбачувана мить, коли нещасна жертва обхоплювала коліна доктора Вассорі й заклинала, не- вже, заради Бога, нічим у цілому світі не можна зарадити? І ця bestія, цей покруч робив новий хід на шахівниці — сам ставав всемогутнім Господом!

Усе, усе на світі, майстре Пернат, гра в шахи!

Негайна операція, задумливо промовляв доктор Вассорі, можливо, єдиний порятунок. І з нестримним, пожадли- вим марнославством, яке раптом охоплювало його, він вивергався

потоком красномовства, яскраво описуючи різні випадки зі свого досвіду, які — о диво! — мали неймовірно багато схожого з випадком саме цього пацієнта, розповідав, як багато хворих саме йому завдячують збереженням зору. І таке інше...

Хміль слави від того, що його вважають ледь не якоюсь вищою істотою, у чій руки вкладено щастя і горе людей, запаморочував йому голову.

А безпорадна жертва, ошелешена звісткою, з серцем, переповненим пекучих запитань, зі зрошеним холодним потом чолом, не відважувалася урвати тираду, аби, не дай Боже, не прогнівити його, того єдиного, хто здатний допомогти.

Словами, що до операції він, на жаль, зможе взятися лише за кілька місяців, як повернеться з наукової мандрівки, доктор Вассорі закінчував свою промову.

Хтозна — у таких випадках залишається тільки сподіватися на ліпше, — можливо, ще й тоді не буде запізно, казав він.

Звісно, хворий нажахано підхоплювався, ледь не кричав, що за жодних обставин навіть дня чекати не хоче, і благав порадити іншого окуліста, який зміг би його прооперувати.

Отоді наставала мить рішучого удару.

Доктор Вассорі у глибокій задумі міряв кроками кабінет, стурбовано морщив чоло, зрештою, зі скорботним придихом казав, що інший лікар неодмінно оглядатиме очі за допомогою електричного світла, а повторне сліпуче опромінення — хворий уже й сам знає, як це боляче, — може мати фатальні наслідки.

Іншому лікареві, не кажучи вже про те, що більшості з них бракує досвіду в проведенні іридотомії, доведеться, перш ніж класти пацієнта на операційний стіл, провести повторний огляд, проте не одразу — очним нервам потрібний час, щоб оговтатися від попереднього опромінення.

Харусек стиснув кулаки.

— Мовою шахів це називається «вимушеним ходом», любий майстре Пернат! Те, що відбувалося далі, теж було вимушеним ходом. І так хід за ходом...

Доведений до розпачу, хворий благав доктора Вассорі змілосердитися, відкласти хоч на день свою поїздку й самому провести операцію. Бо йшлося про більше, аніж близьку смерть, — йшлося про нестерпний страх, який студив кров, страх будь-якої миті осліпнути — що може бути страшніше за це!

Що відчайдушніше впирався та бідкався цей монстр, мовляв, відтермінування поїздки може завдати йому шкоди, яку й передбачити важко, то більше грошей добровільно пропонували пацієнти.

Якщо сума гонорару видавалася докторові достатньо високою, він начеб піддавався умовлянням і ще того ж дня, — аби ненароком якийсь випадок не завадив його планам, — робив операцію, завдаючи обом здоровим очам бідолахи непоправної шкоди. Відтепер людина була приречена на пожиттєву муку дивитися на світ, мов крізь поволоку. А від учиненого злочину не зоставалося і сліду!

Завдяки операціям на здорових очах доктор Вассорі зумів не лише примножити славу неперевершеного цілителя, якому щоразу вдається зупинити загрозливу сліпоту, але й водночас удоволити свою безмежну жадобу до грошей, уволити своє марнославство, коли довірливі жертви, постраждали фізично й фінансово, дивилися на нього, мов на благодійника, і величали спасителем.

Лише людина, яка всім корінням проросла в ґетто, обсогала ним його незчисленні, невидимі, та водночас незрушні підвалини; яка змалку навчилася затаюватися, чатуючи на жертву, мов павук; яка знала кожного мешканця в місті, його матеріальне становище, вміла прозирнути в суть взаємо-

стосунків, — лише така людина — *напівпровидцем* можна б назвати її — могла роками безкарно чинити свої злочинства.

Якби не я, він і досі б займався своїм мерзенним ремеслом, займався б до глибокої старості, аби нарешті, наділений поче-стями, усіма шанованим патріархом у колі близьких — ось де осяйний приклад для прийдешніх поколінь! — насолоджувати-ся життєвим надвечір'ям, аж доки б сам не подох, урешті-решт.

Та я також виріс у гетто, моя кров теж просякнута атмо-сферою пекельного лукавства. Ось чому я потрафив довести його до погібелі, непомітно, мов блискавка з ясного неба.

Заслуга викриття належить докторові Савіолі, молодому німецькому лікареві, — я його підсунув, збирав доказ по доказах, аж доки одного чудового дня рука правосуддя не запопала доктора Вассорі.

А тоді недолюдок учинив самогубство. Хай буде благо-словенною та мить!

То ніби мій двійник стояв при ньому й водив його ру-кою — він позбавив себе життя амілінітрином, пляшечку з яким я при нагоді залишив у його кабінеті, коли приходив нібито на консультацію, спонукавши й мені поставити фаль-шивий діагноз катаракти, — залишив зумисне, палко бажаючи, щоб саме цей амілінітрил завдав йому останнього удару.

Містом поширилися чутки, ніби смерть спричинив ін-сульт.

Амілінітрил при вдиханні вбиває, як інсульт. Проте чутки довго не протрималися.

Харусек раптом завмер, утупившись поперед себе відсут-нім поглядом, ніби поринув у глибоку задуму, а тоді кивнув плечем у бік ятки Аарона Вассертрума.

— Тепер він сам, — пробурмотів він. — Зовсім самотній зі своєю жадібністю і... і... цією восковою лялькою...

Серце підступило мені десь аж до горла.

Я налякано глянув на Харусека.

Чи не спричинився він? Не інакше як гарячкове марення змушує його вигадувати такі речі.

Таки так! Він усе вигадав, йому примарилося!

Не може бути правдою той жах, який він наоповідав про окуліста. Він сухотник, і смертельна гарячка випалює йому мозок.

Я хотів заспокоїти хлопця і, перевівши все на жарт, спрямувати його думки у веселіше річище. Та враз — не встиг я й слова дібрати — у моїй пам'яті, мов від спалаху блискавки, зринуло обличчя Вассертрума з роздertoю верхньою губою й булькатими риб'ячими очицями, коли він — тоді — зазирнув крізь прочинені двері до моєї комірчини.

Доктор Савіолі! Доктор Савіолі! Так, саме так називався молодий заможний пан, про якого довірливим шепотом повідомив мені лялькар Цвак і який винайняв у Цвака ательє.

Доктор Савіолі! — криком пролунало в мені, неясними, розмитими образами промайнуло у свідомості, збуривши вихор моторошних здогадів.

Розтривожений, я хотів запитати Харусека, розповісти йому про те, що бачив, але хлопця зненацька підкосив такий жорстокий напад кашлю, що він ледь утримався на ногах. Я лише дивився йому вслід, як він, насилу тримаючись за стіну, побрів під дощ, кивнувши мимохідь мені на прощання.

Так, так, він казав правду. То не була гарячкова маячня, я це відчував. То був примарний дух зла, який і вдень, і вночі блукає вулицями, шукаючи свого фізичного втілення. Він витає у повітрі, непомітний для нас, та враз — то тут, то там — вселяється у якусь людську душу, а ми й не здогадуємося. І перш ніж отямимося, він уже втратив свої обриси, і все зникло...

І лише моторошні чутки про якийсь скоєний жахливий злочин доходять до нас.

Умить я збагнув глибинну сутність цих загадкових істот, що живуть навколо мене: їх безвольно несе крізь буття невидимим магнетичним потоком, так, як щойно пронесло повз нас брудним дощовим ручаєм букетик нареченої.

Мені здалося, ніби навколишні будинки витріщалися на мене з підступною, нез'ясовною злобою. Ворота — роззявлені чорні пащі, з яких вирвані язики; горлянки, з яких щомиті може видертися пронизливий крик, такий пронизливий і сповнений ненависті, що жах пройме все єство.

Що ще наостанок сказав студент про лахмітника? Я пошепки повторив його слова: «Тепер Аарон Вассертрум зовсім самотній зі своєю жадібністю і... і... цією восковою лялькою...»

Кого він мав на увазі, кажучи про воскову ляльку?

Це, певно, якась метафора, заспокоював я себе, одна з тих хворобливих метафор, якими він зазвичай приголомшує, яких ніхто не розуміє, але які, зринувши згодом несподівано в пам'яті, можуть скувати жахом, як речі незвичної форми, вихоплені раптом з темряви снопом яскравого світла.

Я глибоко перевів подих, щоб заспокоїтися і струсити із себе страх, нав'язний розповіддю Харусека.

Пильніше придивився до людей, що тулилися разом зі мною у підворотні. Біля мене тепер стояв старий товстун. Той самий, що перед тим так бридко сміявся. Мав на собі чорний сюртук і рукавички. Він незмигтно витріщався вибалушеними очима на арку підворотні в будинку навпроти.

Його широке, гладко виголене обличчя з простацькими рисами пересмикувало від збудження.

Мимоволі я простежив за його поглядом і помітив, що гладун, мов заворожений, не зводить очей з рудої Розіни, яка стояла по той бік провулку зі своїм вічним хтивим усміхом на устах.

Старий намагався привернути її увагу. Я бачив по ній, що вона спостерегла ті знаки, але вдавала, наче не розуміє натяку.

Нарешті старий не витримав, навшпиньки побрів через вуличку, кумедно, з грацією великого чорного гумового м'яча перестрибуючи через калюжі.

Його, вочевидь, тут знали, бо звідусіль посипалися коментарі на його адресу.

Якийсь босяк позаду мене із червоним плетеним шаликом на шиї, у синьому військовому картузі, з віргінією¹ за вухом, гримасував поза його спиною, однак сенсу тих кривлянь я не розумів.

Дотямив лише, що старого гладуна називали у єврейському кварталі «масоном». Таке прізвисько тут давали тим, хто упадав за малолітніми дівчатками, але, завдяки панібратським стосункам з поліцією, міг не боятися кари за це...

Розіна й старий зникли в п'їтїмї пїдворїтнї.

ПУНШ

Ми відчинили вікно, щоб вивітрити тютюновий дим з моєї крихітної кімнатки.

Холодний нічний вітер прохопився досередини, налетів на скудлачені пальта, що висіли на дверях, аж вони тихо заколихалися туди й сюди.

— Достойний головний убїр Прокопа хоче полетїти собі геть, — мовив Цвак, показуючи на величезного капелюха музиканта, широкї криси якого гойдалися, мов чорнї крила.

Йосуа Прокоп весело пїдморгнув.

— О, він хоче... — кивнув він. — Напевно, хоче...

— До *Лойзичека* на танці... — вставив і своє слово Фрізландер.

¹ *Вїргїнїя* — тонка сигара.

Прокоп засміявся, відбиваючи рукою такт під тонке завивання зимового вітру понад дахами. Потім він зняв зі стіни мою стару розбиту гітару, удав, ніби грає на її порваних струнах, і бравурно затягнув пискливим фальцетом чудову блатну пісеньку.

— Як ловко він оволодів тюряжним жаргоном, — засміявся Фрізландер, підхоплюючи куплет.

— Цю потішну пісеньку щовечора гугнявить у *Лойзичеку* мішигеній Нефталій Шафранек у зелених окулярах, а йому підкидає нові куплети, пригравачи на гармоніці, розцяцькована бабега, — пояснив мені Цвак. — Мусите якось піти з нами до тої кнайпи, майстре Пернат. Може, трохи згодом, коли доп'ємо пунш... Що скажете? З нагоди вашого нинішнього дня народження!

— Так, так, ходімо з нами, — підхопив Прокоп, зачиняючи вікно. — Таке варто побачити!

Далі ми пили гарячий пунш, поринувши у власні роздуми.

Фрізландер вистругував дерев'яну ляльку-маріонетку.

— Ви нас цілком відрізали від зовнішнього світу, Йосуа, — урвав тишу Цвак. — Відколи ви зачинили вікно, ніхто й слова не вимовив...

— Коли перед тим гойдалися пальта, я лише подумав про те, як це дивно, коли вітер ворушить неживі речі, — квапно відповів Прокоп, мовби вибачаючись за своє мовчання. — Який чудернацький вигляд мають мертві предмети, раптом урухомлені! Хіба ні? Якось бачив на безлюдній площі, як шалено кружляли й гасали одне за одним, наче в смертельній битві, клапті паперу, хоча я не відчував жодного подмуху вітру, бо сховався за стіною будинку. Потім клапті ніби заспокоювалися, та за мить, охоплені скаженим шалом, знову підхоплювалися і мчали в безсенсовній люті, збивалися ку-

пою у закутку між будинками, щоб наново розсіятися і врешті-решт зникнути за рогом...

Лише товста газета не встигала за ними, знавісніло билась на бруківці, ніби задихалася, хапаючи ротом повітря.

Невиразна підозра зродилася тоді в мені, що й ми, живі істоти, чимось схожі на це паперове клоччя. Може, й нами мотлошить невидимий, незбагнений «вітер», жене нас куди захоче, а ми, наївні, віримо, ніби самі керуємось власною свободою волі?

А що, як життя у нас не що інше, як таємничий вихор? Вітер, про який мовиться у Біблії: *Чи знаєш ти, звідкіль він приходить і куди йде?* Хіба не сниться нам іноді, ніби ми поринаємо у водну глибіню і ловимо там срібних рибок? Насправді ж, то лиш холодний повів вітру торкається наших рук...

— Прокопе, ви говорите словами Перната! Що це з вами? — Цвак підозріливо глянув на музиканта.

— Це історія книги *Іббур* надихнула його на такі роздуми. Шкода, ви запізно прийшли й не чули розповіді про неї, — мовив Фрізландер.

— Історія книги?

— Власне, історія одного дивного чоловіка, який ту книжку приніс. Пернат не знає ні його імені, ні де він мешкає, ані чого хотів. І хоча зовнішність того чоловіка мала б дуже впадати в око, Пернат не годний його описати...

Цвак стрепенувся.

— Дуже дивно, — озвався він по хвилі. — Незнайомець без бороди, косоокий?

— Можливо, — відповів я. — Тобто я... я... певний цього! Ви його знаєте?

Лялька похитав головою.

— Ні, просто він нагадує мені Голема...

Художник Фрізландер опустил руку з різцем.

— Голема? Я чув багато розмов про нього. Ви щось знаєте про Голема, Цваку?

— Хто може сказати, ніби щось знає про Голема? — стелув плечима Цвак. — Він належить до царини легенди, доки одного чудового дня на вулиці не вихлюпнуться події, які раптом знову покличуть його до життя. Тоді якийсь час тільки й мови, що про нього. Чутки розростаються до нечуваних розмірів, стають настільки перебільшеними й роздутими, що, зрештою, самі розсипаються на порох від власної неправдоподібності. Кажуть, ця історія походить десь із сімнадцятого сторіччя. За приписами тепер уже втраченої кабали, один рабин створив штучну людину, прислужника, — так званого Голема. Той мав допомагати йому дзвонити у дзвони в синагозі й виконувати всіляку чорну роботу.

Однак справжньою людиною він не став, лише тупе, напівсвідоме існування жевріло в ньому, та й то лише вдень. Завдяки магичній цидулці, вкладеній за зуби, він притягував до себе вільні космічні сили всесвіту.

І коли якось перед вечірньою молитвою рабин забув вийняти йому з рота папірця, Голем упав у шаленство, метався темними вулицями міста, руйнуючи все на своєму шляху. Аж доки рабин перехопив його й знищив цидулку.

Тоді істота впала долі мертвою. Від неї нічогосінько не зосталося, хіба маленький глиняний чурбак, який ще й досі показують у Старій синагозі.

— Того рабина запросили одного разу до кайзера в палац, щоб викликати душі мертвих, — устряв Прокоп. — Сучасні вчені стверджують, він користувався при тому *Laterna magica*, чарівною ліхтарнею...

— Та звісно ж, яке безглузде пояснення не знайде схвалення серед сучасних вчених мужів! — незворушно вів далі Цвак. — *Laterna magica!* Ніби кайзер Рудольф, який усе життя

захоплювався магiчними витребеньками, не помітив би відразу такого грубого шахрайства...

Я, щоправда, достеменно не знаю суті легенди про Голема, однак щось, що не може померти, таки живе в цій частині міста й тісно з нею пов'язане — цього я певен. З роду в рід тут мешкали мої пращури, тож навряд чи хтось пережив і успадкував у споминах більше за мене воскресінь Голема.

Цвак раптом замовк, відчувалося, як думками він помандрував у минуле.

Дивлячись на нього, як він сидить за столом, підперши голову, на його рожеві, ще зовсім молоді щоки, які так незвично дисонували з сивими скронями, я мимоволі порівнював лялькаря із застиглими масками облич його маріонеток — він часто мені їх показував.

На диво схожими вони були.

Той самий вираз, ті самі риси обличчя.

Є на світі речі, невід'ємні одні від одних, подумав я. Ось, скажімо, проста доля Цвака. Мені видається нереальним, ба навіть жакхливим, що така людина, як він, яка мала краще за предків виховання, на яку чекала кар'єра артиста, раптом повернулася до ветхої скрині з маріонетками й знову волочилася ярмарками, змушуючи тих ляльок, які ще його пращурам забезпечували злиденне животіння, виробляти незграбні вихиляси й демонструвати мляві емоції.

Він не зміг з ними розлучитися, збагнув я. Вони живуть його життям, і коли він був далеко, вони вліталися у його думки, оселялися у його мозку, позбавляли спочинку й супокою, доки він знову не повернувся додів. Тому старий такий тепер ніжний з ляльками, пишається ними, одягає у блискучі шати.

— Може, далі розповідатимете, Цваку? — попросив Проккоп старого, глянувши на Фрізландера й на мене, ніби питаючи нашої згоди.

— Не знаю, з чого й почати, — замислено мовив старий. — Історія про Голема важко піддається розумінню... Як перше казав Пернат: він достеменно знає, яким на вигляд був незнайомиць, та попри це не може його описати. Приблизно кожні тридцять три роки на наших вулицях відбувається одна подія, ніби й не примітна, та все ж наганяє жаху, і нема їй ні пояснення, ні виправдання.

Щоразу нікому невідомий чоловік монгольського типу, безбородий, з жовтавого кольору обличчям, у старомодному, наглухо застебнутому сурдугі, надходить зі Старошкільного провулку, ступає розміреним кроком, по-чудернацькому нахилиючись трохи вперед, здається, ось-ось зашпортається і впаде. Він простує єврейським містом і раптом... стає невидимим.

Зазвичай звертає у якийсь завулок і зникає.

Одні кажуть, що він робить коло й повертається туди, звідки вийшов: до старенького будинку поблизу синагоги. Інші, спрагли сенсацій, стверджують, ніби бачили його, коли він, вигулькнувши з-за рогу, йшов їм назустріч. Вони начеб виразно зріли його постать, та поступово вона маліла, як постать людини, що прямує удалечінь, доки й зовсім зникала.

Шістдесят шість років тому його поява зчинила, видно, особливо великий переполох, бо пригадую — тоді я ще був зовсім малим хлопчиком — будівлю у Старошкільному провулку обшукали згори донизу.

Було встановлено, що в тому домі справді існувала кімната з ґратами на вікнах, яка не мала ні входу, ні виходу. В усіх вікнах вивісили білизну — так і виявили ту замуровану кімнатку. А що проникнути до неї не було способу, один чоловік спустився з даху на мотузці, аби зазирнути досередини. Ледве він дістався до вікна, мотузка обірвалася, і нещасний впав

на бруківку, розтрощивши череп. Коли ж згодом вдалися до нової спроби, ніхто до пуття не міг згадати, де те вікно є. Не дійшовши згоди, ту затію облишили.

Я сам зустрівся з Големом уперше у своєму житті десь тридцять три роки тому. Він простував мені назустріч прохідним двором, ми ледь не зіштовхнулися.

Ще й нині не тямлю, що сталося тоді зі мною. Бо ж, на Бога, людина не годна день у день, постійно сподіватися зустрічі з Големом!

Ще до того як уздріти його, щось у мені — Богом присягаюся! — пронизливо скрикнуло: Голем! Тієї ж миті хтось вигулькнув з темряви підворітні й промайнув повз мене. А вже за секунду звідки й взялася навала юрби з блідими збудженими обличчями й засипала мене запитаннями, чи не бачив я його.

Відповідаючи, я відчував, як мій язик ледве повертається, насили виборсується із заціпеніння, хоча ще мить тому нічого подібного не було.

Я був вражений, що можу рухатися, я усвідомлював, що мене — хай на частку секунди, один удар серця — скувало, немов паралічем.

Про це я часто й подовгу розмірковував і гадаю, найближче підійду до істини, якщо скажу: раз за життя кожного покоління єврейським кварталом зі швидкістю блискавки прокочується психічна епідемія, уражає душі живих з якоюсь прихованою від нас метою, створюючи міраж, примару дивної істоти, яка жила тут сотні років тому і тепер спрагло прагне нового фізичного втілення.

Можливо, вона й тепер серед нас, можливо, нікуди й не зникала, просто ми не помічаємо її. Бо ж не чуємо ми, як бринить камертон, доки він не торкнеться дерева й не змусить його бриніти теж.

Можливо, це щось таке, як мистецький витвір душі, без участі свідомості, витвір, схожий на кристал, який, за одвічними законами, формується з аморфної маси.

Хтозна...

Так задушливими днями наелектризована до краю атмосфера породжує нарешті блискавку. То, може, й постійне нагромадження одних і тих самих думок, які отруюють повітря гетто, теж призводить до несподіваного викиду енергії — душевного вибуху, який вириває нашу сонну свідомість з дрімоти й виносить на білий світ, щоб — як природа створює блискавку — створити примару, котра обличчям, ходюю, поведінкою, в усьому і в кожному уособлюватиме символ масової душі — якщо тільки вміти правильно витлумачити таємну мову форм?

Як у природі деякі явища попереджують про удар блискавки, так і тут певні моторошні знамення провіщають грізне вторгнення фантома в реальний світ. Відлущений тиньк старої стіни набуває подоби людини; у морозяних квітах на шибці вікна промальовуються риси застиглого обличчя. Пісок з даху сиплеться якимось не так і пробуджує у недовірливого спостерігача підозру, що прихованою рукою водить невидимий розум, скидає пісок униз і потай бавиться, намагаючись відтворити в ньому якісь дивовижні образи. Спочиваєш, скажімо, оком на візерунку однотонного мережива чи розглядаєш брижі шкіри, а сам не годен опиратися невеселій людській здатності вбачати в усьому знаменні, сповнені прихованого сенсу форми, які розростаються у наших снах до неймовірних розмірів. І всі марні спроби зібрати думки до купи, прогризти мури буденності червоною ниттю пронизує болісне усвідомлення, що наше єство зумисне й супроти нашої волі висмоктується, лише задля того, щоб оживити фантома.

Почувши оце розповідь Перната про його загадкового гостя, безбородого косоокого чоловіка, мені одразу уявився Голем, такий, яким я його тоді бачив.

Він стояв переді мною, немов з-під землі виріс.

На мить мене охопив невиразний, притуплений страх, що знову щось страшне й нез'ясовне загрожуватиме нам небавом; той самий страх, який я відчув якось ще змалку, коли перші примарні з'яви Голема кинули свою тінь.

Відтоді минуло вже десь шістдесят шість років. Було то одного вечора, коли до нас завітав наречений моєї сестри, щоб узгодити з родиною день весілля.

Наречені плавили тоді свинець — задля жарту, — а я стояв поряд з роззявленим ротом і не міг зрозуміти, навіщо це робиться. У моїй плутаній дитячій уяві дійство якось поєднувалося з Големом, про якого мені часто розповідав дідусь. Увесь час здавалося, ніби ось-ось відчиняться двері й увійде незнайомець.

Сестра, усміхаючись до мене, вилила ложку з рідким свинцем у воду. Її потішала моя схвильованість.

Зморщеними, тремтячими руками вийняв мій дідусь з води блискучу металеву грудку й підніс до світла. Усі нараз збуджено загомоніли. Я хотів було протиснутися уперед, але мене відштовхнули.

Згодом, коли я став уже старшим, батько розповів мені, що тоді розплавлений свинець застиг у вигляді маленької голови з виразними рисами обличчя — гладенької і круглої, наче вилитої з форми. Моторошна схожість з Големом нажахала усіх.

Я часто бесідував з архіваріусом Шемаєм Гіллелем, оберегічем реліквій Старонової синагоги, була серед них й одна глиняна фігура часів кайзера Рудольфа. Він визнавався на кабалі і вважав, що ця глиняна брила з людською подобою є,

можливо, не чим іншим, як давнім знаменням — точнісінько таким, як свинцева голова з моєї розповіді. А незнайомиць, що тут блукає, скоріш за все фантастичний або вигаданий образ, якого середньовічний рабин оживив у думках, перш ніж дати йому тілесну оболонку. Ось і з'являється він тепер час до часу, за певного розташування зірок, при якому його створили, гнаний спрагою фізичного втілення.

Покійна дружина Гіллеля теж зустрічалася з Големом вічна-віч. Її, як і мене, теж скувало заціпеніння і не відпускало, доки загадкова істота була поблизу.

Вона — так казала — ні на мить не сумнівалася, що це могла бути лише її душа, яка відділилася від тіла й на мить постала перед нею, прибравши чужого образу й пильно вдивляючись їй у вічі.

Попри моторошний жах, жінка ні на секунду не втратила притомності, добре усвідомлювала, що той, інший, — лише часточка її душі...

— Неймовірно, — пробурмотів Прокоп, глибоко замислившись.

Художник Фрізландер, здавалося, також поринув у задуму.

У двері постукали. До кімнатки увійшла стара жінка, котра щовечора приносила мені воду та все, чого я потребував, поставила на підлогу глиняного глека і мовчки вийшла.

Ми всі стрепенулися, сонно, немов щойно прокинулися, роззирнулися по кімнаті, але ще довго ніхто не зронив ані слова. Ніби разом зі старою у двері прослизнуло щось нове, до якого ще треба призвичаїтися.

— Еге ж, руда Розіна має таке личенько, що його нескоро позбудешся з пам'яті. Виринає раз по раз з усіх щілин та закутків, — бовкнув раптом, без жодного переходу, Цвак. — Цей застиглий оскал замість усміху переслідує мене все життя.

Спершу бабуся, потім мамця! Завжди одне й те саме обличчя, хоч би якою рисочкою відрізнялися! Усі на одне ім'я — Розіни. Вічне воскресіння однієї Розіни в іншій...

— Хіба Розіна не донька лахмітника Аарона Вассертрума? — запитав я.

— Кажуть таке... — відповів Цвак. — Але Аарон має не одного сина й не одну доньку, про яких ніхто нічого не знає. Про батька Розіниної матері теж нічого невідомо, та й сама вона не знає де ділася... Народила дитину в п'ятнадцятирічному віці, відтоді дівки не бачили. Її зникнення, наскільки я пригадую, пов'язували з одним убивством, скоєним через неї у цьому ж таки будинку.

Тоді вона, як тепер її донька, морочила голови підліткам. Один з них і досі живе, я часто бачу його, але імені не пам'ятаю. Інші невдовзі повмирали, гадаю, це вона дочасно звела їх у могилу.

З тих часів я пригадую лише окремі епізоди, вони, мов вицвілі світлини, іноді зринають у пам'яті. Жив тоді один чоловік, трохи несповна розуму, волочився від кнайпи до кнайпи й за пару крейцерів вирізав для відвідувачів силуети із чорного паперу. Бідоласі всі наливали, коли ж він напився як чіп, опосідав його невимовний туск, і він, хлипаючи та втираючи сльози, без упину вирізав гострий дівочий профіль — завжди той самий, — аж доки не закінчувався папір.

Я вже й не пригадую до пуття, але пам'ятаю, тоді подекували, ніби він ще дитиною закохався у якусь Розіну, ймовірно, в бабцю нинішньої, та так нестямно, аж стратив розум. За моїми підрахунками, то таки була бабуся нашої Розіни...

Цвак замовк і відхилився назад.

Доля у цьому будинку кружляє колом, завжди повертаючись до однієї точки, майнуло мені в голові, а перед очима

зринула якось побачена огидна картина: кішка, якій знесло півголови, заточуючись, крутиться веретеном.

— Тепер — голова! — почув я раптом дзвінкий голос художника Фрізландера.

Він вийняв з кишені круглу довбешку й заходився різьбити.

Нестерпна втома налягла мені на очі, я відсунув своє крісло з-під світла в тінь.

Вода для пуншу булькотіла в казанку, Йосуа Прокоп знову наповнив келихи. Тихо, заледве чутно долинали крізь зачине-не вікно звуки танцювальної музики, інколи стихали зовсім, а потім знову оживали, залежно від того, доносив їх знадвору вітер чи розгублював дорогою.

За якусь хвилю музикант запитав мене: може, хочу цоркнутися з ним келихами. Я нічого не відповів. Мене так розморило, що не хотілося не те що ворухитися, навіть рота розгуляти.

Мені здавалось, ніби я сплю, такою важкою брилою привалив мене внутрішній супокій. Доводилось примружувати очі, дивлячись на миготливий різець Фрізландера, яким він невтомно стесував дрібну стружку з дерев'яного цурпалка, аби впевнитися, що я таки не сплю.

Десь удалині бубонів голос Цвака, він знову розповідав усілякі дивовижні історії про своїх маріонеток та потішні казки, вигадані ним для лялькових вистав.

Ішлося у тих оповідках і про доктора Савіолі, і про поважну пані, дружину одного аристократа, яка нишком відвідувала Савіолі в потаємному ательє.

І знову в моїй пам'яті зринула погордлива, тріумфальна посмішка Аарона Вассертрума.

Може, розповісти Цвакові, що тоді трапилося, майнуло мені в голову. Але я вирішив, не варто труду, та й навіщо? До

того ж, я знав, при першій спробі розтулити рота мені промине будь-яке бажання говорити.

Зненацька троє моїх гостей за столом пильно глянули в мій бік, і Прокоп доволі голосно, так голосно, що прозвучало це як запитання, сказав:

— Він заснув...

Чоловіки повели далі розмову стишеними голосами, але я розчув — мовилося про мене.

Різак витанцьовував у руках Фрізландера, ловлячи блищичи світла від лампи; віддзеркалене в лезі сяйво обпікало очі.

Мені почулося слово «збожеволіти», я почав дослухатися до розмови.

— Такі теми, як ото про Голема, не варто обговорювати в присутності Перната, — з докором у голосі мовив Йосуа Прокоп. — Коли він уперше розповідав про книжку Іббур, ніхто з нас і слова не зронив, нікому й на думку не спало його розпитувати. Можу закластися, йому це все наснилося.

— Маєте рацію, — кивнув Цвак. — Це однаково, як увійти з відкритим вогнем до запилюженого покою, стіни й стеля якого увішані зітлілими килимами, а підлога по кісточки встелена порохнею минувшини. Варто лиш, аби полум'я чогось торкнулося, і спалахне пожежа.

— І довго Пернат лежав у божевільні? Шкода його, ще й сороківки нема... — озвався Фрізландер.

— Цього не знаю. Я навіть уявлення не маю, звідки він і що робив раніше. За зовнішністю, стрункою поставою і гострою борідкою він схожий на французького аристократа минулих часів. Багато-багато років тому один старий знайомий лікар попросив мене потурбуватися про нього, підшукати йому маленьке помешкання у нашому кварталі, де б його ніхто не знав і не допікав розпитуваннями про колишнє життя, — Цвак зно-

ву зворушено глянув на мене. — Ось відтоді він мешкає тут, реставрує старожитності, різьбить камеї з коштовних каменів і тим непогано заробляє собі на життя. На його щастя, він начебто все забув, що в'язалося у нього з божевіллям. Тільки ніколи не розпитуйте Перната про речі, які можуть зворохобити спомини минулого. Про це не раз просив мене старий лікар! «Знаєте, Цваку, — казав він завжди, — ми маємо особливий метод. Доклавши чимало зусиль, ми, так би мовити, замурували його хворобу. Ніби обгородили, як обгороджують місця, де сталася лиха подія і з якими пов'язані сумні спогади...»

Слова лялькаря вразили мене, мов різницький ніж беззахисну тварину, грубими, нещадними руками зчавили моє серце.

Уже віддавна мене гризла якась притуплена мука, невідразне відчуття, ніби в мене щось відібрали, ніби я чималий відтинок свого життєвого шляху пройшов, мов сомнамбула, понад краєм прірви. Мені так ніколи й не вдалося дошукатися причини тієї муки.

Тепер усе з'ясувалося, і правда пекла мене, мов відкрита рана. Моя хвороблива нехить віддатися на волю течії споминів про минуле; отой дивний сон, що снівся мені знову й знову, ніби я блукаю будинком із замкненими кімнатами, розпачливо шукаючи виходу; боягузлива відмова моєї пам'яті в тому, що стосувалося моєї юності, — усьому раптом знайшлося страшне пояснення: я був юродивим, мене загипнотизували, замкнули моє божевілля до «кімнати», пов'язаної лише з деякими комірками мозку, зробили мене неприкаяним посеред життєвого моря. Без жодної надії віднайти втрачену пам'ять!

Механізми моїх думок і вчинків лежали глибоко сховані в якомусь іншому, забутому бутті, збагнув я. І ніколи мені їх не відшукати. Стята рослина — ось хто я: парость, яка росте з чужого кореня. Та навіть якби пощастило мені дістатися

до тієї замкненої «кімнати», чи б не потрапив я знову до рук примарам, заточеним там?

Історія про Голема, яку оце розповідав Цвак, промайнула в моїй голові, і я зненацька відчув, що існує дуже тісний, таємничий зв'язок між легендарною кімнатою без дверей, де начебто живе незнайомиць, і моїм промовистим сном.

Так! Моя «мотузка» теж обірветься, якщо я спробую зазирнути крізь заґратоване віконце власного єства.

Дивний взаємозв'язок ставав для мене щораз явнішим і вселяв невимовний жах...

Я відчував: це — явища незбагненні, переплетені між собою, які летять вперед без мети, немов сліпі коні.

Так само й в гетто: кімната, закапелок, до якого ніхто не може знайти входу; примарна істота, яка мешкає там і лише іноді виходить у місто, щоб сіяти страх та моторош серед людей...

Фрізландер далі різьбив голову, і дерево скрипіло під лезом різця.

Той скрип завдавав мені майже фізичного болю, я глянув, чи ще багато роботи йому лишилося.

Дерев'яна голівка вертілася на всі боки в руках художника, ніби, наділена свідомістю, зорила по кутках. Потім її очі надовго спинилися на мені, задоволені, що врешті мене знайшли. Я теж не зміг більше відвести погляду, незмигтно дивився на дерев'яне обличчя.

На якусь хвилю різець художника ніби завагався, щось вишукуючи, потім рішуче зробив ще один штрих, і цурпалок нараз ожив...

Я упізнав жовте обличчя незнайомця, який приносив мені книжку.

А потім я вже нічого не розрізняв. Усе тривало якусь секунду, я відчув, як перестало битися моє серце й лише боязко тріпоталося.

Та, як і тоді, обличчя відкарбувалося у моїй свідомості. Я сам ним став, лежав на колінах Фрізландера й розглядався довкола.

Мої очі блукали кімнатою, а чужа рука обертала моєю головою.

Враз я побачив схвильоване обличчя Цвака і почув його голос: «Господи! Та це ж Годем!»

Зав'язалася коротка колотнеча, з рук Фрізландера намагалися силоміць вихопити різьблену голівку, але він боронився, вигукнув, сміючись:

— Та чого ви прискіпалися до мене? Вона зовсім не вдалася... — художник вивернувся, відчинив вікно й викинув голівку надвір.

Тут моя свідомість кудись відпливла, я поринув у глибоку пільму, прошиту миготливими золотими нитками, а повернувшись до тям — мені здавалося, минула вічність, — почув, як цоркнувся цурпалок до бруківки.

— Ви так міцно спали, що й не відчули, як ми вас термосили, — мовив до мене Йосуа Прокоп. — Пунш випили, а ви все прогавили.

Пекучий біль від недавно почутого знову захльоснув мене, я хотів закричати, що книга *Іббур* мені не наснилася, що можу вийняти її з касетки й показати.

Але думки не сформувалися у слова, та й навіщо: так чи інак, вони б не змогли пробитися крізь галас моїх гостей, які вже стояли на порозі — розходилися.

Цвак силоміць накинув на мене пальто, сказав, усміхаючись:

— Ходімо з нами до *Лойзичека*, майстре Пернат, це піднесе вас на дусі!

НІЧ

Не опираючись, я дав Цвакові звести себе сходами вниз.

Я щораз виразніше відчував запах імлі, яка прослизала з провулку в будинок. Йосуа Прокоп і Фрізландер випередили нас на кілька кроків, чутно було, як вони розмовляють надворі перед аркою.

— Її, мабуть, знесло водою просто до стічної канави. Що за чортівня!

Ми вийшли на вуличку, я бачив, як Прокоп, нагнувшись, шукав голівку маріонетки.

— Я радий, що ти не можеш знайти тієї дурної голови, — буркотів Фрізландер.

Художник стояв, прихилившись до стіни, його обличчя то яскраво освітлювалося на якусь мить, то знову поринало в темряву — він короткими затяжками розпалював від сірника люльку.

Прокоп сердито відмахнувся і схилився ще нижче, ледь не вклякнув на бруківку.

— Тихо! Хіба нічого не чуєте?

Ми підійшли ближче. Він мовчки тицьнув на решітку стічної канави й приклав, наслухаючи, до вуха долоню. На якусь хвилю ми теж завмерли, прислухаючись до звуків у надрах канави.

Нічого.

— Що то було? — прошепотів нарешті старий лялькар, але Прокоп урвав його, гостро шарпнув за руку.

На крихітну мить — доки серце робить один удар — мені здалося, ніби хтось там, унизу, ударив долонею по залізній блясі — майже нечутно. А коли за секунду я подумав про це, усе вже минуло, лише в моїх грудях далі бриніло відлуння спогаду й поволі розпливалося нез'ясовним страхом.

Кроки, що долинули знизу вулички, розсіяли те враження.
— Ходімо! Чого тут стовбичити? — підганяв Фрізландер.
Ми рушили уздовж будинків.

Прокоп неохоче приєднався до нас.

— Голову даю на відсічення, там хтось кричав у передсмертному жаху...

Ніхто йому не відповів, але я відчув, як підступний німотний страх скував нам язики.

Небавом ми вже стояли перед вікном кнайпи, заслоненим червоними гардинами.

САЛОН ЛОЙЗИЧКА

Нинька великий концерт —

було написано на картонній вивісці, обклеєній по краях вицвілими світлинами легковажних молодичок.

Не встиг Цвак взятися за клямку, як вхідні двері відчинилися досередини, і дебелий, вайлуватий чолов'яга з напوماдженим волоссям, без комірця, з зеленою шовковою краваткою, пов'язаною на голу шию, у камізьці, унизаній вервечкою свинячих зубів, зустрів нас, глибоко кланяючись.

— Те, те, ото гості! — улесливо примовляв він, а тоді додав, обернувшись до переповненої зали кнайпи: — Пане Шафранек, шкварте марша!

У відповідь долинуло деренчання, ніби щур пробігся фортепіанними клавішами.

— Те, те, які гості! Які гості! Погляньте-но лишень! — мурмотів чолов'яга, запопадливо допомагаючи нам роздягатися. — Так, так, нинька в мене зібралося все поважне високе панство краю, — відповідав він тріумфально на німе здивування Фрізландера, коли в глибині кнайпи на своєрідній естраді, відмежованій від столиків поруччям і сходин-

ками на дві приступки, з'явилися два пристойних молодики у вечірніх фраках.

Ядучий тютюновий дим клубочився над столами, позаду столів, на дерев'яних лавах під стіною напхом тулилися якісь обідранці: курви, нечесані, брудні, босі, з тугими персами, ледь прикритими виляючими шаллями; поряд — їхні сутенери в синіх солдатських кашкетах, з цигаркою за вухом; гендлярі худобою з волосатими кулаками й незграбними пальцями — з кожного їхнього поруху аж перла вульгарність; розгнудані кельнери з нахабними очима; рябі й прищаві комівояжери в картатих штанях.

— Я поставлю іспанські ширми, щоб вам ніхто не заважав, — прохрипів масний голос товстуна, і вже за мить складана ширма, обклеєна крихітними танцюристами-китайчуками, присунулася до кутового столика, де ми розташувались.

Голосні звуки арфи змусили гамір стихнути.

На секунду запала тиша.

Мертвенна тиша, ніби все затамувало подих.

З жахаючою виразністю стало чути, як залізни газіві ріжки видмухували у повітря пласке, схоже на сердечка полум'я. Але потім залунала музика й поглинула ті моторошні звуки.

Несподівано з тютюнової паволоки виринули перед моїми очима, ніби постали з порожнечі, дві дивні постаті.

З довгою, що спадала на груди, сивою бородою пророка, з чорною шовковою ярмулкою на лисій голові — такі носять поважні єврейські старці — з молочно-голубими, осклянілими, сліпими очима, незрушно зверненими до стелі, — там сидів старий, безгучно ворухив устами й сухими, гачкуватими, ніби кігті грифа, пальцями перебирав струни арфи. Поряд з ним у чорній засмальцьованій тафтовій сукні, з чорними яшмовими браслетами на руках та яшмовим хрестиком на

шиї — справжній тобі образ лицемірної бюргерської моралі — сиділа огрядна жінка з гармонікою на колінах.

Дику какофонію звуків витискали з себе інструменти, але потім мелодія наче видихнулася, зазвучала тихо й ненав'язливо.

Старий кілька разів хапнув ротом повітря, роззявився так широко, що можна було побачити почорнілі пеньки зубів. Натужно, супроводжуваний своєрідним єврейським надхрипом, вихопився з його грудей басовитий голос:

«Кру-углі, си-ині зорі».

«Pi-ti-tit!» —

пронизливо додавала приспів жінка і миттю міцно стуляла уста, ніби прохопилася зайвим.

«Круглі, сині зорі,

Я рогаики люблю!»

«Pi-ti-tit...»

«Червона борода, зелена борода,

Зорями всіяне небо...»

«Pi-ti-tit!»

Пари стали до танцю.

— Це пісенька про *хомециген борху*, молитву грішника, що согрішив на Пасху, — пояснив нам, усміхаючись, лялькар, стиха відбиваючи такт олов'яною ложкою, яка навіщось була прив'язана до столу. — Десь зо сто років тому або й більше два пекарі-підмайстри, Червона Борода й Зелена Борода, отруїли надвечір Великого Саббату, напередодні Пасхи, хліб — зірки й рогаики, щоб виморити смертю усе єврейське місто, але мешорес, служки громади, з допомогою Божого провидіння вчасно виявили підступ і віддали обох злочинців у руки міської поліції. На згадку про дивовижний порятунок від смертельної небезпеки ландоніми, учені, і бохерлехи, учні, склали цю кумедну пісеньку, яку ми ось чуємо під акомпанемент бордельної кадрили.

«Рі-ті-тіт! Рі-ті-тіт!»

«Круглі сині зорі...» —

дедалі фанатичніше завивав старий арфіст.

Раптом мелодія наче знітилася і непомітно перейшла у ритм богемського *шланака*, повільного, млявого танцю, коли пари, шаркаючи ногами, пристрасно туляться одне до одного спітнілими щоками.

— Отак! Браво! Ах-ха! Нумо, лови, гоп, гоп! — гукав арфістові з естради стрункий кавалер з моноклею в оці, запхав руку до кишеньки камізельки й кинув музиці срібняка.

Але монета не долетіла. Я ще бачив, як вона зблиснула понад головами танцюристів, а тоді раптом зникла. Якийсь жевжик — його обличчя видалося мені знайомим: здається, то він стояв нещодавно під час зливи біля Харусека — витягнув з-під фартушка партнерки руку, де вона досі собі спочивала, з мавпячим спритом викинув її у повітря і, ні на мить не збившись з такту, ухопив монету. Жодний м'яз не здригнувся на обличчі парубка, лише дві чи три пари поблизу стиха усміхнулися.

— Видно, з *батальйону*, судячи зі спритності, — засміявся Цвак.

— Майстер Пернат напевно ще нічого не чув про батальйон, — нарочито швидко підхопив Фрізландер і потай, щоб я не помітив, підморгнув лялькареві. Я чудово зрозумів: усе так само, як і перше, нагорі в моїй кімнатці. Вони вважали мене за хворого. Хотіли підбадьорити. Цвак мав щось розповідати. Байдуже, що саме...

Від співчутливого погляду старого добряка мені запекло в серці і в очах. Якби він знав, як мені боляче від його співчуття!

Я не розчув перших слів, якими лялькар розпочав свою оповідь, пам'ятаю лише — здалося, ніби я стікаю кров'ю. Мені

ставало дедалі холодніше, я застигав, як тоді, коли лежав дерев'яним цурпалком на колінах Фрізландера. Нараз я опинився усередині розповіді — безживному уривку із читанки; вона огорнула, сповила мене звідусіль.

Цвак почав:

— Розповідь про вченого-правника, доктора Гульберта, і його *батальйон*.

...Но, що маю вам сказати. Він мав усіяне бородавками обличчя і криві, мов у таксі, ноги. Змалку для нього не існувало нічого, окрім навчання. Сухого, виснажливого навчання. На мізерну платню за приватні лекції він мусив ще утримувати хвору матір. Про зелені луки й хащі, пагорби, устелені квітами й порослі лісами, знав він, гадаю, мабуть, лише з книжок. А як мало сонця у чорних проваллях празьких вулиць, вам і самим добре відомо.

Докторську захистив блискуче; ніхто в цьому й не сумнівався.

Отож згодом став він знаменитим правником, ученим. Таким знаменитим, що всі — судді й старі, заслужені адвокати — приходили до нього на пораду, коли чогось не знали. Жив він, однак, злиденно, мов жебрак, мешкав в убогій мансарді, вікно якої виходило на Тинський Двір¹.

Минав рік за роком, слава про доктора Гульберта як про світило науки розійшлася усім краєм. Ніхто б і не повірив, що серце людини, яку ніколи нічого не цікавило, окрім юриспруденції, здатне на гарячі почування, та ще й на схилі віку, коли вже сивина торкнулася волосся. Однак саме в таких потайних серцях палахкотить жага найпалкіше.

Того дня, коли доктор Гульберт досяг найвищої мети, якої прагнув ще зі студентських літ, коли Його Величність цар

¹ Купецький заїжджий двір.

Австрії призначив його ректором нашого університету, — того дня рознеслася світом новина про його заручини з юною красунею з бідної, проте шляхетної родини.

Відтоді щастя, здавалося, й справді оселилося в житті доктора Гульберта. І хоча шлюб виявився бездітним, він носив свою молоду дружину на руках. Для нього було найбільшою втіхою сповнювати щонайменше бажання, вчитане в її очах.

Проте в своєму щасті він ні на мить не забував, як це зазвичай трапляється з іншими, про страждання ближніх. «Господь угамував мою тугу, — подекують, якимось сказав він. — Здійснив мою мрію, яку я лелівав ще з дитинства: подарував мені найлюбішу з усіх земних істот. Тож я хочу, доки стане моїх сил, крихтою цього щастя поділитися з іншими...»

Ось чому він так гаряче перейнявся долею одного бідного студента, прихистив його, наче рідного сина. Хтозна, може, думав собі, як добре було б, якби і йому в часи його сутужної молодості хтось так само щиро допоміг. Та, як часто буває на землі, вчинок добрий і шляхетний призводить до таких самих наслідків, як безчесний, бо не вміємо відрізнити здорове сім'я від отруйного. Так сталося і тут: зерна співчуття і шляхетності доктора Гульберта проросли йому гіркими стражданнями.

Молода дружина дуже швидко потай закохалася у студента, а невблаганна доля розпорядилася так, що ректор, несподівано рано повернувшись одного разу додому з букетом троянд, подарунком для коханої на уродини, застав її в обіймах того, кого він так щедро обдарував своїм благодійництвом.

Кажуть, блакитна волошка назавжди може втратити свою барву, якщо на неї впаде тьмяно-жовтавий відсвіт блискавки, що провіщає град. Отак душа старого мужа навіки осліпла тієї миті, коли на друзки розбилося його щастя. Він, який жодного разу в житті не переступав міри, просидів того вечора у *Лойзичека*, очманілий від сивухи, аж до досвітку. Кнайпа стала

йому притулком до кінця його зруйнованого життя. Улітку він спав на купі щебеню десь на будівництві, а взимку тут, на дерев'яних лавах.

Титулу професора й доктора обох прав доктора Гульберта, за мовчазною згодою усіх, не позбавили. Нікому не стало серця дорікнути старому, колись відомому вченому, за те, що він опустився до волоцюги.

Потроху навколо нього згуртувався увесь злочинний збірід єврейського кварталу — так постало дивне товариство, яке й понині називають *батальйоном*.

Досконале знання законів доктора Гульберта стало бастіоном для всіх тих, до кого надто прискіпливо приглядалася поліція. Якщо помирав з голоду випущений на волю тюрязник, доктор посилав його голого, у чому мати народила, на Староміську площу, й управа так званого «Фішбанку» була вимушена замовляти йому костюм. Чи, скажімо, висилали з міста безхатню повію — вона негайно виходила заміж за якогось хлопаку, що мав право на проживання у місті, і теж одержувала таке право.

Сотні подібних викрутасів знав доктор Гульберт, поліція була проти нього безсила. Усе, що «заробляли» ці покидьки суспільства, вони чесно, до крейцера, віддавали до спільної каси, яка забезпечувала їх найнеобхіднішим прожитком. Ніхто не допускався навіть щонайменшої непорядності. Можливо, саме через цю залізну дисципліну й постала назва *батальйон*.

Кожного першого грудня — у роковини нещастя, яке спостигло старого чоловіка, — у *Лойзичека* вночі відбувалося дивне свято. Сюди напхом напихалися жебраки, волоцюги, сутенери й вуличні повії, пияки й пройдисвіти. Западала урочиста, мов на відправі, тиша, і доктор Гульберт, сидючи в тому кутку, де тепер сидять обидва музики, під самісіньким

портретом цісаря, починав оповідати історію свого життя: як прокладав собі шлях у науку, як став доктором, а потім — ректором. У тому місці, де він увійшов до покою своєї молодой дружини з букетом троянд у руці на честь її уродин і водночас для пошанування тієї миті, коли він попросив її руки, і вона стала його коханою нареченою, йому щоразу зривався голос. Чоловік, ридаючи, похилився на стіл. Іноді бувало, якась жаліслива жіночка, бентежачись, нишком, щоб ніхто не побачив, клала йому на руку прив'ялу квітку.

Слухачі ще довго сиділи непорушно. Ці люди, мов кремінь, плакати не звиклі, вони лиш опускають очі й знічено терблять одяг пальцями.

Одного ранку доктора Гульберта знайшли мертвим на лаві внизу над Влтавою. Мабуть, замерз...

Його похорон я ще й досі бачу перед очима. *Батальйон* зі шкіри пнувся, щоб усе влаштувати якнайпишніше.

Попереду ступав університетський розпорядник у парадному однострої, несучи пурпурову подушечку з золотим ланцюгом, а за катафалком, скільки сягало око, лави... — *батальйон*, босоногий, брудний, засмальцьований і обдертий. Були серед них такі, що продали геть усе до нитки і тепер брели, обгорнувшись старими газетами.

Так босяки віддали йому останню шану.

На могилі доктора Гульберта на цвинтарі стоїть білий камінь з трьома викарбуваними постатями: розп'ятий Спаситель між двома розбійниками. Невідомо, хто поставив пам'ятник. Кажуть, його дружина...

У заповіті покійного правника передбачений пункт, згідно з яким кожний «вояка» *батальйону* мав у *Лойзичека* право на щоденну миску юшки. Тому й висять на столах ложки, почеплені на ланцюжки, а виїмки у стільницях служать мисками. Ополудні з'являється кельнерка і з великої бляшаної помпи

наповнює їх юшкою. Якщо ж на обід претендує самозванець, який не може довести свою належність до *батальйону*, вона тою ж помпою відсмоктує юшку.

Звичаї цього стола стали вже притчею, яка поширилася усім світом.

У кнайпі здійснювся гамір, що вивів мене з летаргії. Останні слова Цвака ще бриніли в моїй свідомості. Я ще побачив, як він руками імітував рухи помпи, а потім навколишні картини й образи замиготіли перед моїми очима з такою швидкістю, з такою, до того ж, неймовірною виразністю, що я моментами себе не тямив, здавався сам собі коліщатком живого годинникового механізму.

Зала кнайпи — суцільне людське юрмисько. Нагорі, на естраді, з десяток чоловіків у чорних фраках. Білі манжети, блискучі персні. Драгунський однострій з аксельбантами ротмістра. У глибині — дамський капелюшок з оранжевим страусовим пір'ям.

Крізь баясини естрадної балюстради визирало застигле, спотворене обличчя Лойзи. Я бачив: він ледве тримався на ногах. Був тут і Яромир, він незмигно дивився у стелю, впершись у стіну, ніби його притиснула чиясь невидима рука.

Танцюристи раптом завмерли посеред танцю: певно, вигук господаря їх налякав. Музика грала далі, але тихо, якимось ніби невпевнено. Вона тремтіла, я це виразно відчував. На обличчі господаря вимальовувалася зловтішна, нестримна радість...

На порозі стоїть поліцейський комісар в уніформі. Він розчепірює широко руки, щоб нікого не випустити. За ним видніється постать жандарма з карного відділу.

— То тут таки танцюють? Попри заборону? Я закриваю це кубло! Ви, господарю, підете зі мною. Решта — марш до цюпи!

Командний тон у словах.

Дебелий господар мовчить, але зловтішна гримаса не сходить з його обличчя.

Воно дедалі більше стає схожим на застиглу маску.

Гармоніка похлинула й тихо пищить.

Арфа теж підібгала хвоста.

Обличчя гостей раптом видні у профіль: усі очікувально витріщаються на естраду.

Шляхетна чорна постать невимушено та спокійно сходить сходинками вниз і поволі простує до комісара.

Жандарм заворожено не зводить очей з блискучих лакових черевиків шляхтича.

Той зупиняється за крок від поліцейського, міряє його знудженим поглядом з ніг до голови, а потім — з голови до ніг.

Решта молодого панства на естраді перегнулися через поруччя і ледь не давляться сміхом, затулившись шовковими носовичками.

Драгунський ротмістр вставляє в око золоту монету й випльовує недокурок у волосся дівчини, що стоїть нижче.

Комісар, змінившись на обличчі, збентежено витріщається на перлину на манишці шляхтича.

Він не витримує байдужого, тьмавого погляду цього гладко поголеного, незворушного обличчя з гачкуватим носом.

Той погляд позбавляє його душевної рівноваги, гнітить...

Мертва тиша в шинку стає дедалі гнітючішою.

— Такі на вигляд статуї рицарів, які лежать зі згорненими на грудях руками на кам'яних саркофагах у готичних церквах, — шепоче Фрізландер, показуючи поглядом на шляхтича.

Нарешті панич уриває мовчанку.

— Е-е, гм... — копіює він голос господаря. — Те, те, оце гості... одразу видно!

Зала вибухає оглушливим реготом, аж келихи дзеленчать, а голота хапається за животи. У стіну летить пляшка й розбивається на друзки.

— Його світлість князь Феррі Атенштедт, — благоговійним шепотом пояснює нам огрядний шинкар.

Князь простягає поліціянтові візитівку. Бідолаха бере її, віддає честь і клацає підборами.

Знову западає тиша; юрма, затамувавши подих, чекає, що ж буде далі.

— Пані й панове, — промовляє знову панич, — яких ви тут бачите... е-е... мої любі гості! — його світлість недбалим порухом руки показує на збіговисько. — Може, бажаєте, пане комісаре, е-е, аби вас відрекомендувати?

Комісар з вимушеною усмішкою заперечує, щось белькоче збентежено, мовляв, «на жаль, виконання службових обов'язків». І, нарешті опанувавши себе, додає:

— Бачу, тут усе відбувається в рамках пристойності...

Це пробуджує до життя драгунського ротмістра, він поспішає в глибину сцени до дамського капелюшка зі страусовим пір'ям і вже наступної миті під схвальний гамір молоді шляхти стягає звідти за руку на середину зали Розіну.

Вона хитається, п'яна, очі заплющені. Крислатий вишуканий капелюшок з'їхав набік, на ній лише рожеві панчохи й чоловічий фрак на голе тіло.

Подано знак: музика зривається, немов з прив'язі дикий кінь. «Рі-ті-тіт! Рі-ті-тіт!» ...і заглушує, змиває гортанний крик, який виривається з горлянки глухонімого Яромира, коли він побачив Розіну.

Ми вже збираємося йти.

Цвак кличе кельнерку.

Загальний гамір притлумлює його слова.

Ротмістр тримає за руку напівголу Розіну, поволі кружляє з нею в танці.

Юрма шанобливо розступається.

Потім з лав долинає шепіт: «Лойзичек, Лойзичек!» Гості видовжують шиї. До пари, яка танцює, приєднується інша, ще дивніша. Жіночої зовнішності юнак у рожевому трико, з довгим білявим волоссям до пліч, з нафарбованими устами й нарум'яненими, як у повії, щоками, кокетливо пускаючи очима бісики, пригортається до грудей князя Атенштедта.

Солодкавим вальсом пучнявіє арфа.

Нездоланна відроза до життя стискає мені горло.

Мій перестрашений погляд шукає дверей: там, відвернувшись від зали, стоїть комісар і про щось жваво шепочеться з жандармом, той саме запихає до кишені якусь річ. Судячи з брязкання, певно кайданки.

Обидва не спускають з ока рябого Лойзу; якоїсь миті той, здавалось, хотів заховатися, але потім, заціпенівши, з побілілим і спотвореним від жаху обличчям, стоїть мов укопаний.

Одна картина зринає у моїй пам'яті і миттю згасає, картина, яку я бачив годину тому: Прокоп нахилиється, прислухаючись, над решіткою стічної канави, а звідти долинає пронизливий передсмертний крик.

Я хочу крикнути й не можу. Холодні пальці вдираються мені до рота, пригинають донизу язика, притискають його до передніх зубів, немов кляпом затикають мені горлянку, і я не можу здобутися на слово.

Я не бачу пальців, знаю, що вони невидимі, та все ж відчуваю їх фізично.

У своїй свідомості я добре знаю: пальці належать примарній руці, яка в моїй комірчині на Півнячій вулиці передала мені книжку Іббур.

— Води! Води! — гукає біля мене Цвак.

Друзі підтримують мою голову й освітлюють свічкою зіниці.

— Віднести його додому, викликати лікаря... архіваріус Гіллель знається на таких речах... до нього... — радяться вони стиха.

Потім я непорушно, мов труп, лежу на ношах, а Прокоп з Фрізландером виносять мене.

НАЯВУ

Цвак вибіг сходами поперед нас, я чув, як Міріам, донька архіваріуса Гіллеля, тривожним голосом розпитувала його, а він намагався її заспокоїти.

Я не силував себе прислухатися, про що вони там балакають, не вловлював сенсу слів, скоріше здогадувався, що Цвак розповідає, мовляв, зі мною трапилося лихо, тож вони прийшли просити надати першу допомогу й повернути мене до тями.

Я ще не міг поворухнутися, невидимі пальці й далі тримали мого язика, однак думка працювала твердо і ясно, страх відпустив мене. Я достеменно знав, де я і що зі мною відбувається; сприймав як цілком належне, що мене, наче покійника, занесли на ношах до помешкання Шемая Гіллеля, поклали на підлогу й залишили на самоті.

Спокійна благодать, яку відчуваєш, повернувшись після довгих мандрів додому, розлилася у моїй душі.

У кімнаті панувала сутінь, розмиті обриси вікна з хрестовидною рамою проступали крізь тьмявий мерехтливий туман, що сіявся знадвору.

Усе навколо я сприймав як належне і не здивувався ні тому, що Гіллель увійшов з єврейським суботнім семисвічником, ані тому, що він спокійно привітався зі мною, як з людиною, приходу якої тут сподівалися.

Доки він міряв кроками кімнату, переставляв якісь речі на комоді, потім запалив від підсвічника в руках інший семи-свічник, мені нараз впало в око те, чого я ніколи в ньому не помічав за всі роки, прожиті в цьому будинку, хоча ми й часто зустрічалися на сходах, три або й чотири рази на тиждень: пропорційність усього його тіла, витончені риси обличчя і шляхетне чоло.

У відсвіті свічок я побачив, що він не старший за мене — щонайбільше сорок п'ять.

— Ти прийшов на кілька хвилин раніше, ніж я сподівався, — озвався він за якусь хвилю, — інакше я б уже запалив свічки.

Гіллель показав на підсвічники, підійшов до нош і, як мені здалося, спрямував погляд своїх темних, глибоко посаджених очей на когось, хто стояв або вклякав мені у головах і кого я не міг розгледіти. При цьому він заворушив устами й щось безгучно промовив.

Умить невидимі пальці відпустили мого язика, заціпеніння минулося. Я підвівся й озирнувся: нікого, окрім мене й Шемаєя Гіллеля, у кімнаті не було.

Тож те, що він звернувся до мене на «ти», і його слова, що він сподівався мого приходу, стосувалися мене?

Та більше за ці дві обставини вразило мене, що я анітрохи не здивувався.

Гіллель, вочевидь, відгадав мої думки, бо приязно усміхнувся, допоміг підвестися з нош і, показавши на фотель, мовив:

— Жодного дива не сталося. Жахають людей тільки примари — *кишуф*. Життя колеться і пече, як волосяниця, а сонячні промені духовного світу леліють і зігрівають.

Я мовчав, жодна відповідь не спадала мені на думку. Та Гіллель її і не сподівався, він сів навпроти мене, невимушено повів далі:

— Навіть срібне свічадо, якби вміло відчувати, страждало б від болю тільки тієї миті, коли його шліфують. Блискуче й гладке, воно віддзеркалює усі картини без болю та тривоги.

— Добре людині, — додав він стиха, — яка може сказати про себе: мене відшліфували.

На мить він поринув у задуму, і я почув, як він прошепотів гебрейською слова: *Lischuosecho Kiwisi Adoschem* — *Я уповаю на поміч твою, Господи!*

Потім його голос виразніше забринів у моєму вусі.

— Ти прийшов до мене в глибокому сні. Я тебе розбудив. У псалмах Давида сказано:

«Тоді сказав я собі самому: нині почну я. Правиця Божа здійснила перетворення це».

Устаючи з ложа, люди гадають, ніби скинули із себе сон, і не здогадуються, що стали жертвою оманних відчуттів і здобиччю нового, набагато глибшого сну, ніж той, з якого щойно вийшли. Існує лише одне істинне пробудження, те, до якого ти саме наближаєшся. Розповиси про це людям, і вони вважатимуть тебе за хворого, бо їм тебе не зрозуміти. Тож безсенсовно і жорстоко їм про це казати.

Вони зникають, як потік...

Вони — ніби сон,

Ніби трава, яка скоро зів'яне,

Яку ввечері скосять і вона зсохнеться...

«Хто той незнайомиць, який приходив до мого помешкання і дав мені книгу *Іббур*? Наяву чи вві сні бачив я його?» — хотів я запитати, але Гіллель відповів ще до того, як я встиг вимовити ті слова.

— Уяви собі, чоловік, який тебе відвідав і якого ти називаєш Големом, означає воскресіння з мертвих через духовне

життя. Кожна річ на землі є не чим іншим, як одвічним символом у тлінних шатах.

Як ти думаєш очима? Кожну форму, яку бачиш, ти сприймаєш очима. Усе, що прибрало форму, первісно було примарою.

Я відчув, як усі поняття, що досі міцно трималися на якорі в моєму мозку, раптом зірвалися з припони і їх, наче кораблі без штурвалу, понесло у відкрите море.

Гіллель спокійно вів далі:

— Хто прокинувся, не може вмерти. Сон і смерть — одне й те саме.

«...не може вмерти?» — глухий біль діткнувся мене.

— Дві стежини в'ються поряд: шляхи життя і смерті. Ти взяв книгу *Іббур* і читав її. Твоя душа зайшла в тяж від духа життя... — долинали до мене його слова.

«Гіллелю, Гіллелю, відпусти мене тим шляхом, яким простують усі люди! Шляхом смерті!» — розпачливо волато все в мені.

Обличчя Шемаєя Гіллеля немов застигло, стало суворим.

— Люди не йдуть ніяким шляхом, ні життя, ані смерті. Їх кружляє, мов вихором полову. У Талмуді мовиться: «Перш ніж Бог сотворив світ, він поставив перед своїми створіннями люстро, щоб вони побачили духовні страждання буття і насолоди, які згодом їм уготовані. Тоді одні прийняли страждання, а інші відмовилися, і Бог викреслив їх з книги живих». Ти ж простуєш своєю дорогою, обраною власною волею. Навіть якщо й сам цього тепер не усвідомлюєш, ти покликаний самим собою. Не журися, на все свій час: зі знанням прийдуть і спомини. Знання і спомини — одне й те ж.

Приязний, майже ніжний голос, яким промовляв Гіллель, повернув мені душевний спокій. Я почувався так затишно, мов недужа дитина на батькових грудях.

Я підвів очі й побачив ураз, що кімната заюрмилася людсь-ми, вони обступили нас: деякі в білих жалобних саванах, які носять старі рабини, інші з трикутними капелюхами на головах, зі срібними пряжками на черевиках, — але Гіллель провів долонею по моїх очах, і кімната знову спорожніла.

Потім старий архіваріус випровадив мене на сходи, дав запалену свічку, щоб я міг присвітити собі, доки підніматимуся до свого помешкання...

Я ліг у ліжко трохи поспати, але солодка дрімота ніяк не хотіла огортати мене, натомість на мене найшов якийсь дивний стан: не сон, не марення, але й не дійсність.

Світло я вимкнув, однак бачив усе навколо так виразно, що міг розрізнити кожну дрібничку. Я почувався цілком комфортно, мені не дошкуляла болісна тривога, як це часто буває в такому стані.

Ще ніколи в житті не був я здатний мислити так гостро і ясно, як тепер. Здоровий, бадьорий ритм пульсував моїми нервами, привів до ладу думки, вишикував їх струнками лавами, як армію, готову до моїх наказів. Варто було лише гукнути, і вони виструнчувалися переді мною, виконували все, чого б я не забажав.

Мені згадалася каменя з авантюрина, гарного зеленого коштовного каменя, над якою я марно бився ось уже кілька останніх тижнів, бо численні вкраплення кварцу заважали проступити тим рисам обличчя, які вимальовувалися у моїй уяві, — і раптом рішення прийшло само, я точно знав, як вести різця, щоб впоратися зі структурою каменя.

Ще донедавна я був рабом навали фантазмагоричних образів та примарних видінь, про які й сам часто до пуття не знав, були то думки чи відчуття, а тепер я — цар і бог у власному царстві.

Обрахунки, з якими раніше ледве давав собі раду на папері, тепер завиграшки склалися у моїй голові. А все за допомогою нової здатності, яка прокинулася у мені, бачити й запам'ятовувати саме те, що я цієї миті потребував: цифри, форми, предмети й кольори. Якщо ж мова заходила про царину, де ці знаряддя виявлялися безсилими, — філософські проблеми чи щось подібне, — внутрішній зір заміняв слух, причому чув я голос Шемая Гіллеля.

Дивовижні одкровення відкрилися мені.

Що я тисячі разів байдуже, як щось незначуще, пропускав повз вуха, поставало переді мною вагоме й сповнене глибокого сенсу; що я завчав «напам'ять», ставало нараз моїм набутком. Таїни творення слів, про які я й не здогадувався, оголювалися переді мною.

«Високі» ідеали людства, які досі зі шляхетною міною радника від комерції чи з увішаними орденами пафосними грудьми погорджували мною, тепер запобігливо здирали маску з мармизи й розшаркувалися з вибаченнями, мовляв, вони й самі злидарі, однак можуть послужити підпорками якомусь, ще нахабнішому обманові.

Чи таки не наснилось усе це мені? Чи й справді розмовляю я з Гілелем?

Я шарпнувся до фотелю біля мого ліжка.

Усе правильно: там лежала свічка, яку мені дав з собою Шемай. Щасливий, мов дитина, яка різдвяної ночі впевнилася в існуванні живої чарівної ляльки-паяца, я знову затишно вмовстився серед подушок.

І, як пес-нишпорка, заглибився у хащі таїн духу, що мене оточували звідусіль.

Спершу я спробував дістатися до тієї миті в моєму житті, доки сягали спогади. Лише звідти, здавалось мені, я б, мож-

ливо, зміг осягнути той відтинок свого буття, який, за дивним збігом долі, залишався закритим мороком.

Та, незважаючи на всі мої потуги, далі темного двору нашого будинку виборсатися у своїй уяві не міг, бачив тільки кризь просвіт підворітні ятку Аарона Вассертрума — ніби століття прожив різьбярем камей у цьому домі: завжди одного віку, дитиною себе не пам'ятав.

Я вже хотів, утративши надію, відмовитися від подальшого нишпорення у закамарках минулого, як раптом з неймовірною ясністю збагнув, що в моїх споминах широкий путівець подій упирається в арку підворітні, я ж оминув увагою сплетіння дрібних, вузьких стежок, які завжди супроводжують головні шляхи. «Звідки, — майже криком пролунало мені у вухах, — добув ти знання, завдяки яким маєш тепер змогу жалюгідно жити?! Хто навчив тебе різьбити камей і все інше? Читати, писати, розмовляти і їсти, і ходити, дихати, думати, відчувати?..»

Я одразу захопився за пораду свого внутрішнього «Я». Ретельно, крок за кроком, відмотав своє життя назад.

Змусив себе міркувати у зворотній послідовності, не минаючи ані дрібниці: що трапалося щойно, з чого все почалося, що було перед тим і що було опісля?

Ось знову я опинився біля арки воріт.

Ось! Ось! Лише маленький стрибок у порожнечу, і я перелечу провалля, яке відділяє мене від забутого... Нараз перед моїми очима зринає картина, якої я не помітив під час зворотного відліку часу: Шемай Гіллель проводить долонею по моїх очах — точнісінько, як було перед тим у його кімнаті.

І все стерлося. Навіть бажання далі дошукуватися істини.

Лише один певний набуток залишався мені, тепер я знаю: низка подій у житті — це шлях, що веде в глухий кут, яким би широким і просторим він не видавався. Вузькі ж, потайні, стежини ведуть до втраченої батьківщини. Лише в тому, що делікатним,

ледь помітним слідом, а не бридким рубцем від грубого рашпілю закарбувалося у нашому тілі, криється розгадка останніх таїн.

Так, як можна дістатися до днів своєї юності, перейшовши всю абетку від кінця до початку, й опинитися там, де колись починав науку в школі, так само, збагнув я, можна помандрувати до іншої далекої батьківщини, по той бік усіх думок...

Велетенська брила роботи лягла на мої плечі. Колись і Геркулес тримав на голові все небесне склепіння, згадалося мені, і я раптом осягнув прихований сенс цього міфу. Геркулес позбувся своєї ноші хитрощами, попросивши велета Атланта: «Дозволь лише обмотати голову мотузками, щоб жажлива вага не роз'юшила мені мозку...» Може, й для мене знайдеться якийсь хитрий спосіб вислизнути з-під цієї брили.

Зненацька глибоке роздратування на сліпу покору власним думкам охопило мене. Я простягнувся на ліжку, затулив пальцями очі й вуха, щоб вимкнути всі думки, щоб нічого не відволікало мене від відчужань.

Однак моя воля розбилася об залізний закон: одну думку я міг прогнати лише іншою; щойно помирала одна, а вже інша живилася її тлінними рештками. Я утікав у гомінкий потік своєї крові, але думки переслідували мене, наступаючи на п'яти; я катулявся гупанням свого серця, та вже за мить вони знаходили мене й там.

Знову прийшов на допомогу приязний голос Гіллеля: «Простуй своїм шляхом і сходи з нього! Ключ до мистецтва забуття належить нашим братам, які обрали шлях смерті. Ти ж зачав від духу життя».

Переді мною постала з'ява — книга Іббур. Дві літери спалахнули в ній: одна означала залізну жінку, пульс якої стугонів потужно, мов землетрус; інша — в неозорій далечі — Гермфродит на перламутровому троні в короні із червоного дерева.

Тоді Шемай Гіллель утретє провів рукою по моїх очах, і я поринув у сон.

СНІГ

«Дорогий і шановний майстре Пернат!

Пишу Вам цього листа в неймовірному поспіху й великій тривозі. Благаю, знищить його відразу, щойно прочитаєте, а ще ліпше — поверніть разом з конвертом. Інакше я не маю спокую!

Жодній живій душі не кажіть, що я Вам писала. І про те, куди сьогодні підете, — теж!

Ваше доброзичливе, шляхетне обличчя вселило в мене зовсім недавно велику довіру (з маленького натяку на подію, свідком якої Ви стали, зможете здогадатися, хто Вам пише, бо підписатися я боюся), а ще Ваш добрий, світлої пам'яті батько, який був моїм учителем, — усе це докупи наснажило мене звернутися до Вас, як до єдиної людини, яка може допомогти.

Благаю, прийдіть сьогодні о п'ятій годині вечора в собор на Градчині. Незнайомка».

Певно, з чверть години просидів я, ошелешений, з листом у руках. Надзвичайний, піднесений настрій, у полоні якого перебував я з учорашньої ночі, умить розвіявся, ніби від свіжого подмуху вітру нового земного дня. Дитя весни, юна доля, щедра на обіцянки, йшла до мене. Людське серце просило помочі в мене. У мене! Як раптом змінилася моя комірчина! Різьблена, поточена шашелем шафа вдоволено споглядала навколишній світ, а чотири фотелі видалися мені приязними старенькими, що сидять навколо столу й, добродушно посміюючись, грають в карти таро.

Мої самотні години сповнилися змістом, розкішшю та блиском.

Невже прогниле дерево ще зможе дати плоди?

Я відчув, як заструменіли в мені життєдайні сили, які досі дримали сховані в надрах моєї душі, засипані рінню буденності, — так пробивається крізь кригу джерело, коли надворі завесніє.

Я сидів з листом у руці й знав, що зумію допомогти, чого б це мені не коштувало. Незмірна радість у моєму серці давала мені цю впевненість.

Я знову й знову перечитував рядок: «...а ще Ваш добрий, світлої пам'яті батько, який був моїм учителем...» Мені перехоплювало подих від тих слів. Хіба не були вони обіцянням: «Ще нині ти будеш зі мною у раю»?

Рука, прохаючи моєї допомоги, простягала мені дарунок: спомин, якого я так спрагло жадав, який відкриє мені таємницю, допоможе відслонити завісу, що відгородила мене від минулого.

«Ваш добрий, світлої пам'яті батько...» Якими чужими видавалися мені ці слова, коли я промовляв їх уголос. Батько... На якусь мить перед моїми очима зринувало втомлене обличчя старого сивого чоловіка в кріслі біля моєї скрині. Чуже, цілком чуже, та водночас моторошно знайоме... А тоді мої очі знову побачили сьогоднішнього, й удари серця ознаменували повернення до реальності.

Злякано я зірвався на ноги: невже спізнився? Глянув на годинника — слава Богу, лише пів на п'яту!

Зі спаленьки поряд я взяв плаща, капелюха й рушив униз сходами. Яке мені нині діло до шерхів темних кутків, злостивих, похмурих, роздратованих погроз, якими вони завжди повняться: «Не пустимо тебе... ти наш... не хочемо, щоб ти радів... ще тільки радості бракувало в цьому домі!»

Тонкий отруйний пил, що завжди сіявся з коридорів та закапелків і душив мене, тепер кудись запропастився від живого подиху моїх вуст.

На хвильку я затримався біля дверей Гіллеля.

Зайти?

Притлумлена боязкість стримала мене, я не постукав. Яюсь дивно я почувався сьогодні — ніби мені тепер зась до нього.

І вже десниця життя гнала мене вперед, униз сходами.
Провулок білів у снігу.

Мені здавалося, люди вітаються зі мною; не пригадую, чи
відповідав їм... Раз у раз я намацував листа на грудях.

Від нього віяло теплом...

Я брів під арками переплетених гіллям алей Старомістя,
повз залізний фонтан з мереживними ґратками, увішаними
крижаними бурульками, далі — кам'яним мостом із статуями
святих та Йоанна Непомука.

Унизу нуртувала ненавистю спінена ріка, вдаряючись
у підвалини набережної.

У напівмареві мій погляд упав на витесану з піщаника
скульптурну групу святої Лутґарди з «муками проклятих»;
сніг густо лежав на повіках каянників та на складених до мо-
литви їхніх руках, скутих ланцюгами.

Арки брам брали мене в свої обійми і знову відпускали,
повз мене повагом пропливали палаці з мереживними вели-
чавими порталами, левами з бронзовими кільцями в пащах.

І тут теж лежав сніг, усюди сніг. М'який, білий, мов хутро
велетенського полярного ведмеда.

Високі статечні вікна з сяючими скрижанілими карниза-
ми байдуже дивилися на хмари.

Мене дивувало, що небом линуло вдалеч так багато птахів.

Доки я піднімався на Градчину численними гранітними
сходинами, де на кожній вмістилося б по четверо людських
тіл, з виднокола крок за кроком зникало місто з його дахами
й фронтонами.

Уже сутінки ковзали фасадами будинків, коли я вийшов
на пустельний майдан, посеред якого пнувся у піднебесся, до
янгольського трону, собор.

Сліди ніг з крижаними скоринками по краях вели до бічного входу.

Звідкись, з віддаленого помешкання, линули у вечірній тиші тихі, заблукані звуки гармоніки. Наче тоскні сльози скочувалися у самотність.

Я почув за собою зітхання обшивки, коли церковні двері впустили мене досередини, і я опинився у темряві. Золотий вівтар зблиснув до мене в застиглому супокої храму в блакитно-зеленому мерехтінні умираючого світла, котре спадало крізь різнобарвні вітражі вікон на ряди лав. Червоні скляні лампадки виблискували розсипами іскор.

Млосні пахощі воску й ладану.

Я сів на лаву, відхилившись на спинку. Кров у моїх жилах дивно стихнула свій біг у цьому царстві супокою.

Життя із завмерлим биттям серця сповнило навколишній простір — затаєне, терпеливе чекання.

Срібні священні реліквії спочивали вічним сном.

Ось! Десь ген здалеку долинув приглушений стукіт копит, ледь відчутно зачепив мій слух, ніби хотів пробитися крізь товщу стін, і затих.

Невиразний звук — мов дверцята карети хряснули...

Шелест шовкової сукні наблизився до мене, і ніжна витончена жіноча долоня торкнулася моєї руки.

— Прошу, будьте ласкаві, ходімо до тієї колони. Я не можу розмовляти тут, на лаві, про те, що хочу вам розповісти.

Урочисті образи довкруг мене розсоталися, залишивши по собі тверезу буденність. Раптом усе стало сірим й непоказним.

— Я й справді не знаю, як вам дякувати, майстре Пернат, що ви відважилися, мені на догоду, пройти чималий шлях за такої негоди.

Я у відповідь пробурмотів якусь банальщину.

— Але я не знала іншого місця, де могла б почуватися у більшій безпеці, не боятися стеження. Сюди, до собору, мабуть, ніхто за нами не крався...

Я витягнув листа й простягнув його дамі.

Вона вся угорнулася в дороге хутро, але за голосом я відразу впізнав ту, що тоді нажахана влетіла до моєї комірчини на Півнячій вулиці, утікаючи від Вассертрума. Я не здивувався, бо й не сподівався зустріти тут когось іншого.

Прикипів поглядом до її обличчя, яке в присмерку церковної ніші здавалося іще марнішим, аніж було, мабуть, насправді. Від її вроди мені перехопило подих, я стояв мов зачарований. Я б залюбки впав перед нею ниць, цілував би їй ноги за те, що вона попросила в мене помочі, за те, що обрала саме мене...

— Забудьте, благаю, принаймні доки ми тут, про ту ситуацію, коли ви мене побачили, — долаючи ніяковість, вела вона далі. — Я навіть не знаю, як ви ставитеся до таких речей...

— Я вже старий чоловік, але ще жодного разу за все життя не зважувався брати на себе роль судді над своїми ближніми, — тільки й спромігся відповісти я.

— Дякую вам, майстре Пернат, — просто й тепло мовила жінка. — Тепер вислухайте мене терпляче. Якщо не допоможете мені виплутатися з біди, то хоч, може, порадите, що робити.

Я відчував, як цупкий страх стискає її своїми лещатами, голос їй тремтів.

— Тоді... в ательє... Тоді з неймовірною ясністю я нараз збагнула, що це потворне чудовисько таки вистежило мене. Уже кілька місяців я помічаю, куди б не йшла, сама, чи з мужем, а чи з... з... доктором Савіолі, завжди десь поблизу виринає жакливе обличчя цього лахмітника-вуркагана. Уві сні й наяву переслідують мене його косі очі. Ще неясно, чого він

хоче, однак страх дедалі гостріше впинається пазурами в мою душу: коли він накіне на мене зашморг?

Спершу доктор Савіолі намагався мене заспокоїти, мовляв, на що взагалі може бути здатний отой хирлявий лахмітник Аарон Вассертрум! У гіршому разі вдасться до якогось дрібничкового шантажу... Та щоразу при згадці імені Вассертрума білили його вуста. Маю підозру, доктор Савіолі щось приховує, аби мене не тривожити. Щось жахливе, що може коштувати життя мені або йому...

Згодом я дізналася про його таємницю: лахмітник не раз навідував доктора посеред ночі в його оселі. Я знаю, я відчуваю кожною клітинкою свого ества: щось відбувається, стягується довкруг нас, наче кільця змії. Чого шукав там цей убивця? Чому доктор Савіолі не може спекатися його? Ні, ні, мені несила далі за цим спостерігати! Я мушу щось зробити! Хоч щось, інакше страчу розум!

Я хотів заспокоїти її словами розради, але вона не дала мені говорити.

— Останніми днями задушливий кошмар почав набирати дедалі виразніших обрисів. Доктор Савіолі несподівано захворів. Я не маю змоги з ним більше спілкуватися, не смію його провідати, бо щомиті могла б викрити своє кохання до нього... Він лежить у гарячці. Єдине, що вдалося мені вивідати, він марить, ніби його переслідує якийсь покруч з розсіченою заячкою губою. Аарон Вассертрум!

Я знаю, який мужній доктор Савіолі! Тож іще більший страх огортає мене — можете собі уявити? — коли бачу його зломленого й паралізованого небезпекою, яку сама відчуваю, як похмуре наближення моторошного янгола смерті.

Ви скажете, я боягузка! Чому б відкрито не признатися у своєму коханні до доктора Савіолі, чому б не пожертвувати всім: багатством, честю, славою! — жінка скрикнула так

голосно, аж луна прокотилася галереями хорів. — Але я не можу! Я ж маю дитину, мою кохану біляву маленьку дівчинку! Я нізащо не пожертвую нею! Невже ви гадаєте, мій чоловік дозволить їй зостатися зі мною? Ось, ось, майстре Пернат, візьміть це! — вона нестямно вихопила маленьку торбинку, напхану низками перлів та коштовного каміння. — Віднесіть тому упиреві! Я знаю, він захланний. Хай забирає собі все, що я маю, тільки не чіпає моєї донечки! Він послухається, правда ж? Та не мовчіть, заради Христа! Скажіть хоч слово, пообіцяйте, що допоможете мені!

Я заледве зумів усадовити жінку на лаву й хоч трохи вгамувати її шал.

Я щось казав їй, плутане й безсенсовне, усе, що на язык спливало.

Думки шугали в моїй голові, я й сам не розумів до пуття, що промовляли мої уста... — якісь фантазмагоричні ідеї розсипалися на порошок, ледь зродившись.

Я був ніби не при собі, поглядом прикипів до статуї монаха в стінній ніші й говорив, говорив. Потроху обриси камінної постаті змінилися: ряса обернулася нужденним плащем з піднятим коміром, а з-під коміра виринуло молоде обличчя із запалими щоками й гарячковим рум'янцем.

Не встиг я збагнути, що означає те видиво, як юнак знову став камінним монахом. Пульс мій бився надто швидко...

Нещасна жінка стиха плакала, схилившись на мою руку.

Я ділився з нею силою, яка ввійшла в мене тієї миті, коли прочитав її листа, і ще й досі мене переповнювала. Я відчув, як вона поволі насолоджується й живиться нею...

— Хочу вам сказати, чому звернулася саме до вас, — озвалася жінка після довгого мовчання. — Виною тому кілька слів, які ви якось мовили до мене, я пам'ятала їх чимало років...

Чимало років? Кров спинилася мені в жилах...

— Ви прощалися зі мною... Уже й не пригадую, чому та як, бо ж була ще дитиною... А ви промовили до мене так приязно й сумно водночас: «Хай би до цього ніколи не дійшло, та все ж згадайте про мене, якщо вам стане сутужно в житті. Може, волею Господа саме я зможу вам допомогти...» Я тоді рвучко відвернулася й жбурнула м'яча у фонтан, щоб ви не помітили моїх сліз. Потім я хотіла подарувати вам коралове сердечко, яке носила на шовковій стрічці на шиї, але посоромилася — боялась видатися смішною.

Спогад!

Пальці судоми намацали мою шию! Наче марево далекої, забутої землі обітованої постало переді мною — зненацька, налякавши мене: маленька дівчинка в білій сукенці, моріжок палацового парку, обрамлений старими в'язами. Я виразно побачив це знову.

Напевно, я змінився на обличчі, помітив це з її поспіху, з яким вона повела далі:

— Я добре знаю, що тоді до цих слів вас спонукала прощальна мить, але вони часто були мені втіхою, і я вам дякую за це...

Я щосили зціпив зуби і затлумив у собі нещадний біль, що криком роздирав мої груди.

Я все збагнув: то рука милосердя відгородила мене від споминів. Тепер у моїй свідомості яскраво вималювалася картина, яку уривчастим маревом донесло до мене з давно минулих днів: кохання, надто велике для мого серця, роками сточувало мій мозок, аж доки ніч безуму не стала бальзамом для моєї збольованої душі.

Помалу сходила на мене благодать умирання, вистуджуючи сльози на очах. Поважно й урочисто линув передзвін

дзвонів у соборі, і я зміг, радісно усміхаючись, глянути у вічі тій, котра прийшла просити моєї допомоги...

Знову почувся приглушений стук дверцят карети й тупіт копит.

Крізь блакитно-іскристу нічну засніженість я сходив униз, до міста. Ліхтарі підморгували мені; згромаджені на купу ялинкові деревця з блискітками й срібними горішками нашіптували, що вже не за горами Різдво.

На Ратушній площі, біля статуї Діви Марії, старі жебрачки в сірих хустках, перебираючи вервечки, бурмотіли молитви при миготінні свічок.

Перед темним входом до єврейського міста купчилися ятки з різдвяним крамом. Посеред ярмарку яскраво світилася, осяяна факелами, відкрита сцена лялькового театру під нап'ятою червоною попоною. Театральний блазень Цвака в пурпурово-фіолетових шатах, з батогом у руках і прив'язаним до нього черепом з грюкотом гарцював сценою на дерев'яному коні.

Перед сценою рядами, тісно притиснувшись одне до одного, стояли дітлахи в шапках, натягнених на вуха, й заворожено, з роззявленими від захвату ротами, слухали вірші празького поета Оскара Вінера, які із суфлерської будки декламував мій друг Цвак:

Он браво тупає паяц,
Худющий, мов драбина,
Барвисто вбраний
Тако-сяк — от вражая дитина!

Я звернув у темний провулок, який кутом виходив на площу. У темряві перед якимсь оголошенням мовчки юрмився натовп, тісно зігнувшись головами.

Хтось черкнув сірником, і я зміг розгледіти окремі рядки. Затуманеною свідомістю зумів зрозуміти кілька слів.

«Пропав!.. 1000 флоринів винагороди... Літній чоловік... одягнений у чорне... Прикмети: повне, гладко поголене обличчя... колір волосся: сивий... Дирекція поліції... кім. №...»

Знеохочений, байдужий — живий труп — поволі рушив я провулком поміж неосвітленими рядами будинків.

Жменька крихітних зірок миготіла на вузькій небесній стежині над проваллям вулички.

Мої умиротворені думки полинули назад, до собору; спокій, ще блаженніший і глибший, запанував у моїй душі — аж раптом у морозному повітрі наздогнав мене з площі пронизливий, мов над самим вухом мовлений, голос маріонеткового актора:

Де серденько коралове?
На шовковім шнурі
Сяє у променях ранкової зорі.

ПРИМАРА

До глибокої ночі я гарячково міряв кроками свою комірчину, ламав голову, як би ж то «їй» допомогти.

Іноді поривався зійти вниз до Шемяя Гіллеля, розповісти йому про довірену мені таємницю й попросити поради. Але щоразу спам'ятовувався.

Гіллель видавався мені таким велетом духу, що було б блюзнірством докучати йому буденними речами. Потім знову хвилями находили на мене пекучі сумніви, чи було все те насправді. Бо ж трапилося зовсім недавно, а вже так дивно зблідло у пам'яті порівняно з яскравими враженнями дня, що минув.

А може, все мені таки наснилося?

Чи міг я, людина, яка зазнала неймовірного — забула про своє минуле, хоч на секунду прийняти за даність те, єдиним свідком чого була моя пам'ять?

Мій погляд упав на свічку Гіллеля, вона ще лежала на фотелі. Дяка Богові, принаймні в цьому не було сумнівів: я стикався з ним особисто!

Може, не довго вагаючись, кинутися до нього, обняти його за коліна і, як людина людині, пожалітися на невимовну тугу, яка точить моє серце?

Я вже вхопився за клямку, та опустив руки, бо знав, що буде далі: Гіллель м'яко проведе долонею по моїх очах — ні, ні, тільки не це! Я не мав права жадати полегші! «Вона» довірилася мені, поклалася на мене. І навіть якщо я вважав небезпеку, що, як здавалося бідолашній, їй загрожувала, надуманою і мізерною, то їй вона бачилася незмірною та жахливою.

Запитати поради в Гіллеля встигну й завтра. Я змусив себе міркувати тверезо й розважливо: турбувати його тепер, посеред ночі? Не годиться. Так вчинив би хіба душевнохворий.

Хотів було засвітити каганця, але передумав: відблиск місячного сяйва з покрівель навпроти осявав мою комірчину навіть більше, ніж мені хотілося. Я боявся, ніч стане ще безкінечнішою, якщо я запалю світло.

Стільки безнадії крилося у думці засвітити каганця, лиш би дочекатися дня, але потайний страх нашіптував, що від світла ранок відступить у недосяжну далину.

Я підійшов до вікна: наче примарний, завислий у повітрі цвинтар, простягалися химерні дахи — надгробні плити зі стертими датами життя і смерті над запаленими могилами, «обителями» живих з видлубаними ними лазами й печерами.

Довго стояв я отак, задивившись понад верхами, доки поволі, дуже поволі крізь мою свідомість почало пробиватися

здивування, чому не лякаюсь від шереху стихнених кроків, які виразно долинали до моїх вух з-за стіни.

Я дослухався. Жодного сумніву: там знову хтось ходив. Підлога раз у раз поскрипувала під чиймись скрадливими кроками.

Умить я прийшов до тями. Я аж ніби зоохся й змалів, так усе в мені стиснулося від напруженого прислуховування. Відчуття часу звелось до насущної миті.

Ось іще один уривчастий скрип: ніби злякався сам себе і стих. А тоді — мертва тиша. Насторожена, моторошна, зрадлива тиша, яка розтягує хвилини до безкінечності.

Я завмер, притулившись вухом до стіни. Горло перехопило від відчуття, що по той бік стіни хтось також стоїть так, як я, і робить те саме.

Я щосили напружував слух.

Нічого.

В ательє по сусідству все ніби вимерло.

Безгучно — навшпиньки — я прослизнув до фотеля біля ліжка, взяв свічку Гіллеля, запалив її.

Потім замислився: важкі залізні двері в коридорі, які вели до ательє доктора Савіолі, відчинялися з того боку.

Я схопив перший-ліпший гачкуватий шматок дроту, що валявся під різцями на моєму столі. Такі замки легко піддаються від першого ж натиску, достатньо лише підважити пружину.

А що тоді?

Там міг бути лише Аарон Вассертрум — нишпорив, винюхував, можливо, копирсався у шухлядах у пошуках нових доказів та звинувачень.

Чи багато користі принесе моє втручання?

Я вагався недовго: діяти, не думати! Лиш би розшматувати пута цього страхітливого очікування ранку!

І ось я вже перед залізними дверима горища, наліг на них, обережно пропхав дротика в замок і прислухався. Так і є: тихий шурхіт в ательє, мовби хтось витягає шухляду.

Наступної миті замок відскочив.

Я оглянув кімнату, хоча там було майже темно, а свічка тільки сліпила мене, не даючи світла, і помітив чоловіка в чорному пальті, який нажахано відсахнувся від письмового столу. На секунду завагавшись, куди йому втікати, він зробив порух, ніби хотів кинутися на мене, натомість зірвав з голови капелюха й поспіхом загулив ним обличчя.

«Що вам тут треба?» — хотів було вигукнути я, але чоловік мене випередив:

— Пернате! Ви? На Бога! Заберіть світло!

Голос видався мені знайомим і аж ніяк не належав лахмітникові Вассертрумові.

Машинально я задмухнув свічку.

Кімната відразу поринула в напівтемряву, лише імлисте мерехтіння знадвору сялося крізь вікно, як і в моїй комірчині. До краю напруживши зір, я зумів розпізнати у виснаженому лихоманкою обличчі над коміром пальта риси студента Харусека.

«Монах!» — ледь не зірвалося з мого язика, і я ураз збагнув, хто примарився мені вчора в соборі: Харусек! Ось чоловік, до якого треба звернутися! Я згадав його слова, сказані тоді, у дощ, під аркою брами: «Знатиме Аарон Вассертрум, як можна довгою непомітною отруєною голкою проткнути мури. Саме того дня, коли він захоче погубити доктора Савіолі!»

Чи мав я в особі студента союзника? Чи знає він, власне, що трапилося? Його перебування в ательє у такий час майже підтверджувало моє припущення, але я не наважувався запитати його про це навпростець.

Харусек кинувся до вікна й визирнув з-за фіранки вниз, на вуличку.

Я здогадався: він боявся, що Вассертрум може помітити світло моєї свічки.

— Ви, мабуть, подумали, майстре Пернат, що я злодій, нишпорю поночі у чужому помешканні? — несміливо озвався він після довгого мовчання. — Але присягаюся вам...

Я відразу урвав його мову й заспокоїв.

Аби показати, що ні в чому його не підозрюю, навіть більше, маю за союзника, я розповів Харусекові з деякими необхідними, на мою думку, недомовками, який маю стосунок до ательє; розповів, що побоююся, аби одна близька мені жінка, яка перебуває у небезпеці, не стала жертвою шантажу лахмітника.

З того, як ввічливо, не перебиваючи запитаннями, він мене слухав, я зрозумів, що йому вже майже все відомо, ймовірно, навіть з подробицями.

— Так і є, — замислено мовив Харусек, коли я замовк. — Отже, я не помилився! Ясно, що цей покруч хоче затягнути зашморг на шиї Савіолі, але, вочевидь, ще не назбирав достатньо доказів. Бо інакше чого б він тут вештався! Саме вчора я — скажімо так — «випадково» проходив нашим провулком, — пояснив він, помітивши запитання у моєму погляді, — і мені впало в око, як Вассертрум спершу довго, начебто безтурботно, швендяв туди й сюди перед нашою брамою, а потім, коли йому здалося, що ніхто за ним не спостерігає, шаснув у підворотню. Я кинувся за ним, вдавав, ніби до вас прямую, тобто постукав у ваші двері й сполохав його тієї миті, як він длубався ключем у замку залізних дверей на горище. Щойно я підійшов, старий одразу покинув своє заняття і теж постукав вам у двері. Вас, мабуть, не було вдома, бо ніхто не відчинив.

Обережно порозпитувавши в гетто, я довідався, що хтось, дуже схожий за описами на Савіолі, винаймає тут помешкання для таємних побачень. А що доктор Савіолі дуже хворий, мені неважко було пов'язати все до купи й зробити висновки.

Ось бачите, це я познаходив у шухлядах, щоб принаймні випередити Вассертрума, — закінчив розповідь Харусек, показуючи на стосик листів на письмовому столі. — Це всі папери, які зміг знати. Сподіваюся, нічого не проминув. У кожному разі обнищпорив усі шафи та скрині, наскільки це можна було зробити в темряві...

Слухаючи Харусека, я вивчав кімнату, мій погляд мимоволі зачепився за підйомну ляду, що вела на горище. То була прямокутна плита з кільцем замість клямки. Десь у потемках свідомості зринула оповідь Цвака: якось він розказував мені про потайний хід, який веде знизу нагору, в ательє.

— Де нам сховати листи? — знову озвався Харусек. — Ви, пане Пернат, та ще я — єдині в усьому гетто, кого не боїться Вассертрум. Щодо мене, тут є... свої... особливі підстави... — процідив він крізь зуби, і я побачив, як спотворилося ненавистю його обличчя. — А вас він вважає... — Харусек похлинувся словом «юродивий», зумисне закашлявся. Я здогадався, що він мав на увазі, та не образився. Щастя від того, що я можу «їй» допомогти, захлиснуло мене по вінця, притупивши інші відчуття.

Зрештою, ми дійшли згоди, що листи ліпше заховати в мене, і перебралися до мого помешкання.

Харусек давно вже пішов, а я ніяк не міг наважитися лягти в ліжку. Якесь внутрішнє невдоволення гризло мене й не пускало. Відчував: мушу іще щось зробити, але що? Що?

Укласти план для студента, як усе відбуватиметься в подальшому?

Цього замало. Однаково Харусек не спускатиме ока з лахмітника. Мене аж пересмикнуло на згадку, якою ненавистю вийало від слів студента.

Що ж такого лихого заподіяв йому Вассертрум?

Дивний внутрішній неспокій пучнявів у мені, ледь не доводячи до розпачу.

Щось невидиме, потойбічне кликало мене, а я не розумів того поклику, наче вишколений кінь, якого смикають за повід, а він не знає, який трюк йому виконувати, не розуміє волі свого господаря.

Спуститися до Шемая Гіллеля?

Усе в мені поставало проти такого кроку.

Учорашня з'ява в соборі монаха з головою Харусека була відповіддю на моє німе благання про пораду й ніби попередженням не нехтувати інтуїцією. Приховані сили давно вже виборсувалися у мені, я дуже виразно це відчував, тож навіть не намагався їм опиратись.

Не просто відчитувати літери в книжках, а відчувати їх, створити в собі товмача безсловесних інстинктів — ось де ключ до порозуміння з самим собою.

«Мають вони очі, але не бачать, мають вуха, але не чують», — згадалася цитати з Біблії, яка все й пояснювала.

«Ключ, ключ, ключ», — машинально повторювали мої уста, а дух — помітив я — тим часом потішався з тих дивних ідей.

«Ключ, ключ?..»

Мій погляд упав на зігнутий дріт у руці, яким я нещодавно відчиняв двері, і непогамовна цікавість спалахнула в мені — куди веде з потайної кімнатки металева підйомна ляда.

Не довго думаючи, я знову подався до ательє Савіолі, що-сили потягнув за кільце, аж доки мені таки врешті вдалося підняти ляду.

Спершу — лише темрява.

Потім я побачив вузькі стрімкі сходи, що губилися у глибокій пітьмі.

Я рушив униз.

Якийсь час я спускався, тримаючись за стіну, — сходам не було ні кінця, ні краю: вогкі від плісняви та гнилизни ніші, повороти, вигини й кути, коридори — просто, ліворуч і праворуч, рештки старих дерев'яних дверей, розгалуження ходів і знову сходи, сходи, сходи — догори і вниз.

Млосний, давкий запах вільгості й землі.

І жодного промінчика світла.

Якби ж то я здогадався взяти з собою свічку Гіллеля!

Нарешті рівна гладка долівка під ногами.

Зі скрипу під ногами я збагнув, що ступаю по сухому піску.

Це міг бути один з хаотичних потайних ходів попід єврейським кварталом, який зводив до ріки.

Я не здивувався: півміста вже споконвіку стоїть на таких підземних катакомбах: мешканці Праги завжди мали переконливі підстави боятися денного світла.

Хоч брів уже цілу вічність, німотна тиша над головою свідчила, що я усе ще перебуваю під єврейським кварталом, який уночі немов вимирає. Пожвавлені вулиці та площі сповістили б про себе віддаленим гуркотом коліс карет і бричок.

На мить мене захлиснув страх: а що, як я заблукав, кружляю колом? А як провалюся до якоїсь діри, поранюся, зламаю ногу й не зможу йти далі?

Що тоді буде з її листами в моїй комірчині? Вони ж неодмінно потраплять до рук Вассертрума!

Згадка про Шемає Гіллеля, який уособлював для мене спасителя й провідника, несамохіть заспокоїла мене.

З обережності я все ж рушив повільніше, намагаючи ногами твердь і простягнувши вгору руку, щоб ненароком не вдаритися головою, якщо склепіння стане нижчим.

Час до часу, а згодом дедалі частіше я зачіпав рукою стелю, зрештою, довелося мені пробиратися нагінці.

Раптом рука провалилася у порожнечу. Я зупинився, задер голову, придивляючись. Що більше напружував зір, то ніби виразніше бачив слабке мерехтіння світла вгорі.

Може, то шахта якогось льоху?

Я випростався, обома руками обмацав на рівні голови отвір правильної чотирикутної форми, викладений цеглою.

Поволі я почав розрізняти тьмяні обриси горизонтально покладеної хрестовини, мені пощастило вхопитися за перекладки, підтягнутися і видряпатися на неї.

Я стояв на хрестовині, намагаючись зорієнтуватись у просторі.

Вочевидь, якщо мене не обманювало відчуття дотику, тут обривалися рештки залізних гвинтових сходів.

Обережно, надзвичайно обережно нишпорив я довкола себе, доки нарешті намацав другу сходинку й виліз на неї.

Усього виявилось вісім сходинок, кожна на висоті людського зросту над попередньою.

Дивно: сходи впиралися нагорі в якусь обшивку, що крізь неї рівномірно, перехресними променями сіялося слабке світло, яке я помітив ще знизу!

Наскільки міг, я пригнувся, щоб краще роздивитися здаля, як перетинаються світляні лінії, і, на своє превелике здивування, побачив, що вони утворюють шестикутник! Характерна ознака синагоги.

Що б це могло бути?

Раптом я здогадався: то була ляда, повз краї якої просочувалося світло! Дерев'яна ляда в формі шестикутної зірки.

Я уперся в неї плечима, натиснув і вже за мить опинився у кімнатці, залитій яскравим місячним сяйвом. Кімнатчина

була доволі тісною і, за винятком купи мотлоху в кутку, цілком порожньою, з єдиним, густо заґратованим вікном.

Дверей чи якогось іншого входу, окрім того, яким прийшов сам, я не знайшов, хоч ретельно обнишпорив усі стіни.

Прути віконних ґрат стояли так щільно, що годі було й думати прохати крізь них голову, але дещо я все ж побачив: кімната розташовувалась приблизно на висоті третього поверху, бо дахи двоповерхових будинків навпроти лежали набагато нижче.

Протилежний бік вулиці трохи виднівся, однак через яскраве місячне сяйво, що засліплювало мене, він здавався темним, тож я не міг добачити дрібниць.

Вуличка, без сумніву, вилясь єврейським містом, вікна були або замуrowані, або ж означені лише карнизамі: тільки в гетто будинки так дивно обернені спинами одні до одних.

Даремно я мучився, ламав собі голову, у яку дивну споруду я потрапив.

Може, це покинута бокова маленька вежа грецької церкви? Або закуток Старонової синагоги?

Але околиці не ті...

Я знову роззирнувся по кімнаті. Нічого, щоб давало хоч малесеньку зачіпку: голі стіни й стеля, давно облуплений тиньк, ні дірок від цвяхів, ані самих цвяхів, які могли б засвідчити, що хтось тут колись мешкав.

Підлога по кісточки вкрита пилюкою, ніби десятиліттями нею не ступала жива істота.

Розгребти мотлох я погидував. Темрява у кутку не давала розгледіти, що саме там лежить.

На перший погляд, скидалося на купу шмаття, зв'язаного у вузол.

А може, старі чорні саквояжі?

Я шпортнув ногою, і мені вдалося витягнути звідти частину лахміття на світло від місяця, що пасмугою пролягло

почерез кімнату. Щось схоже на широку темну стрічку поволі розгорнулося на підлозі.

Блискуча цятка, мовби око!

Металевий гудзик?

Нарешті я здогадався: з клубка випав рукав чудернацького старомодного покрою. Маленьку білу шабатурку чи щось схоже, яка, вочевидь, лежала під ним, я нехотячи розчавив ногою, і вона розсипалася на купу плямистих плашок.

Я легенько копнув їх, одна з плашок впала на світло.

Картинка?

Я нахилився: пагад — перша карта колоди таро!

Те, що видалося мені білою шабатуркою, було насправді колодою карт таро.

Я підвівся.

Це ж треба! Сміховинна знахідка. Гральні карти у такому примарному місці!

Дивина! Я аж змусив себе усміхнутися, хоча тихий страх цівкою вже просочився у моє ество.

Машиналино перелічуючи карти, я дошукувався банального пояснення, як могли вони тут опинитися. Повна колода — 78 карт. Ще доки лічив, помітив: плашки були зимними на дотик.

Крижаним холодом віяло від них. Я навіть не міг розтулити пальці, так вони задубіли. Знову я взявся за пошуки природного пояснення того, що відбувалося.

Легкий костюм, довге блукання підземними переходами без пальта й капелюха, сувора зимова ніч, кам'яні стіни, пронизливий мороз, який укупі з місячним сяйвом впливав до кімнатки, — дивно, що мерзнути я почав аж тепер. Виною тому було, мабуть, тривале гарячкове збудження...

Дрож пронизав мене, дедалі глибше проникаючи в тіло.

Я відчував, як крижаніє мій скелет, а кожна кісточка видавалася холодним залізним прутком, до якого примерзала плоть.

Я бігав кімнатою, тупотів ногами, молотив себе руками — нічого не допомагало. Я міцно стиснув зуби, щоб не чути їхнього цокотіння.

Це — смерть, мовив я сам до себе, дотуляється холодними руками до моєї потилиці.

Я шалено відганяв від себе сон замерзання, що при-туплював усі відчуття, огортав, наче пухкою, задушливою ковдрою.

«Листи! У моїй кімнаті її листи! — криком вибухнуло в мені. — Їх знайдуть, якщо я тут помру. А вона ж сподівається на мене! Її порятунок в моїх руках! Рятуйте! Рятуйте! Рятуйте!»

Я щодуху волав крізь віконні ґрати, а пустельна вуличка відповідала луною: «Рятуйте! Рятуйте! Рятуйте!»

Я падав на підлогу й знову підхоплювався на рівні ноги. Не маю права померти, не маю права! Заради неї, тільки заради неї! Я готовий був іскри витесати зі своїх кісток, лиш би зігрітися.

Мій погляд впав мимохіть на шмаття у кутку, я кинувся до нього, тремтячими руками натягнув поверх свого одягу. То був старомодного крою ветхий костюм з цупкої темної тканини.

Від нього відгонило гнилизною.

Потім я скоцюрбився у протилежному кутку й відчув, як попід шкіру помалу розливається тепло. Лише жахливе відчуття зледеніння кісток ніяк не минало. Я сидів непорушно, лише водив поглядом довкола: карта, яку побачив першою, — пагад — лежала на місячній доріжці посеред кімнати.

Я не міг відвести від неї очей.

Вона, здавалося, наскільки я міг судити з такої віддалі, була намальована аквареллю невправною дитячою рукою і зображувала єврейську літеру «алеф» у вигляді чоловіка у старофранконському одязі, з коротко підстриженою сивою борідкою, з піднятою лівою і опущеною правою рукою.

Хіба той чоловік не дивно схожий на мене? — закралася мені підозра. Борідка. Вона цілком не пасувала до паґада. Я підповз ближче й пожбурих карту до решти мотлоху в кутку, щоб не муляла очі.

Так вона там і лежала, мерехтіла до мене з темряви біло-сірою розмитою плямою.

Зусиллям волі я змусив себе думати, як потрапити додому.

Чекати ранку! Гукнути перехожим з вікна, щоб передали мені нагору драбиною свічки або ліхтарню! Я усвідомлював, що без світла безкінечним заплутаним лабіринтом мені ніколи не потрапити назад. Або якщо вікно надто високо, можна спустити мені на мотузці... Господи! — блискавкою пронизало мене. Тепер я знав, де опинився! Кімната без дверей лише з одним заґратованим вікном — старовинний будинок у Старошкільному провулку, який усі оминали десятою дорогою! Якось, багато років тому, один чоловік уже спускався на мотузці з даху, щоб зазирнути через вікно, і мотузка обірвалася... Так... Я був у будинку, де щоразу зникав примарний Голем!

Безмежний жах, якому я безнадійно опирався і навіть нагадуванням про листи не міг його притлумити, паралізував мої думки й змусив судомно зіщулитися серце.

Квапно пробелькотів я schoлолими устами, що це лише вітер крижано дмухнув з кутка; повторював ті слова щораз швидше й швидше, дихання зі свистом вихоплювалося з грудей — нічого більше не допомагало: ген там, у кутку, білувата пляма... карта... надималася пухирем, доповзала до місячної

доріжки й знову ховалася у темряві... Звуки, наче краплі, прокинулися — чи то в думках, чи в передчутті, чи наяву... у просторі й водночас поза ним... та все ждесь... глибоко в серці й знову посеред кімнати, схожі на циркуль, який, падаючи, впинається у дерево й застрягає там...

Щораз знову й знову: біла пляма... біла пляма!.. «Це лише карта, нікчемна, дурна карта!» — волаю я до свого мозку. Намарне!

Та ось він набирає обрисів... обростає плоттю... Пагад забився у куток і незмигно дивиться на мене звідти моїм обличчям.

Минають години... Я сиджу непорушно, зіщулившись у своєму закутку, — промерзлі моці в чужому, зотлілому одязі. А той, навпроти, — то я сам.

Німий і застиглий.

Ми вдивляємося навзаєм у вічі, один — потворне віддзеркалення іншого...

Чи він теж бачить, як місячний промінь спроквола, ліниво пересувається підлогою, наче стрілка невидимого годинника безмежності, виповзає на стіну й стає дедалі блідішим.

Я загіпнотизував його своїм поглядом, тож даремно намагався він розчинитися у передранішній сутіні, яка квапилася через вікно йому на допомогу.

Я міцно його тримав.

Крок за кроком виборював у нього своє життя, життя, що було моїм, але більше мені не належало...

А коли він з настанням світанку геть змалів і знову заповз у свою карту, я підвівся, підійшов й запхав до кишені його — пагада.

Провулок унизу ще був безлюдний та пустельний.

Я перетряс мотлох у кутку, до якого вже дісталася світло дня: черепки, іржава пательня, зітліле клоччя, шийка пляшки. Мертві речі й водночас такі дивно знайомі.

І стіни — якими виразними стали тріщини й розколи! — де ж я їх бачив?

Я взяв до рук колоду карт — якийсь тьмяний спогад зринув у пам'яті: чи не сам я їх розмальовував? Ще дитиною? Ген давно-давно?

То були старезні карти таро. З єврейськими знаками. Номер дванадцять мав би зображувати «вішалника» — звідкись я це пам'ятав... Униз головою... Руки за спиною... Я перетасував карти. Ось! Ось він!

Далі знову — у напівсні-напівреальності — перед моїми очима постала картина: почорніла будівля школи, згорблена, перекошена — похмуре відьомське кубло з піднятим лівим крилом, праве зрослося із сусіднім будинком. Нас кілька підлітків... Десь тут занедбаний льох...

Потім я оглянув себе: старомодний костюм видався мені цілком чужим, і це знову збило мене з пантелику.

Гуркіт підводи на вибоїстій бруківці вирвав мене із задуми, та коли я визирнув униз, на вулиці не було жодної живої душі. Тільки великий пес стояв на розі, ніби чекав чогось.

Ось! Нарешті! Голоси! Людські голоси!

Дві старі жінки поволі дибали собі провулком. Я, скільки міг, пропхав голову крізь ґрати й гукнув їх.

З роззявленими ротами вони видивлялися, звідки їх кликали, радилися між собою. Та, побачивши мене, з пронизливим криком кинулися навтьоки.

Вони прийняли мене за Голема, збагнув я.

Я сподівався, що ось зараз збіжаться люди, з якими я зумію порозумітися, але минула година — нікого. Лише то тут, то там обережно визирало якесь бліде обличчя й миттю зникло з нажаханим криком.

Чекати довгі години, а може, й до завтра, доки з'явиться поліція — лакеї держави, як їх називав Цвак?

О ні, ліпше спробую з'ясувати, куди далі ведуть підземні коридори.

Можливо, тепер, з настанням дня, хоч трохи світла проб'ється униз крізь тріщини в мурах?

Я зліз сходинками в льох і рушив тим шляхом, яким учора прийшов: через купи розбитої цегли, обвалені пивниці, видерся розваленими сходами і... раптом опинився у темних сінях чорного шкільного будинку, щойно баченого в маренні.

На мене нараз накопилася хвиля споминів: оббризкані чорнилом лави, арифметичні зошити, скиглявий спів, хлопчик, який запускав до класу хрущів, читанки з розчавленими канапками, запах помаранчевих скорінок. Я знав напевне: колись, хлопчиною, я був тут. Але я не мав часу на роздуми, я квапився додому.

Першим, хто стрінувся мені на Санітровій вуличці, був горбатий старий єврей із сивими пейсами. Лець загледівши мене, він затулив обличчя руками й, голосячи гебрійські молитви, кинувся геть.

На лемент, видно, висипав зі своїх нір тлум люду, бо позад мене здійснювся неймовірний гармидер. Обернувшись, я побачив галасливий збурений натовп зі спотвореними страхом, блідими, мов у мерців, обличчями, який валом котився за мною услід.

Здивовано я оглянув себе й зрозумів: на мені була дивна середньовічна одіж поверх костюма, тож люди прийняли мене за Голема.

Я прожогом звернув за ріг вулички в якусь підворотню і позривав із себе ветхе шмаття.

Тієї ж миті повз мене з несамовитими вигуками протупотіла юрба, озброєна ломаками.

СВІТЛО

Кілька разів упродовж дня я спускався до Гіллеля, стукав у його двері. Не було мені спокою, я мусив з ним поговорити, розпитати, що всі ті дива, яких я зазнав, означають, але щоразу мені казали: він іще не приходив додому. Щойно повернеться з єврейської рагуші, його донька відразу дасть мені знати...

Чудна дівчина, ця Міріам!

Таких я ще не бачив.

Врода її якась екзотична, особлива, з першого погляду й не вловити, від неї німіють уста й кудись зникає відвага.

Це обличчя сформоване за законами пропорцій, які вже давно, певно тисячоліття, як втрачені, міркував я, відтворюючи в уяві дівчину.

Я думав, який камінь вибрати, щоб зберегти риси цього личка в камеї і не зашкодити художньому виразові твору, однак не знаходив відповідного матеріалу: який камінь зможе передати небачений чорний до синяви блиск її волосся та очей? Як втілити в камеї неземну витонченість обличчя, передати внутрішній дух і не збитися на бездушну портретність на догоду «мистецьким» канонам!

Лише мозаїка тут підійде, жодних сумнівів! Та який матеріал обрати? За все життя такого не знайдеш...

Де ж це Гіллель запропастився!

Я тужив за ним, мов за давнім добрим другом.

Дивовижно, як запав він мені в серце лише за кілька днів, а я ж, правду кажучи, тільки раз у житті з ним розмовляв.

Так, правильно: листи... треба ліпше заховати її листи. Для власного спокою, якби мені знову на довший час довелося покинути домівку.

Я вийняв їх зі скрині — у касетці надійніше...

Зі стосика листів висковзнула світлина. Я не хотів дивитися, але було запізно.

В оксамитовій накидці на оголених плечах — такою я вперше побачив її, коли вона втекла до моєї комірчини з ательє Савіолі, — жінка дивилася мені просто у вічі.

Немилосердний біль пронизав мене. Я прочитав присвяту на світліні, не розуміючи змісту слів, та ім'я:

Твоя Ангеліна.

Ангеліна!

Коли я вголос вимовив її ім'я, завіса, що відгороджувала мої юні роки, розпанахалася згори донизу.

Я майже вмирав від муки. Дряпався, стогнав, кусав собі руки — лиш би знову стати сліпцем. «Господи милосердний, — закликав я, — поверни мене знову в непам'ять, як досі!»

Біль піднявся до рота... Душив мене... дивно солодкий на смак... як кров...

Ангеліна!

Кров розносила ім'я моїми жилами, воно голубило мене нестерпними, неземними пестощами.

Неймовірним зусиллям волі я змусив себе отямитися й, скрегочучи зубами, упитися очима в світліну, аж здолав її силу!

Аж її здолав!

Як нинішньої ночі пагад...

Нарешті! Кроки! Чоловічі кроки...

Він прийшов!

Не тямлячись від радості, я кинувся до дверей, розчахнув їх наротзвір.

На порозі стояв Шемай Гіллель, увесь якийсь настовбурчений, а за ним (я потай дорікав собі, що сприйняв його появу з розчаруванням) — старий Цвак, з рожевими щічками й круглими дитячими очицями.

— На свою превелику радість, бачу вас при доброму здоров'ї, майстре Пернат, — мовив Гіллель.

Холодне «ви»?

Мороз. Пекучий, убивчий мороз раптом скував кімнату. Оглушений, напіввуха, слухав я, що, засапавшись від хвилювання, торохтів Цвак.

— Ви вже знаєте, Годем знову блукає містом? Ми ж тільки недавно про це говорили, пригадуєте, Пернате? Усе гетто зворохобилося. Фрізландер сам його бачив! Голема. І знову, як завжди, усе почалося з убивства.

Я насторожено прислухався. Убивство?

Цвак трусонув мною.

— Невже ви нічого не знаєте, Пернате? На вулицях повсюдно вивішені оголошення поліції: товстого Цотмана, масона, — я кажу про страхового директора Цотмана — убили. Лойзу... вже арештували... тут, у будинку. Руда Розіна безслідно зникла... Годем! Боже, Годем! Волосся стає дибки...

Я мовчки дивився у вічі Гіллелю: чого він так прискіпливо розглядає мене?

Стриманий усміх зненацька торкнувся кутиків його вуст. Я зрозумів. Він стосувався мене.

Я б залюбки кинувся йому на шию від радощів.

Збуджений до краю, я метався кімнатою. Що подати насамперед? Келихи? Пляшку бургундського? Я мав лише одну... Сигари?

Нарешті я добрав слова:

— Чому ж ви не сідаєте? — і швидко підсунув обом своїм друзям фотелі.

Цвак почав сердитися:

— Чого це ви без кінця усміхаєтесь, Гіллелю? Мабуть, не вірите в появу Голема? Так мені видається... Ви взагалі не вірите в Голема!

— Я б не повірив у нього, навіть якби він сам з'явився тут, переді мною, — спокійно відповів Гіллель, не зводячи з мене погляду.

Я збагнув двозначність його слів. Вражений Цвак не доніс келиха до рота.

— А свідчення сотень людей для вас, Гіллелю, порожній звук? Та заждіть, ще згадаєте мої слова! Тепер убивствам у гетто не буде кінця! Я це знаю... Голем веде за собою жахливу свиту!

— Нагромадження схожих подій не є чимсь надприродним, — заперечив Гіллель, підходячи до вікна: унизу виднілася ятка лахмітника. — Коли віє весняний вітер, оживають корені — і цілющі, й отруйні...

Цвак весело мені підморгнув, киваючи головою на Гіллеля, і прошепотів:

— Якби рабин захотів, він міг би розказати такі речі, від яких волосся сторч стане.

Шемай обернувся:

— Я не рабин, хоча й маю право на цей титул. Я лише нікчемний архіваріус у єврейській ратуші, веду реєстр мертвих і живих.

Прихований сенс начеб крився у його словах. Навіть лялька-кар, здавалося, підсвідомо це відчув, бо притих. Якийсь час усі мовчали.

— Послухайте-но, раббі... о, вибачте, я хотів сказати «пане Гіллель», — за хвилию знову озвався Цвак, і його голос звучав нарочито поважно. — Давно хотів вас запитати. Не мусите відповідати, якщо... не хочете чи не маєте на те права...

Шемай підійшов до столу, покрутив у руках келиха. Він не пив. Можливо, єврейський звичай забороняв йому це.

— Сміливо запитуйте, пане Цвак.

— Чи знаєте ви щось про єврейське таємне вчення — кабалу, Гіллелю?

— Небагато.

— Я чув, ніби існує писання, з якого можна навчитися кабали. *Зохар*...

— Так, *Зохар* — Книга Сяяння.

— Ось бачте! — не стримався Цвак. — Хіба це не кричуша несправедливість, що писання, яке, ймовірно, містить ключі до розуміння Біблії та блаженства...

— Лише декілька ключів, — урвав його Гіллель.

— Гаразд, хай кілька! Отже, цей фоліант через свою величезну цінність та унікальність доступний лише багатим? Він існує в єдиному екземплярі, до того ж, я чув, зберігається у Лондонському музеї, чи не так? Та й написаний халдейською, араамійською, гебрейською чи ще хтозна-якою мовою... Хіба мав я коли-небудь у своєму житті нагоду вивчити ці мови чи потрапити до Лондона?!

— А ви справді палко прагнули цього? — запитав Гіллель ледь глузливо.

— Чесно кажучи — ні, — зніяковіло зізнався Цвак.

— То нічого обурюватися, — сухо зауважив Гіллель. — Хто не прагне спостигнути дух кожним атомом свого єства, тому не дано прозирнути в таїни Господа.

«Усе ж має існувати книга не з кількома, а з усіма ключами до розгадки таємниць іншого світу», — майнуло мені в голові; рукою я механічно теребив у кишені пагада. Та не встиг я сформулювати запитання, як Цвак уже запитав.

Уста Гіллеля склалися в усмішку сфінкса:

— На кожне запитання людини одразу є відповідь, якщо воно поставлене її духом...

— Розумієте, що він має на увазі? — звернувся до мене Цвак.

Я промовчав, навіть подих затамував, щоб не пропустити жодного слова Гіллеля.

Шемай вів далі:

— Усе життя — це не що інше, як низка сформульованих запитань із зародками відповідей у собі та відповідей, які по-

роджують нові запитання. Хто бачить у цьому щось інше — дурень.

Цвак grimнув кулаком по столу.

— Отож-бо, запитання, які щоразу звучать інакше, і відповіді, які кожний розуміє по-своєму...

— Саме так, — приязно мовив Гіллель. — Лікувати всіх з однієї ложки — привілей лікарів. Хто запитує, отримує йому потрібну відповідь, інакше б розумні істоти не простували шляхом своїх прагнень. Гадаєте, наші юдейські писання з доброго дива написані винятково приголосними? Кожен повинен для себе підшукати до них незримі голосні, які наповнять слова лише йому відомим сенсом... Інакше живе слово залякне мертвою догмою.

Лялькар гаряче оборонявся:

— Це все слова, раббі, слова! Останнім пагадом буду, якщо я хоч щось тут розумію!

Пагад! Слово вдарило в мене, мов блискавка. З переляку я ледь не звалився зі стільця.

Гіллель уникав мого погляду.

— Останній Пагад? Хтозна, чи то й справді не ваше ім'я, пане Цвак? — ніби з далекої далечі долинули до мого вуха слова Гіллеля. — Ніколи не варто бути надто самовпевненим. До речі, якщо вже ми заговорили про карти... Ви граєте в таро, пане Цвак?

— Таро? Звичайно! Змалку.

— Тоді мене дивує, навіщо ви розпитуєте про книгу, у якій зібрана вся кабала, якщо самі тисячі разів тримали її в руках?

— Я? Тримав у руках? — Цвак схопився за голову.

— Так, ви! Вам не спадало на думку, що таро має двадцять два козири — стільки ж, скільки літер у гебрейській абетці? А в наших богемських картах теж не бракує виразно символічних образів: блазень, смерть, чорт, Страшний Суд... Життя,

любий друже, волає вам у вухо відповіді, а ви не чуєте! То як ще вам волати?!

Мабуть, ви не знаєте — та вам і не конче це знати, — що *тарок* або *тарот* походить від єврейського *тора* — закон; староегипетською воно означає *тарут* — *той, кого запитують*, а давньою індоіранською *таріск* — *я вимагаю відповіді*. Однак про це мали б знати вчені, перш ніж безапеляційно стверджувати, ніби гра таро виникла за часів Карла Шостого.

Як пагад — перша карта в колоді таро, так людина — перша фігура у своїй ілюстрованій книжці, власний двійник: гебрейська літера *алеф* у формі людини показує однією рукою у небо, а іншою — вниз, що означає: *унизу* — *так само як угорі*; *угорі* — *так само як унизу*. Тому я й сказав перед тим: хтозна, чи справді ви Цвак, а не Пагад, — при цьому Гіллель пильно глянув мені у вічі, і я здогадався, що за його словами розвертається безодня дедалі нових значень та понять. — Не посилайтеся на це, пане Цвак! Бо можете потрапити до темних лабіринтів, з яких без талісмана ще ніхто не вибрався. За легендою, двоє чоловіків якось зійшли до царства п'їтьми; один з них стратив розум, другий осліп, а третій, Раббі бен Акіба, повернувся неушкодженим додому й розповів, що зустрів там самого себе. Скажете, не дивина, таке вже траплялося... Скажімо, Гете — зазвичай на мості або ж на вузькій кладці між берегами річки — не раз дивився сам собі у вічі й нічого — не збожеволів! Та в його випадку йшлося про віддзеркалення власної свідомості, а не про справжнього двійника, не про те, що називають *Habal Garmin*, *подихом кісток*, бо ж сказано: «Як зійшов він, нетлінний, у кістках, у могилу, так і постане у день Страшного Суду», — Гіллель дедалі глибше пронизував мене поглядом. — Наші бабусі кажуть про нього: «Живе він високо над землею у кімнаті без дверей лише з одним вікном, через яке неможливо порозумітися з людьми. Хто зуміє його

полонити й... ушляхетнити, той перебуватиме в мирі з самим собою». Що ж стосується тара, то ви знаєте не згірш за мене: кожному гравцеві карти лягають інакше; хто правильно зуміє розпорядитися козирями, той і виграє партію...

Ходімо вже, пане Цвак! Ходімо, бо ще, чого доброго, вип'єте все вино майстра Перната, йому нічого не залишиться...

НУЖДА

За моїм вікном шаленіла хуртовина. Полки сніжинок — крихтливих солдатиків у білих пухнастих шубках — пролітали, наздоганяючи одні одних, увесь час в одному керунку, ніби панічно втікали від якогось нещадного ворога. А тоді враз, немов охоплені нез'ясовним нападом люті, стрімко поверталися, та згори й знизу вдаряли в їхні фланги свіжі ворожі армії — усе закручувалося у безнадійному вихорі.

Мені здавалось, місяці минули від тих дивних, не таких уже й давніх подій, і, якби не щоденні, дедалі фантастичніші чутки про Голема, які щоразу повертали мене до пережитого, я б міг запідозрити у хвилини сумнівів, чи не став жертвою якогось душевного потьмарення.

З-поміж барвистих арабесок, виплетених довкола мене подій, яскравими кольорами — аж разили око — проступало те, що розповів мені Цвак про ще не розкрите вбивство так званого «масона».

У причетність рябого Лойзи я щось не вірив, хоча й не міг позбутися якоїсь невиразної підозри: тієї ночі, майже одразу по тому, як Прокоп начебто почув загадкові звуки зі стічної канави, ми бачили парубійка в Лойзичека. Та й, зрештою, не було жодних підстав вважати крик з-під землі, який цілком міг мені примаритися, людським воанням про допомогу...

Хурделиця за вікном засліпила мене, усе затанцювало перед очима. Я знову відволікся на камею, ескізну воскову модель, виліплену за портретом Міріам. Якби перенести її на блакитно-мерехтливий місячний камінь — то б був бездоганний витвір. Як я зрадів! Щастя, що серед моїх запасів матеріалу знайшлося саме те, що потрібно. Глибоко чорне обрамлення з рогової обманки надавало каменю правильного свічення, а контури пасували так досконало, ніби природа сама прагнула навіки зберегти витончений профіль Міріам.

Спершу я мав намір втілити в камеї образ єгипетського бога Осіріса — образ Гермафродита з книги Іббур, який, легко й надзвичайно виразно виникаючи в моїй уяві, надихав мене як митця. Але згодом, після перших борозен різця, я побачив, як вимальовується разюча схожість з донькою Шемаєя Міріам, і змінив свої наміри...

Книга *Іббур!*..

Схвильований, я відклав різця. Незбагненно, скільки трапилося у моєму житті за такий короткий відтинок часу!

Як людина, що раптом опинилася у неозорій піщаній пустелі, я нараз усвідомив глибоку, безмежну самотність, яка відділяла мене від людей.

Чи міг би я з кимось із друзів, окрім Гіллеля, поділитися пережитим?

У тихі години збіглих ночей до мене повернувся спогад про невимовну жагу до дивовижного, що лежить по той бік тлінного світу, про спраглисть дива, що терзала мене від раннього дитинства, — проте здійснення мрії відбулося так навально, мов промчався буремний шквал і жорстоко притлумив радісний крик моєї душі.

Я боявся тієї миті, коли отямлюся і з приголомшливою, спопеляючою ясністю сприйму те, що трапилося, за реальність.

Та ще не тепер! Спершу сповна насолодитися тим, як сходить на мене невимовне сяння!

Це було мені під силу! Достатньо лише зайти до спальеньки й відімкнути касетку, де лежить книга *Іббур* — подарунок незнайомця!

Не так давно я торкався її, коли клав до касетки листи Ангеліни!

Час до часу знадвору долинав приглушений гуркіт, коли вітер скидав з дахів снігові замети, а тоді наставала глибока тиша — біла пухнаста ковдра на бруківці поглинала будь-який звук.

Я вже хотів знову взятися до роботи, та раптом знизу почувся металевий цокіт копит, такий гострий, аж, здавалося, іскри викресувалися.

Відчинити вікно й визирнути надвір — годі було й думати: мороз замурував рами, а шибки до половини завіяло снігом. Мені видно було тільки Харусека й лахмітника Вассертрума, які стояли внизу й вели, вочевидь, цілком мирну бесіду; я бачив їхнє непомірне здивування, коли вони оніміло витріщилися, мабуть, на екіпаж, невидимий мені.

Чоловік Ангеліни! — майнуло в голові. Бо ж не могла то бути вона сама! Приїхати до мене... на Півнячу вулицю... власним екіпажем! На очах усіх! То було б справжнім божевіллям! Але що казати чоловікові, як він зажене мене в глухий кут запитаннями?

Заперечувати, звісно, усе заперечувати!

Я квапно зважив усі варіанти: це міг бути лише її чоловік. Він одержав анонімного листа — від Вассертрума, — що вона тут на побаченні, і їй потрібне виправдання, скажімо, вона замовила в мене каменя чи щось іще... Ось! Навальний грюкіт у двері — переді мною стояла Ангеліна.

Вона не могла спромогтися на слово, але вираз її обличчя про все мені розповів: їй нічого більше ховатися. Кінець пісеньці...

А щось у мені не хотіло в це вірити, я не міг змиритися з втратою надії їй допомогти.

Я підвів її до фотеля, мовчки гладив їй волосся, а вона, виснажена до краю, заховала, мов дитина, своє личко в мене на грудях.

Ми слухали, як потріскують дрова в печі, дивилися, як шугають підлогою червоні відсвіти полум'я — то спалахують, то гаснуть... то спалахують, то гаснуть... то спалахують, то гаснуть...

«Де серденько коралове?» — звучало в мені.

Я стрепенувся: де я? Скільки часу вона вже тут сидить?

Обережно й тихо, зовсім тихо, щоб не сполохати, не розвередити болісної рани, я взявся випитувати її.

Уривками вивідав усе, що мав знати, й склав докупі, наче мозаїку:

— Ваш чоловік знає?..

— Поки ні... Він ще не повернувся... з дороги.

Отже, мова йшла про життя доктора Савіолі. Харусек правильно здогадався. Саме тому, що більше не йшлося про її життя, а про життя Савіолі, вона тут. Вона не має наміру й далі приховувати свою таємницю, збагнув я.

Вассертрум ще раз побував у Савіолі. Погрозами й силою таки дістався до його ложа.

А далі? Далі! Що він хотів від нього?

Що хотів? Про щось вона сама здогадалася, про щось довідалася: він хотів, щоб... щоб доктор Савіолі... наклав на себе руки.

Вона знала тепер причину нестямної ненависті Вассертрума: колись доктор Савіолі загнав у могилу його сина, окуліста Вассорі.

Мене мов блискавкою осяяло: бігти вниз, усе розповісти лахмітникові... що то Харусек скерував удар... потайки... а не Савіолі, доктор був лише знаряддям у його руках...

«Зрада! Зрада! — стугоніло в моєму мозку. — То ти хочеш спрямувати жагу помсти цього негідника на бідолошного сухотного Харусека?» — сумніви до крові роздирали мене навпіл.

І раптом спокійна, холодна, мов лід, думка підказала рішенець: «Дурню! Зброя ж у твоїх руках! Досить лише взяти зі столу терпуг, збігти вниз і всадити його лахмітникові в горлянку, так щоб гостряк проткнув потилицю...»

З мого серця рвався вдячний крик до Бога...

Я випитував далі:

— А доктор Савіолі?

Він, безумовно, накладе на себе руки, якщо вона його не порятує. Доглядальниці не відходять від нього ні на крок, приспляють його морфієм, та ану ж він раптом прокинеться... можливо, навіть цієї миті... і... і... ні, ні, їй треба квапитися, не можна гаяти ані секунди. Вона напише своєму чоловікові, в усьому зізнається... хай забирає дитину, лиш би жив Савіолі. Цим вона виб'є з рук Вассертрума єдину зброю, яку той має і якою погрожує...

Вона випередить його, сама відкриє таємницю.

— Ви цього не зробите, Ангеліно! — вигукнув я, думаючи лише про терпуг; мені перехопило голос від тріумфальної радості — усвідомлення своєї могутності.

Ангеліна привалася піти. Я її не відпустав.

— Лише одне іще! Подумайте, невже ваш чоловік отак одразу повірить лахмітникові на слово?

— Але ж Вассертрум має докази, скоріш за все мої листи, можливо, мій портрет — усе, що лежало в письмовому столі в ательє, тут, по сусідству.

Листи? Портрет? Письмовий стіл? — я вже не тямив, що роблю: схопив Ангеліну в обійми й осипав поцілунками. Цілував уста, чоло, очі...

Її біляве волосся огорнуло моє обличчя золотим серпанком.

Потім, тримаючи в долонях її витончені руки, я розповів їй через слово історію про те, як смертельний ворог Вассертрума, бідний чеський студент, позабирав із шухляд усі папери, і тепер вони в повній безпеці — у мене.

Ангеліна кинулася мені на шию, сміючись і плачучи водночас. Поцілувала мене. Метнулася до дверей. Повернулася і поцілувала мене ще раз.

Потім зникла.

Я стояв, мов оглушений, усе ще відчуваючи її віддих на своїй щоці.

Я чув, як загримотіли колеса екіпажа по бруківці, як шалено зірвалися у галоп коні. За хвилину стало тихо. Мов у склепі.

У мені теж.

Раптом позад мене тихо скрипнули двері — у кімнаті стояв Харусек.

— Вибачте, пане Пернат, я довго стукав, але ви, певно, не чули.

Я лише мовчки кивнув.

— Сподіваюся, ви не подумали, тільки тому, що бачили мене за розмовою з Вассертрумом, ніби я помирився з ним? — глузливий усміх Харусека підказав мені, що то був чорний жарт. — Хочу, аби ви знали: щастя прихильне до мене... Серце отого недолюдка зм'якло до мене, пане Пернат. Дивна річ голос крові, — додав він тихо, ніби сам до себе.

Я не зрозумів, що він мав на увазі, може, мені почулося, подумав... Щойно пережита схвильованість ще бриніла в мені.

— Він хотів подарувати мені пальто, — голосно вів далі Харусек. — Я, звісно, подякував і відмовився. Мене власна шкіра гріє. А ще нав'язував мені гроші!

«І що, взяли?» — ледь не вихопилося мені, але я вчасно прип'яв язика.

Щоки студента вкрилися червоними плямами.

— Гроші, ясна річ, я взяв.

Мені кров шугонула в голову!

— Узя...ли? — пробелькотів я.

— Ніколи не гадав, що таку чисту радість можна відчутти на землі! — Харусек на мить примовк і скорчив кумедну міну. — Хіба ж не найвища насолода бачити, як у господарстві матінки-природи розсудливо й мудро заправляють матеріальні блага, — він промовляв, наче пастор, побрязкуючи грошима в кишені. — Насправді ж вважаю своїм високим обов'язком скарб, довірений мені милостивою рукою, увесь до копійчини віддати задля досягнення найшляхетнішої мети...

П'яний він? Чи божевільний?

Раптом Харусек змінив тон:

— А чорний гумор у тому, що Вассертрум сам заплатив за свої ліки. Хіба ні?

Невиразна підозра, що саме ховається за словами Харусека, закралася мені в душу, й мороз пішов поза шкірою від погляду його запалених лихоманкою очей.

— Та годі про це, майстре Пернат. Завершімо ліпше нагальні гешефти. Та дама, що приходила... то ж була вона? Як це їй спало на думку з'явитися отак серед білого дня?

Я розповів Харусекові, що трапилось.

— Вассертрум напевно не має жодних доказів, — радісно урвав мене студент. — Інакше б він не обшукував знову сьогодні вранці ательє. Дивно, що ви його не чули! Добру годину там пробув!

Мене здивувало, звідки йому все відомо, я запитав його про це.

— Дозвольте? — Харусек взяв зі столу цигарку, прикурив і заходився пояснювати: — Бачте, якщо відчинити двері, перетяг з коридора потягне за собою тютюновий дим. Це, мабуть, єдиний закон природи, на якому Вассертрум визнається досконало. Як вам відомо, будинок належить йому, тож він, про всяк випадок, влаштував у зовнішній стіні ательє маленьку потайну нішу — своєрідну вентиляцію, а там — червоний прапорець. Якщо хтось заходить чи виходить з кімнати, тобто влаштовує перетяг, Вассертрум одразу помічає знизу тріпотіння прапорця. Я теж про це знаю, — сухо додав Харусек. — Мені теж видно прапорець з підвального приміщення у будинку навпроти, де ласкава доля милостиво дозволила мені замешкати. Милий жарт з вентиляцією, хоч і запатентований достойним патріархом, відомий мені вже багато років.

— Яку ж нелюдську ненависть ви маєте до нього відчувати, якщо пильнуєте кожний його крок! Та ще й віддавна, як самі кажете! — вигукнув я.

— Ненависть? — Харусек через силу всміхнувся. — Ненависть? Ненависть — це ще м'яко сказано! Ще не вигадали слова, яким можна означити мої до нього почуття. Я ненавиджу — це правда, але не його. Я ненавиджу його кров. Розумієте? Я, мов дикий звір, учуваю навіть краплину такої крові в жилах людських, а... — він зціпив зуби. — А це іноді трапляється у гетто.

Не в змозі більше говорити від надмірного збудження, Харусек підбіг до вікна й задивився надвір. Я чув, як він намагається погамувати кашель. Якийсь час ми обоє мовчали.

— Агов, а це що таке? — раптом стрепенувся Харусек і махнув мені рукою. — Швидко! Покваптеся! Може, маєте бінокля або якусь підзорну трубу?

Ми обережно, з-за фіранки, визирали вниз.

Глухоніми́й Яромир стояв перед яткою лахмітника й, наскільки можна було судити з його рухів та міміки, пропонував Вассертрумові купити якийсь маленький блискучий предмет, який він ховав у долоні. Вассертрум накинувся на ту річ, мов шуліка, поніс її до свого лігва. Та вже за мить вискочив, блідий як смерть, і схопив Яромира за грудки. Зав'язалася запекла боротьба. Раптом Вассертрум відпустив хлопчину. Він ніби задумався, оскаженіло гризучи верхню заячу губу. Потім замислено глянув угору, на нас, взяв Яромира попід руку і цілком приязно повів до своєї ятки.

Ми дочекали десь зо чверть години: ті двоє, мабуть, ніяк не могли сторгуватися.

Нарешті глухоніми́й з'явився на порозі і з задоволеною міною подався своєю дорогою.

— Що ви на це скажете? — запитав я. — Ніби нічого надзвичайного? Видно, бідолашний хлопчина хотів виручити трохи грошей за якусь вижебрану річ...

Студент нічого не сказав на це, знову мовчки сів до столу.

Мабуть, і він не надав особливого значення події, бо за якийсь час продовжив звідти, де зупинився:

— Отож я казав, що ненавиджу його кров... Ви спиніть мене, майстре Пернат, якщо я знову надто розпалюся. Хочу залишатися холоднокривним. Не варто марнувати нінащо свої найліпші почування. Бо потім настає ніби важке похмілля. Людина з відчуттям міри повинна тверезо добирати слова, без пафосу, як проститутка чи... чи якийсь там поет... Відколи світ стоїть, нікому й на думку не спало б «заламувати руки» з горя, якби не актори, яким цей жест видавався особливо *пластичним*.

Я зрозумів, він навмисне теревенить, що на язик спливало, аби відновити душевну рівновагу. Це йому ніяк не вдавалося. Харусек нервово метався кімнатою, хапав усе, що під

руку потрапляло, а потім розсіяно ставив на місце й несподівано повертався до своєї теми:

— Я вгадую цю кров у щонайменшому мимовільному порухові людини. Я знаю дітей, які схожі на *нього* і вважаються *його* дітьми, та не з одного вони роду — мене не обдуриш! Довгі роки я не знав, що доктор Вассорі його син, але, так би мовити, занюхав його...

Ще малим хлопцем, коли я й підозрювати не міг, який до мене має стосунок Вассертрум, — при тих словах Харусек пильно глянув на мене, — я вже володів тим даром. Мене топтали, били, на мені живого місця не було, яке б не зазнало нестерпного болю; мене морили голодом і спрагою, ледь не доводячи до божевілля, спонукаючи їсти сиру землю, але я не міг ненавидіти своїх катів. Просто не міг. У мені не залишалося місця ще й на ненависть... Розумієте? Хоча все моє єство просякнуте нею.

Ніколи Вассертрум не заподіяв мені ані найменшої кривди, ніколи не бив мене й не ображав — хоча б раз насварив, коли я вуличним хлопчиськом вештався під ногами! Я це точно знаю, та все ж уся моя лють і жага помсти спрямована проти нього. Лише проти нього!

Навіть у дитинстві я ніколи не дошкуляв йому прикрими витівками, а коли це робив хтось інший, відходив убік. Зате міг годинами стояти у підворотні, зачаївшись за вхідними дверима й припавши до щілин, не зводити з нього погляду, аж мені чорніло в очах від нез'ясовної ненависті.

Гадаю, саме тоді й заклався у мені талант провидництва, який миттю прокидається, досить мені ввійти в контакт з істотою, ба навіть річчю, пов'язаною з ним. Тоді ж я, певно, підсвідомо вивчив кожний його рух: манеру носити плаща, торкатися предметів, кашляти й пити і ще тисячі інших дрібниць, доки все це настільки в'їлося мені в душу, що з першого

погляду, де б це не було, з непомильною точністю впізнавав сліди його перебування.

Згодом це стало заледве не манією: я позбувався невинних речей лише тому, що мене гнітила думка: його рука їх торкалася. І навпаки: інші ставали дорогими моєму серцю, як друзі, які теж бажали йому зла.

Якусь мить Харусек мовчав, утупившись відсутнім поглядом у порожнечу. Його пальці мимоволі гладили терпуг, що лежав на столі.

— А коли кілька співчутливих учителів зібрали трохи коштів на моє навчання і я зміг студіювати філософію та медицину, зміг при тому навчитися мислити, отоді поступово я збагнув, що таке ненависть. Лише те ми здатні глибоко ненавидіти, що є часткою нас самих.

Отак, крок за кроком, я довідався про все: ким була моя мати, а може... може, й досі є, якщо ще жива... і що в моєму тілі, — тут Харусек відвернувся, аби я не бачив його обличчя, — тече його огидна кров... Так, так, Пернате, чом би вам цього не знати: він мій батько! Тоді я збагнув, де корінь зла... Іноді мені вбачається таємнича закономірність у тому, що я сухотник і кашляю кров'ю: моє тіло опирається усьому, що успадковане від нього, й з обридженням те відкидає.

Часто моя ненависть супроводжувала мене й у снах, намагалася потішити картинами розмаїтих тортур, яких я міг би йому завдати. Але я сам відганяв їх від себе, бо вони завжди мали якийсь прісний присмак і задоволення не приносили.

Отак зосередившись думками на собі, дивуюся: не існує у світі нікого й нічого, що могло б збудити в мене ненависть, ба просто неприязнь, окрім *нього* та роду *його*... І тоді огортає мене відразне відчуття: я міг би стати тим, що називають *порядною людиною!* Але, на щастя, це не так. Я вже вам казав: у мені немає більше місця...

Тільки ж не думайте, мовляв, трагічна доля озлила мене (що він заподіяв моїй матері, я довідався значно пізніше). Я зазнав одного радісного дня, з ним не зрівняється ніщо, доступне звичайному смертному. Не знаю, чи відомо вам, що таке внутрішня, справжня, гаряча побожність? Я теж до того часу не знав... Того дня, коли Вассорі вкоротив собі віку, я стояв унизу, біля ятки, і бачив його тієї миті, коли сповістили новину. Він сприйняв її «тупо», без жодного виразу, як актор-дилетант у мізансцені, вибудованій реальним життям. Може, з годину простояв у протрації, ледь задерши над зубами криваво-червону заячу губу, а погляд мав такий... такий... звернений у себе... Отоді я відчув пахощі ладану, звіяні крилами архангелів.

Ви знаєте чорний образ Скорботної Діви Марії у Тинсько-му храмі? Я упав перед нею ниць, і раюванням переповнилась душа...

Дивлячись на Харусека з мрійними великими очима, у яких бриніли сльози, згадав я слова Гіллеля про незбагненність темного шляху, простеленого перед братами смерті.

Харусек вів далі:

— Зовнішні обставини, які «виправдовують» чи то пояснюють мою ненависть в очах штатних суддів, вас, вочевидь, не зацікавлять: факти видаються верстовими віхами, насправді ж виїденого яйця не варті. Вони, як дразливий для вуха ляскіт корків з-під шампанського, — лише недолугим тепленням здається, що саме в цьому полягає весь шик забави.

Вассертрум усіма звичними для таких типів сатанинськими способами змусив мою матір підкоритися його волі, а може, ще й гірше... А потім... потім продав її... у дім розпусти... Це не важко зробити, якщо бути запанібрата з поліційним начальством... Та не тому, що вона йому остогидла, о ні! Я знаю усі закамарки його серця: того дня, як її продав, він

уповні усвідомив, як насправді безмежно її кохає... Такі, як він, чинять ніби всупереч здоровому глузду, але завжди однаково. Його загребуще бабакове начало бунтує при появі покупця, хай той навіть платить добрі гроші; його гнітить лише одне: «необхідність» віддати товар. Поняття «володіти» для нього понад усе, і якби Вассертрум міг собі витворити якийсь ідеал, він утілювався б в абстрактному понятті «власність»...

Цей страх виріс у ньому непомірно, до розмірів гори: не бути більше «певним себе»; не хотіти віддавати щось на вівтар любові, а бути змушеним віддавати; відчувати присутність невидимого, що могло б закувати в кайдани його волю чи те, що б він хотів, аби звалося його волею. Це був початок. Що було потім, відбувалося автоматично. Так, щука — хоче вона чи ні — механічно хапає усе блискуче, що пропливає повз неї.

Тож збути мою матір з рук стало для Вассертрума природним наслідком його попередніх вчинків. Він удовольнився відчуття, рештки яких ще десь глибоко в ньому дрімали: жадоба грошей і збочена насолода від самобичування... Вибачте, майстре Пернат, — голос Харесека раптом зазвучав так твердо й притомно, аж я злякався. — Вибачте, що я страшенно детально про це розповідаю, та коли вчився в університеті, а під рукою купа літератури, якою забиваєш собі мозок, мимоволі починаєш говорити по-книжному витіювато.

Аби зробити студентіві приємність, я змусив себе усміхнутися, хоча у глибині душі добре розумів: він ледь стримує плач.

Якось треба йому допомогти, міркував я, принаймні хоч трохи, наскільки зумію, розрадити в горі. Я непомітно вийняв з шухляди комода останні сто гульденів однією банкнотою і поклав до кишені.

— Колись згодом, коли заживете заможніше, станете лікарем, ваша душа заспокоїться, пане Харусек, — мовив я, щоб скерувати розмову в мирне русло. — Скоро ваш докторат?

— Найближчим часом. Я чуюся зобов'язаним перед своїми благодійниками скласти цей екзамен. Хоча сенсу в цьому немає, мої дні вже полічені...

Я хотів, як це прийнято, заперечити, мовляв, він дивиться на світ у надто чорних барвах, але Харусек урвав мене, усміхнувшись:

— Так навіть ліпше. Невелика то втіха наслідувати комедіантів-ескулапів, щоб потім, урешті-решт, ставши дипломованим отруйником, здобути дворянський титул, — додав він жовчно. — Шкода тільки, що я ніколи не зможу приносити користі своєю працею тут, в гетто, — він узяв до рук капелюха. — Не хочу вам довше заважати... Чи, може, ви ще щось маєте сказати з приводу Савіолі? Гадаю, ні. Дайте мені, у кожному разі, знати, як довідається щось нове. Найліпше, почепіть люстерко на вікно — то буде мені знак навідатися в гості. До мого ж заплілля нізащо не приходьте, Вассертрум одразу запідозрить нас у змові. До речі, дуже мені цікаво, до чого він тепер вдасться, побачивши, як дама навідувалася до вас. Скажете просто, що просила полагодити прикрасу, а як не відчепиться, прикиньтесь буйним...

Я ніяк не міг вибрати моменту, щоб підкинути Харусекові гроші. Узяв з підвіконня грудку воску й сказав:

— Ходімо, я трохи проведу вас. Гіллель мене чекає.

Харусек остовпів.

— Ви з ним товаришуєте?

— Та трохи. Знаєте його? Чи, може, також недовіряєте йому? — я мимоволі усміхнувся.

— Боже збав!

— Чому так категорично?

Харусек завагався з відповіддю, а тоді, подумавши, відповів:

— Сам не знаю чому. Щось підсвідоме: щоразу, зустрічаючи його на вулиці, мені хочеться зійти з тротуару й прихилити

перед ним коліно, мов перед священиком, який виносить Святи Дари. Бачте, майстре Пернат, це людина, яка кожним своїм атомом є цілковитою протилежністю Вассертрума. Скажімо, християни нашого кварталу, які, як завжди, облудно поінформовані, мають його за скнару й потайного мільйонера, а він насправді надзвичайно бідний.

— Бідний? — злякано сіпнувся я.

— Еге ж, іще бідніший за мене. Слово «брати» знає він, гадаю, хіба з книжок. А коли Гіллель кожного першого числа місяця виходить з «ратуші», жидики-жебраки біжать поперед нього, бо знають: першому-ліпшому з них він віддасть усю свою мізерну платню, а вже за кілька днів голодуватиме разом з донькою Міріам. Якщо правду каже старовинна притча Талмуда, що з дванадцяти єврейських родів десять прокляті й два святі, то він уособлює оті два, а Вассертрум — решту десять. Ви ще не помітили, як міняється на обличчі Вассертрум, коли Гіллель проходить повз нього? Це цікаво, скажу я вам! Бачте, така кров не змішується; від змішання діти мертвими народжуються. За умови, що матері не вмерли від жаху ще раніше! Гіллель єдиний, кого остерігається Вассертрум, — боїться його, наче вогню, обходить десятою дорогою. Можливо, Гіллель є для нього втіленням чогось нез'ясовного й абсолютно незбагненого. Можливо, вчуває у ньому кабаліста...

Ми спускалися сходами.

— Як гадаєте, кабалісти існують ще й нині? І чи взагалі існує кабала? — запитав я, насторожено очікуючи відповіді, але Харусек, здавалося, мене не чув.

Я повторив своє запитання.

Не звертаючи на мене уваги, він показав на двері на сходовій кліті, склепані з покришок дерев'яних скринь.

— Маєте нових сусідів — убога єврейська родина: юродивий музикант Нефталій Шафранек з донькою, зятем і вну-

ками. Поночі, застаючись наодинці з дівчатками, він впадає у шал: зв'язує їх до купи за великі пальчики рук, щоб не втекли, запахає до старої курячої клітки й навчає їх «співу» — так це називається у нього, — щоб потім вони самі змогли заробляти собі на прожиток. Це якісь украй безглузді німецькі пісеньки, окремі куплети, виловлені у надрах його затуманеного мозку, пруські войовничі гімни та всяке таке інше.

Й справді крізь двері в коридор пробивалися тихі звуки дивної мелодії, смичок скрипки різав вухо неймовірним фальцетом, у якому вчувався монотонний мотив вуличної пісеньки, а два тонесенькі дитячі голоски підспівували: «Пані Пік, пані Гок, пані Кле-пе-тарш, тут вони стояли, довго розмовляли...».

Це звучало так божевільно й комічно водночас, що я не стримався і голосно зареготав.

— Зять Шафранека — його жінка продає школярам на базарі келишками огірковий розсіл — цілими днями метається по бюрах, випрошуючи старі поштові марки, — з роздратуванням у голосі вів далі Харусек. — Потім він їх сортує. Якщо знаходить проштемпельовані по самому краєчку, складає на купку, обрізає штемпелі, тоді склеює і продає за нові. Спочатку гешефт процвітав, він заробляв, бувало, й по гульденові за день, та, зрештою, це пронюхали великі єврейські промислові магнати Праги і тепер самі цим промишляють — збирають вершки...

— Чи ви б поділилися з ближнім, Харусеку, якби розжились на зайві гроші? — квапно запитав я — ми вже стояли перед дверима Гіллеля, я постукав.

— Невже вважаєте мене таким ницим, якщо допускаєте протилежне? — вражено запитав він у відповідь.

За дверима почулися кроки Міріам. Я дочекався, поки вона натисне клямку, і швидко запхав банкноту студентові до кишені.

— Ні, пане Харусек, я вас за такого не вважаю, але ви б мали мене за ницу людину, якби я цього не зробив...

Перш ніж він устиг зреагувати, я потиснув йому руку й зачинив за собою двері. Вітаючись із Міріам, я водночас прислухався, що він там робить.

Харусек якусь хвилю стояв, потім тихо схлипнув і, намацуючи ногами сходи, поволі рушив униз. Як старець, який боїться пуститися опори...

Це вперше я прийшов до помешкання Гіллеля.

Кімната без жодних прикрас, як тюрма. Неймовірно чиста, посипана білим піском підлога. З меблів лише два стільці, стіл та комод. Дерев'яні підставки по два боки під стіною.

Міріам сиділа навпроти мене біля вікна, я м'яв у руках грудку воску, виліплюючи портрет.

— Щоб уловити схожість, треба бачити перед собою обличчя? — скромно запитала Міріам тільки задля того, щоб порушити мовчання.

Ми ніяково уникали зустрічатися поглядами. Вона не знала, куди очі подіти від сорому за злиденне помешкання, а в мене палахкотіли щоки від злості на самого себе, що я досі навіть не поцікавився, як живе її батько.

Та треба було щось відповісти!

— Не так задля схожості, як для того, щоб порівняти, чи добре я відчув внутрішню атмосферу... — ще промовляючи слова, відчув, як фальшиво вони звучать.

Довгі роки я сліпо дотримувався помилкового принципу, неначе потрібно вивчати зовнішню природу для того, щоб творити художній твір. І лише тієї ночі, коли Гіллель розбудив мене, мені відкрилося внутрішнє бачення, істинне споглядання із заплющеними очима, яке одразу зникає, досить розімкнути повіки. Талант, що ним хизуються усі митці, насправді мають лише одиниці серед мільйонів.

Як тільки я на таке відважився: перевіряти непомильне бачення душі недосконалими засобами фізичного зору?

Міріам, судячи з виразу її обличчя, подумала, здавалося, про те ж саме.

— Не сприймайте буквально, — поспішив виправдатися я.

Вона уважно придивлялася, як я грифелем поглиблюю риси воскової моделі.

— Мабуть, неймовірно важко скрупульозно переносити кожний штрих на камінь?

— Це лише механічна робота. Здебільшого...

Пауза.

— Дозвольте мені згодом подивитись на готову каменя?

— Вона призначається вам, Міріам...

— Ні-ні, це неможливо... це... це... — у неї затремтіли руки.

— Невже навіть такої дрібнички не хочете від мене взяти? — швидко урвав я її. — Мені б так хотілося зробити для вас і більше...

Вона рвучко відвернулася.

Що я ляпнув! Напевно, глибоко образив її... Мої слова прозвучали з натяком на її бідність. Чи можна це виправити? Чи не стане ще гірше?

Я зробив таку спробу.

— Спокійно вислухайте мене, Міріам. Прошу вас... Я так багато чим зобов'язаний вашому батькові... Ви навіть увітати собі не можете...

Міріам розгублено, непорозуміло глянула на мене.

— Так, так, незмірно зобов'язаний... Більше, ніж життям.

— Бо допоміг вам, коли ви втратили свідомість? Але в цьому не було нічого надзвичайного.

Я відчув: вона нічого не знала про ті узи, які пов'язували мене з її батьком. Я обережно вивідував, як далеко можу зайти в розмові, щоб не виказати того, що замовчував Гіллель.

— Гадаю, духовна допомога набагато цінніша за фізичну. Я маю на увазі духовний вплив однієї людини на іншу. Розумієте, що я хочу сказати, Міріам? Людину можна зцілити не лише тілесно, але й духовно...

— І він...

— Так, ваш батько зцілив мене! — я схопив її за руку. — Невже не розумієте, що я від щирого серця прагну віддячитися, якщо не йому, то найближчій до нього людині — вам! Довіртеся мені хоч на дрібку! Невже ви не маєте жодного бажання, яке б я міг сповнити?

Дівчина похитала головою.

— Вам здалося, що я тут страждаю?

— Звісно, ні... Але, може, маєте якісь клопоти? Я б міг допомогти їх залагодити. Ви мусите — чуєте?! — мусите дозволити вам допомогти! Хіба мешкали б ви у цьому похмурому, темному провулку, якби все було просто у вашому житті? Ви ж така ще юна, Міріам, і...

— Але й ви тут мешкаєте, пане Пернат, — усміхнулася дівчина. — Що вас прив'язує до цього будинку?

Я вражено замовк. А й справді... Так, вона має рацію. Чому, власне кажучи, я мешкаю тут? Я б сам собі не зміг пояснити чому. Що пов'язує мене з цим будинком? — раз у раз запитував я себе, поринувши в протрацію. Я не мав відповіді, на мить забув, де перебуваю. Раптом мов опинився десь у височині... у зачарованому саду, де запаморочливо пахла квітуча бузина... І дивився звідти вниз, на місто...

— Я розвередила якусь рану? Завдала вам болю? — звідкись здалеку долинув до мене голос Міріам.

Вона схилилася наді мною, боязко зазираючи в обличчя.

Мабуть, я довго сидів заляклий, що вона стривожилася.

Мить мене переповнювало вагання, та раптом ніби гребля прорвалася — я відкрив Міріам душу до самого дна.

Як давньому вірному другові, з яким прожив усе життя і від якого не маю таємниць, я розповів їй усе про себе, як випадково довідався від Цвака про своє божевілля у юні роки, про те, як втратив пам'ять і забув своє минуле, як дедалі частіше перед моїми очима зринають видива, які корінням сягають тих далеких днів, про те, як боюся миті, коли згадаю усе й істина знову розтерзає мене.

Промовчав лише про те, чого зазнав у підземному лабіринті і що певним чином пов'язував із її батьком.

Міріам тісно пригорнулася до мене і слухала, затамувавши подих, з глибоким співчуттям, від якого мені мліло серце.

Нарешті я знайшов людину, з якою можна виговоритися, коли самотність згнітить душу. Щоправда, був іще Гіллель, але він видавався мені позахмарною істотою, яка з'являлася й зникала, наче недосяжне для мене світло.

Я сказав їй про це, і вона зрозуміла. Вона теж його так сприймала, хоч і був він їй батьком.

Гіллель безмежно любив доньку, а вона його.

— Та все ж ми розділені, мов скляною стіною, яку я не спроможна розбити, — зізналася вона мені. — Так завжди було, скільки себе пам'ятаю. Мені маленькій він часто з'являвся уві сні й завжди в шатах первосвященика: золота таблиця Мойсея з дванадцятьма каменями на грудях, зі скронь сяялися голубуваті промені сяйва. Його любов здатна здолати смерть, але нам не під силу її збагнути. Так і мама завжди казала, коли ми з нею потай розмовляли про нього, — Міріам раптом здригнулася, мов зі страху, і затремтіла всім тілом. Я хотів підвестися, але вона мене стримала. — Не турбуйтеся, це пусте. Лише спомин... Коли мама померла — лише я знаю, як він її кохав; я тоді була ще зовсім маленькою дівчинкою, — мені здавалося, я задихнуся від болю. Я кинулася до батька, вчепилася в його сукман, хотіла кричати, але й звуку видобути

з себе не змогла — мов скам'яніла, і тоді... тоді... Ще й досі мені мороз поза шкіру, як згадаю... Він усміхнувся мені, поцілував у чоло й провів рукою по очах... Від тієї миті й досі увесь біль від втрати мами наче вигорів у мені. Ані сльозинки не зронила я на її похороні. Сонце в небі здавалося мені променистою долонею Господа, дивно було мені, чому люди плачуть. Батько йшов разом зі мною за труною; коли я підводила до нього очі, він щоразу ніжно усміхався, і я відчувала, як здригалася юрба, дивлячись на це.

— Ви щасливі, Міріам? Цілком щасливі? Чи не буває вам лячно мати за батька істоту, яка переросла все людство? — тихо запитав я.

Міріам радісно похитала головою.

— Я живу, мов у блаженному сні. Коли ви перше запитали мене, пане Пернат, чи не маю я якихось клопотів і чому ми тут мешкаємо, я ледь не засміялася. Хіба чудова природа? Так, дерева зелені, небо блакитне, але я можу ще краще собі все це уявити, заплющивши очі. Невже конче сидіти на луці, щоб побачити це? А трохи злиднів... і... голоду? Вони сторицею компенсуються сподіванням і очікуванням.

— Очікуванням? — здивувався я.

— Очікуванням дива. Знайоме це вам? Ні? Тоді ви дуже, дуже убога людина... Мало хто здатний на таке. Тому я, бачте, ніколи й не виходжу на люди, ні з ким не спілкуюся. Раніше я мала двох подруг, єврейок звісно, як і я сама. Але, розмовляючи, ми не чули одна одної: вони не розуміли мене, а я — їх. Коли я говорила про дива, вони спершу думали — я жартую, та, помітивши, яку надзвичайну вагу це має для мене, і що, кажучи про дива, я маю на увазі щось зовсім інше, аніж те, що розумники-німці в окулярах — закономірний у природі ріст трави, скажімо, — вони готові були вважати мене причинною. Однак на заваді поставала моя гнучкість розуму, мої знання

гебрейської і арамейської мов, уміння читати араміїською біблійні коментарі *таргум* і *мідраш* і багато чого іншого. Нарешті вони вигадали слово, яке зовсім ні про що не свідчить, назвали мене *перечуленою*...

Коли ж я намагалася пояснити їм, що для мене сенсом, суттю у Біблії та всіх святих писаннях є диво й лише диво, а не моральні й етичні приписи, які є хіба прихованими шляхами, що ведуть до дива, вони відбувалися якимись банальними відмовками, боялися щиро визнати, що вірять лише в ті релігійні постулати, які нічим не відрізняються від бюргерських законів. Вони незатишно почувалися від самого лиш слова «диво», втрачали землю під ногами, казали...

Ніби є щось прекрасніше, ніж втратити землю під ногами!

«На те існує світ, щоб думати про його конечність. Щойно тоді починається життя...» — якось сказав мій батько. Не знаю, що він мав на увазі під «життям», але іноді я відчуваю: настане день, коли я ніби «прокинусь», хоча й не можу до пуття уявити, у якій іпостасі. І цьому пробудженню, гадаю, передуватимуть дива...

«Ти вже зазнала колись дива, що так його сподіваєшся?» — часто запитували мене мої подруги, а коли я відповідала заперечно, умить раділи, навіть зловтішалися. Ось скажіть, пане Пернат, ви б зрозуміли таких? А про те, що іноді я таки зазнавала дива... малесенького... крихітного, — очі Міріам заблищали, — я ніколи їм не признавалася...

Її голос ледь не похлинувся сльозами радості.

— ...але ви мене зрозумієте: часто тижнями, а то й місяцями, — Міріам зовсім стихила голос, — ми тільки дивом і жили. Коли вдома не було ні крихти хліба, ані рісочки, я знала: час настав! Тоді я сідала ось тут і чекала, чекала... аж серце заходилося, що я й дихати не могла. А потім — мене ніби хтось тягнув — я збігала униз, металася вулицями, квапила-

ся несамовито, щоб устигнути додому до повернення батька. І... і всякчас знаходила гроші, бувало більше, бувало менше, але завжди їх ставало, аби купити найнеобхідніше. Часто натикалася на цілий гульден посеред вулиці, здалеку бачила його поблискування. Люди наступали на нього, ковзалися, але не помічали. Іноді мене проймала така самовпевненість, що я не одразу виходила з дому, спершу ретельно обдивлялася підлогу в кухні, чи не спали нам з неба гроші або хліб...

Мені майнула в голові думка, від якої я мимоволі усміхнувся.

Міріам помітила це.

— Не смійтеся, пане Пернат, — благально мовила вона. — Повірте, з часом ці дива ставатимуть лише більшими, й одного разу...

— Я не сміюся з вас, Міріам! — заспокоїв я дівчину. — Як ви могли таке подумати! Я неймовірно щасливий, що ви не така, як інші, не схожа на тих, хто кожній події шукає звичного пояснення і комизиться («Слава Богу!» — зазвичай вигукуємо ми в таких випадках), якщо трапляється щось виняткове...

Міріам простягнула мені руку.

— Правда ж, пане Пернат, ви більше ніколи не пропонуватимете мені... нам... допомогу? Тепер, коли знаєте, що таким вчинком могли б позбавити мене можливості зазнати дива...

Я пообіцяв їй. Однак із застереженням.

Тієї миті відчинилися двері, до помешкання увійшов Гіллель.

Міріам обняла його. Гіллель привітався зі мною, щиро й приязно, однак знову з холодним «ви» у звертанні.

Його начеб гнітила легка втома або ж тривога. Чи, може, я помилявся?

Можливо, мені так лише здалося через присмерк у кімнаті.

— Ви, мабуть, прийшли за порадою стосовно тієї незнайомої пані? — озвався він, коли Міріам залишила нас наодинці.

Збентежений, я вже хотів було його урвати, але Гіллель не дав мені прийти до слова.

— Я знаю від студента Харусека. Заговорив з ним на вулиці, бо він видався мені трохи чудним. Емоції просто переповнювали його. Харусек усе мені розповів, навіть про те, що ви дали йому грошей, — Гіллель пронизував мене поглядом, дивно наголошуючи на кожному слові, але я не розумів, що саме він хотів тим сказати. — Звісно, це проллє кілька крапель щастя з неба і... і... гроші тут не зашкодять, але, — він на мить замислився. — Але іноді таке співчуття може завдати страждань... Допомогати — то зовсім не така проста справа, як ви собі гадаєте, любий друже! Інакше було б дуже легко врятувати світ. Чи ви мені, може, не вірите?

— Але ж ви й самі подаєте бідним, Гіллелю? Часто останнє, що маєте, хіба ні? — запитав я.

Він похитав, усміхаючись, головою.

— Ви за ніч, видно, талмудистом стали, якщо відповідаєте запитанням на запитання. Важко сперечатися...

Гіллель замовк, ніби сподівався моєї відповіді, але я знову не зрозумів, чого він чекає.

— До речі, повертаючись до теми, — повів він далі вже іншим тоном, — не думаю, що вашій протезе, маю на увазі ту пані, щось на цю мить загрожує. Хай усе йде собі, як іде. Бо ж кажуть, «не квапся поперед батька в пекло». Розумний чоловік, як на мене, зачекає і все добре зважить. Можливо, так складеться, що Аарон Вассертрум стрінеться зі мною, але він сам повинен цього захотіти — я не робитиму першого кроку. Він мусить прийти сюди, байдуже, до мене чи до вас, і тоді я з ним побалакаю. А вже від нього залежатимете, послухає він моєї поради чи ні...

Я полохливо намагався хоч щось прочитати з обличчя Гіллеля. Так холодно й дещо грізно він зі мною ще не розмовляв. За цими чорними, глибоко посадженими очима таїлася прірва.

«Між нами ніби скляна стіна», — згадалися мені слова Міріам.

Я спромігся лише мовчки потиснути йому руку й піти геть.

Гіллель провів мене до дверей. Піднімаючись сходами, я озирнувся: Гіллель стояв біля свого помешкання, приязно махаючи мені вслід, як людина, яка ще хотіла б щось сказати, але не може...

СТРАХ

Я мав намір узяти пальто й ціпок та піти попоїсти до маленького шинку *Старий заїзд*, де щовечора до пізньої ночі просиджували Цвак, Фрізландер і Прокоп, розповідаючи один одному усілякі неймовірні історії. Та щойно я переступив поріг своєї комірчини, куди й подівся той намір, наче відпав, ніби чиясь рука зірвала з мене хламиду, у яку я горнувся.

У повітрі вчувалася напруга, я не міг її собі пояснити, та була вона цілком намацальною і вже за кілька секунд перенеслася на мене; від внутрішньої тривоги я не знав, за що перше хапатися: запалити світло, замкнути за собою двері, сісти чи, навпаки, ходити кімнатою.

Чи не прокрався хтось сюди за час моєї відсутності й десь заховався? Може, це мені передався страх викриття *тієї* людини? Може, Вассертрум побував тут?

Я рвучко відслонив ґардини, відчинив шафу, зазирнув до сусіднього покою — нікого.

Касетка теж стояла на своєму місці.

Якщо нема іншої ради, то, може, ліпше спалити ті листи й раз і назавжди позбутися тривоги?

Я заходився нишпорити в кишені камізельки в пошуках ключа, але схаменувся. Чи то горить? Маю достатньо часу аж до ранку...

Спершу запалити світло!

Не міг знайти сірників.

Чи двері замкнені? Я ступив кілька кроків назад. Знову зупинився.

Звідки цей несподіваний страх?

Я хотів собі дорікнути за боягузтво, але думки зав'язли... посеред фрази.

Божевільна думка блиснула мені раптом: хутко, мерщій видертися на стіл, витягнути за собою крісло й вгатити по голові *того*, хто там плазує по підлозі, якщо *той* підкрадеться ближче.

— Але ж тут нікого немає! — голосно мовив я, сердитий сам на себе. — Чи ти був коли в житті боягузом?!

Та це не допомогло. Повітря, яке я вдихав, стало розрідженим і гострим, мов ефір.

Якби ж то я щось міг побачити насправді — хай навіть найжахливіше, — страх миттю б пропав.

Але нічого не було.

Я вдивлявся в усі кутки.

Нічого.

Навколо самі лише знайомі речі: меблі, скриня, лампа, картина, настінний годинник — безживні, старі, вірні друзі.

Я сподівався, що вони переміняться під моїм поглядом і я зможу пояснити свій давкий страх оманною зору.

Даремно... Речі незрушно зберігали свою форму. Надто незрушно, неприродно незрушно, як на присмерк, що панував у кімнаті.

Їх гнітить те, що й мене, вони не відважуються навіть на щонайменший рух, подумав я.

Чому не цокає годинник?

Навколишня сторожка тиша співала будь-який звук.

Я поторгав столом і здивувався, що чую скрип.

Хоч би вітер завив надворі! Навіть цього немає! Чи дрова у грубці потріскували б... Але вогонь давно згас.

І нестерпна, моторошна напруженість у повітрі — безупинна, безпросвітна, як струменіння води.

Оця намарна готовність до стрибка всіх моїх чуттів! Я боявся, що мені забракне сил це стерпіти. У кімнаті повно очей, яких я не бачу, по кімнаті блукають руки, яких я не годен схопити.

«Це жах, породжений самим собою, це задушливий страх перед Ніщо, перед тим нез'ясовним, що не має форми й виривається поза межі нашої думки», — притупленою свідомістю розумів я.

Заклякнувши, я чекав.

Чекав, мабуть, із чверть години: може, одурити «це», дозволити йому підкрастися ззаду, а тоді — схопити!

Я рвучко обернувся: знову пуста.

Те саме виснажливе Ніщо, якого нема і водночас уся кімната заповнена його моторошною присутністю.

Якщо я втікати му? Що стане мені на заваді?

«Воно» піде вслід за мною, якось одразу збагнув я без тіні сумніву. І світло мені не допоможе, та все ж я іще довго шукав сірників, аж поки знайшов.

Гніт свічки довго тлів, не хотів розгорятися; язичок полум'я вагався, спалахнути йому чи згаснути, а коли нарешті виборів таке-сяке сухотне існування, засвітився каламутно, як жовта брудна бляха. Хай би вже ліпше було темно.

Я задмухнув свічку й упав, як був, одягнений, на ліжко. Лічив удари свого серця: один, два, три, чотири... до тисячі, а тоді знову від початку. Я лічив — здавалось мені — години,

дні, тижні. Аж доки пересохли уста й волосся стало дибки: жодної секунди полегші.

Жодної.

Я почав промовляти вголос слова, що спливали мені на язик: *принци, дерево, дитина, книжка*; судомно повторював їх, доки раптом вони постали переді мною оголеними, безсенсовними, страхітливими звуками з доісторичних варварських часів. Мені доводилося напружувати усі свої сили, щоб знову віднайти в них сенс: *п-р-и-н-и-ц, к-н-и-ж-к-а...*

Я вже збожеволів? Чи вмер? Я обмацав усе навколо себе. Встати!

Сісти у фотель!

Я важко впав у крісло.

Коли ж нарешті прийде смерть!

Лиш би не відчувати цю безкровну, моторошну напругу!
«Не хочу, не хочу! — кричав я. — Чи ви не чуєте?!»

Безсило я відкинувся на спинку фотеля.

Не міг збагнути, чи ще живу.

Не здатний ні думати, ані діяти, я безтямно дивився поперед себе.

«Чому він так наполегливо пропонує мені зерна?» — зринула в мені думка й схлинула, знову повернулася. Зникла. З'явилася.

Насилу до мене дійшло, що переді мною стоїть якась дивна істота, мабуть, давно стоїть — відколи я сиджу в фотелі — і простягає мені руку.

Сіре кремезне в плечах створіння, зростом, як не надто високий присадкуватий чоловік, опиралося на різьблений спіральною смужкою ціпок з білого дерева.

Там, де мала б бути голова, я міг розрізнити лише якусь імлісту кулю.

Важким духом сандалового дерева й мокрої глини віяло від тієї з'яви.

Відчуття повної безоборонності ледь не позбавило мене решти притомності. Нещадна мука, що віддавна точила мене, стиснулася у клубок страху й прибрала форму тієї істоти.

Мій інстинкт самозбереження підказував мені, що я збожеволю від жаху, якщо побачу обличчя примари, — застерігав мене, волав мені у вухо! Та все ж фантом притягував мене, наче магніт; я не міг відвести погляду від імлистої кулі, дошукуючись у ній очей, носа й рота.

Що вже я пнувся з усіх сил, імла залишалася незворушною. Щоправда, мені вдавалося подумки прилаштувати до тіла розмаїті голови, однак щоразу я розумів: це лише витвір моєї уяви. Голови розпливалися у повітрі тієї ж миті, як я їх вифантазовував.

Лише голова єгипетського ібіса протрималася найдовше.

Обриси примари у пільмі не трималися купи, то ледь помітно стискалися, то знову розтягувалися, ніби протяжні подихи, — то був єдиний помітний рух. Замість стіп торкалися підлоги обрубки кісток, а м'ясо, сіре й безкровне, було заковане набряклим манжетом догори.

Непорушна істота простягала до мене руку.

У долоні лежали дрібні, завбільшки з квасоллю зерна, червоні, із чорними цятками на краях.

Що я мав із ними робити?

Підсвідомо я відчував: на мене покладена велетенська відповідальність — відповідальність, яка сягає поза межі земного, — якщо зараз я не зроблю правильного кроку.

Дві шальки терезів — на кожній по половині всесвіту — гойдаються десь у царстві першопричинності, здогадувався я: на яку здмухну пилінку, та й опуститься.

То ось вона, страхітлива напруга довкруг мене! — збагнув я. «Не воружи й пальцем! — радив мій розум. — Навіть якщо смерть довіку не прийде й не звільнить тебе від цієї муки!»

Але й тоді б ти зміг зробити свій вибір: міг би відмовитися від зерен, шепотіло щось у мені. Тепер немає вже вороття!

Я безпорадно роззирнувся довкола — може, з'явиться якийсь знак, підкаже, як чинити далі.

Нічого.

І в мені самому нічого, жодної думки, жодної поради — усе мертво, вимерло...

Життя міриад людей цієї миті легше за пір'їнку...

Напевно, запала глибока ніч, бо вже навіть стін своєї кімнати я не міг вирізнити у темряві.

За стіною, в ательє, чулися важкі кроки: хтось пересував шафу, видирав шухляди й з грюкотом кидав додолу; я ніби упізнав голос Вассертрума, його хрипкий бас, яким він вивергав дикі прокльони. Я не прислухався. Мені було до нього байдуже, як до мишачого шарудіння.

Я заплющив очі.

Людські обличчя довгою вервечкою проходили повз мене. Міцно ступлені повіки — застигли мертві маски: мій рід, мої пращури...

Та сама будова черепа, хоча тип таки мінявся. Предки вставали з могил — з гладко зачесаним на проділ волоссям, кучерявим та коротко стриженим, з пишними перуками та викладеними короною косами — з'являлися щораз нові, молодші покоління, їхні риси ставали дедалі впізнаванішими, аж доки не злилися в одному, останньому, обличчі — Голема. На ньому вервечка моїх предків урвалася...

А тоді п'ятьма обернула мою кімнату в безмежний порожній простір, у центрі якого сидів я у фотелі, а переді мною знову стояла сіра тінь з простягнутою рукою.

Коли ж я розплющив очі, побачив, що нас оточили зусібіч дивні створіння, розділені двома взаємно перетятими колами, які творили знак безконечності.

В одному колі вони були загорнені в шати з фіолетовим відсвітом, а в іншому — з чорно-червоним. Люди чужої раси, дуже худорляві й неприродно високі на зріст, обличчя прикриті мерехтливими шаллями.

Стугоніння серця у моїх грудях підказало, що час прийняття остаточного рішення вже настав. Пальці потягнулися до зернин... Та враз я помітив, як тремтіння поїняло людей з червонястого кола...

Не брати зерен? Затремтіло голубувате коло... Я гостро глянув на чоловіка без голови: він стояв у тій самій позі, не порушно, як і перед тим.

Навіть дихати перестав.

Я підніс руку, хоч і сам іще не знав, що робитиму. Нараз вдарив по долоні фантома так, що зерна розкотилися підлогою.

На якусь мить, мов від електричного удару, я втратив притомність — здавалося, стрімко падав у бездонну прірву, а потім... знову відчув твердь під ногами.

Сіра істота зникла, а з нею — створіння червоного кола.

Мовчазні голубуваті істоти узяли мене натомість у кільце, на грудях вони мали написи золотими ієрогліфами, а між вказівним та великим пальцем кожен тримав червоні зерна, які я вибив з руки безголовій примарі, — усе це скидалося на складання присяги.

Я чув, як знадвору барабанив град у вікно, повітря струнував розкотистий грім.

Зимова гроза у шаленій люті котилася понад містом. Від річки крізь завивання бурі з рівномірними проміжками до-

линали гарматні залпи — то розбивали кригу на Влтаві. Комірчина палала відблисками безупинних блискавиць. Раптом я відчув невимовну слабкість, ноги мені затремтіли — довелося сісти.

— Спокійно, — виразно мовив якийсь голос біля мене. — Не хвилюйся, сьогодні — *лельшімурім*, ніч захисту...

Поступово гроза почала відступати, оглушливий гуркіт громовиці змінився рівномірним стукотом граду по дахах.

Фізична втома розморила мене украй, я, мов крізь туман чи сон, сприймав те, що відбувалося навколо мене.

Хтось із кола промовив:

— Тут немає того, кого ви шукаєте.

Інші відповіли щось чужинецькою мовою.

Перший стиха знову промовив якусь фразу, у якій прозвучало ім'я *Генох*.

Решти я не розібрав: занесений вітром стогін трощеної криги все заглушував.

Потім один вийшов з кола, став переді мною, показуючи на ієрогліфи на своїх грудях — такі самі мали й усі решта, — і запитав, чи можу я їх прочитати.

Коли я, ледве обертаючи язиком від утоми, заперечив, він простягнув до мене долоню, і на моїх грудях засвітилися спершу латинські літери:

SHAVRAT ZEREN AUR BOCHER —

Досвіття — супутниця печалі,

а тоді знов поволі обернулися на незнайомі мені закарлючки.

...Я поринув у глибокий сон без сновидінь, так я не спав ще відтоді, як Гіллель звільнив мої уста...

ЖАДАННЯ

Останні дні пролетіли для мене, наче мить. Я ледве попоїсти встигав.

Нестримний потяг до праці з ранку до вечора приковував мене до робочого стола.

Я закінчив різьбити камею. Міріам тішилася, мов дитя. Навіть літеру «І» в книзі *Іббур* відреставрував.

Я відхилився у кріслі й спокійно заходився перебирати у пам'яті всі дрібні події сьогодення.

Як до мене вранці після бурі увірвалася стара служниця з новою — уночі завалився кам'яний міст...

Дивовижа... Завалився! Можливо, навіть саме тоді, коли я зернини... ні, ні, не думати про це! Інакше примарне стане реальністю, я ж вирішив поховати те у своїх грудях, доки воно прокинеться само собою... Тільки б його не чіпати!

Як давно то було, коли я гуляв мостом, милуючись кам'яними статуями, і ось він, простоявши віки, лежить у руїнах.

Мене огорнув смуток, бо ж більше моя нога не ступить на нього. Навіть якщо його відбудують, він уже ніколи не стане колишнім загадковим кам'яним мостом.

Годинами, витворюючи камею, я думав про те, як часто дитиною і в юні роки милувався скульптурою святої Луїтгарди та іншими фігурами Карлового мосту, які тепер поховали бурхливі води Влтави, і були ті спомини минулого такі яскраві й виразні, ніби я ніколи нічого не забував.

Численні любі серцю дрібниці знову зринали в моїй свідомості — згадалися тато з мамою і гурт шкільних друзів. Лише дому, де минали юні роки, пригадати я не зміг.

Я знав, що одного дня, коли найменше цього сподіватимуть, рідний дім таки постане перед очима, і радів наперед...

Усвідомлення, що все так природно і просто розгорталось в моїй пам'яті, сповнювало мене блаженством.

Коли я позавчора вийняв з касетки книжку *Іббур*, нічого дивного в ній не побачив — стара, прикрашена вишуканими ініціалами книжка на пергаменті, цілком звичайна... Написана гебрейською мовою, цілком для мене незрозумілою. Я не міг повірити, що колись вона нагнала на мене забобонного страху.

Цікаво, коли за нею прийде отой незнайомиць?

Життєрадісність, яка непомітно вкралася у мою душу під час роботи, зі свіжими силами влилася у мої жили та прогнала нічні примари, що вже знову чигали за моєю спиною.

Я схопив світліну Ангеліни — присвяту внизу картки відрізав — і поцілував її.

Це було так безглуздо й безсенсовно, але чому б колись і не помріяти про щастя, не спробувати втримати яскраву мить, не потішитися нею, мов мильною бульбашкою?

Невже не може справдитися наміряне моїм спраглим серцем? Невже цілком недосяжне прагнення умиць, за помахом руки, стати знаменитим? Рівним їй, хай навіть і не з походження? Не гіршим принаймні за доктора Савіолі? Я думав про каменя Міріам: якби й інші камеї вдалися мені, як ця? Без сумніву, ще жодному митцеві ніколи і ніде не пощастило мене перевершити!

Чому не допустити випадковість: чоловік Ангеліни раптово помирає...

Мене вганяло то в жар, то в холод: маленька випадковість, і мої сподівання, найвідчайдушніші сподівання набули реальних обрисів. На тоненькій ниточці, готовій ось-ось урватися, висіло щастя, що мало впасти в мої обійми.

Хіба вже тисячі разів не відбувалося зі мною див? Про існування яких людство навіть не здогадувалося?

Хіба не диво, що всього лиш за кілька тижнів розквіт мій художній талант і вивищив мене понад посередність?

Я ж стояв лише на початку шляху!

То хіба не маю права на щастя?

Хіба містика і брак бажань тотожні?

Я притлумив у собі своє реальне «Я», лиш би помріяти ще якийсь час, ще хвилину... ще коротку мить людського буття!

Я мріяв з розплющеними очима.

Коштовні камені на столі росли й множилися, огортаючи мене зусбіч барвистими водоспадами. Опалові дерева стояли купками, випромінювали хвилі небесного сяйва; блакить мерехтіла, наче крильця гігантського тропічного метелика, розсипаючись іскорками над безмежними луками, розмореними сонцем і сповненими літніми пахощами.

Мене мучила спрага, я охолодився у гомінкому потоці з крижаною водою, який жебонів скелястим перламутровим ложем.

Спекотливий вітер линув понад пагорбами, усіяними квітами, дурманив мене духмяном жасмину, гіацинтів, нарцисів та дафнії...

Нестерпно! Нестерпно! Я прогнав видиво з-перед очей. Мені пересохло в горлі від спраги.

Муки Раю!

Я розчахнув вікно й підставив чоло вологому вітрові.

Пахло недалекою вже весною...

Міріам!

Міріам не йшла мені з думок. Вона ледь не впала від хвилювання і мимоволі оперлася на стіну, розповідаючи мені про диво, яке з нею трапилося, — справжнє диво: вона знайшла золоту монету в буханці хліба, що його поклав крізь загратоване кухонне вікно пекар...

Я схопився за гаманець. Може, ще не надто пізня година, і я встигну знову начарувати їй дуката!

Вона щодня відвідувала мене, щоб скласти мені товариство, як сама казала, але майже завжди мовчала — ніяк не могла прийти до тями від «дива», яке глибоко вразило її душу. Досить було собі уявити, як вона нараз, без видимих на те причин, від самого лише спогаду, блідла на очах — аж уста мертвіли, мені паморочилося в голові. У своєму засліпленні я ж міг накоїти такого, що годі й наслідки передбачити...

А коли пригадав собі останні моторошні слова Гіллеля і пов'язав їх з побаченням, мені морозом сипонуло поза шкіру.

Чистота помислів не була мені виправданням — мета не виправдовує засобів, це я добре усвідомлював.

А якщо «бажання допомогти» лише позірне «чисте»? Чи не крився за ним потайний обман? Марнославне, підсвідоме бажання поблаженствувати в ролі спасителя?

Я вже сам у собі заплутуватися почав...

Я, безперечно, надто поверхово сприймав Міріам.

Уже саме лише те, що вона донька Гіллеля, мало б вирізняти її з-поміж інших дівчат.

І як це я посмів влізти в її внутрішній світ, до якого мені — мов до неба!

Мене мало б застерегти її витончене обличчя: воно багато більше пасувало б єгипетській цариці шостої династії — та й то забагато честі, — аніж сучасній жінці з притаманною їй розсудливістю й тверезістю ума...

«Лише цілковитий телепень не довіряє зовнішності», — читав я десь. — Як правильно! Як влучно!

Міріам і я стали тепер добрими друзями. Може, зізнатися, що то я день у день підкладаю їй дукати в хліб?

Надто болючим був би удар. Оглушив би її...

На це я не піду, треба якось делікатніше.

Якось пом'якшити «диво»? Замість ховати гроші в хлібині, покласти на сходи, щоб вона неодмінно знайшла, відчи-

нивши двері? Вигадати щось нове, не таке разюче... Знайти шлях, який би з дива повернув її у будні... — утішав я себе.

Так! Це найправильніше.

Чи розрубати вузол? Посвятити у свою таємницю її батька й попросити поради? Я аж спаленів від сорому. Ще встигну зробити цей крок, якщо вичерпаються інші засоби...

До діла! Не гаяти ні хвилини!

Мені спала слухна думка: треба змусити Міріам до чогось надзвичайного — хоч на кілька годин висмикнути її зі звичного оточення, щоб вона зазнала нових вражень.

Найняти екіпаж і поїхати на прогулянку! Хто нас упізнає, якщо гулятимемо поза межами єврейського кварталу?

Може, їй буде цікаво подивитися на обвалений Карлів міст?

Хай, може, поїде з нею Цвак чи хтось із колишніх подруг, якщо моя присутність видасться їй незручною...

Я твердо вирішив наполягти на своєму й не слухати її заперечень...

На порозі я ледь не збив з ніг чоловіка.

Вассертрум!

Він, мабуть, підглядав у замкову щілину, бо стояв нагнувшись, коли я налетів на нього.

— Мене шукаєте? — запитав я суворо.

Він пробурмотів вибачення на своєму жакливому жаргоні, а тоді підтвердив, що таки шукав мене.

Я запросив його до помешкання, запропонував сісти, але він став біля столу, нервово мнучи в руках криси капелюха. Глибока ворожість, яку він даремно намагався від мене приховати, проглядала в його обличчі, у кожному рухові.

Мені ще не доводилося бачити цього чоловіка так зблизька. Не жаклива потворність відштовхувала в ньому (він збу-

джував у мені радше співчуття як істота, скривджена від народження природою, яка люто й зневажливо зацідила йому в обличчя) — щось інше, невловиме...

«Кров», як влучно визначив Харусек.

Мимоволі я обер долоню, яку щойно подавав йому для привітання.

Хоч як потайки намагався це зробити, він все ж, здається, помітив, бо враз нап'явся, ледве стримуючи спалах ненависті.

— Гарно у вас, — озвався він нарешті, затинаючись, коли зрозумів, що чекати від мене люб'язності марна справа — першим розмови я не почну.

Усупереч своїм словам, він заплющив очі, можливо, аби уникнути мого погляду. Чи, може, гадав так надати своєму обличчю виразу невинності?

Чутно було, яких зусиль йому коштувало розмовляти літературною німецькою мовою.

Я не чувся зобов'язаним відповідати йому, чекав, що він казатиме далі.

Бентежачись, Вассертрум торкнувся терпуга, який, не знаючи чого, досі лежав на столі, ще від візиту Харусека, та миттю відсахнувся, ніби вжалений змією. У душі я подивувався його підсвідомій інтуїції.

— Ясна річ, звісно... Гешефт вимагає ошатної оселі, якщо... такі вельможні особи сюди приходять, — насилу добував він із себе слова. Вассертрум розплющив, було, очі, щоб глянути, яке враження справив на мене, але, мабуть, вирішив, що надто поквапився, і знову заплющив.

Я хотів загнати його в кут:

— Це ви про даму, яка тут нещодавно побувала? Кажіть уже відверто, чого вам треба!

Якусь мить він вагався, а тоді рвучко схопив мене за руку й потягнув до вікна.

Дивна, незрозуміла поведінка нагадала мені, як кілька днів тому він гвалтовно затягнув до своєї нори глухонімого Яромира.

Гачкуватими пальцями він тицяв мені під ніс якусь блискучу річ.

— Як гадаєте, пане Пернат, з цим іще можна щось зробити?

То був золотий годинник з дуже деформованою покришкою. Здавалося, хтось навмисне погнув її.

Я взяв побільшоване скло: шарніри наполовину вирвані, а всередині — якесь гравірування? Відчитати майже неможливо, напис зіпсований численними свіжими подряпинами. Поволі я розшифрував:

К...рл Цот...ман.

Цотман? Цотман? Де я вже чув це ім'я? Цотман? Не міг пригадати. Цотман?

Вассертрум мало не вибив мені лупу з рук.

— З механізмом усе гаразд, я вже дивився. А ось з корпусом зле.

— Треба лиш вирівняти, щонайбільше де-не-де припаяти. Це під силу будь-якому ювелірові, пане Вассертрум.

— Мені залежить на солідній роботі. Як то кажуть, мистецькій... — квапно і якимось похлоливо урвав він мене.

— Гаразд, якщо вже вам так на цьому залежить...

— Дуже залежить! — його голос зривався від хвилювання. — Я сам носитиму цього годинника. Комуś показуючи його, завжди казатиму: ось гляньте, так працює майстер Пернат!

Цей чоловік будив у мені обридження: він просто плював мені в обличчя своїми лестощами.

— Повертайтеся за годину, я все зроблю.

— Е ні, так не піде, — Вассертрума аж корчило. — Я так не хочу. Три дні. Чотири дні. І наступного тижня пізно не буде... Я б усе життя собі докоряв, що квапив вас!

Чого він хоче, що так нетямиться? Я зайшов до сусідньої кімнатки, поклав годинника до касетки. Світлина Ангеліни лежала обличчям догори. Я швидко опустив покришку, щоб Вассертрум, бува, не побачив.

Повернувшись, зауважив, як старий пополотнів.

Я пильно придивився до нього, але відразу відкинув підозри: неможливо! Не міг він нічого бачити!

— Що ж, тоді, мабуть, наступного тижня, — мовив я, аби покласти край розмові.

Та Вассертрум раптом перестав квапитися, узяв фотель і сів.

Він уже не заплющував, розмовляючи, свої риб'ячі очка, навпаки, витріщався і не зводив погляду з верхнього гудзика моєї камізельки.

Пауза.

— Те стерво, ясна річ, звеліла вам удавати, ніби ви ні сном ні духом ні про що не відаєте. Га? — раптом, без жодної передмови, висипався він на мене й гримнув кулаком по столі.

Було щось, на диво, моторошне у його поривчастості, у різких переходах з одного тону на інший — від лестоців до брутального крику. Цілком імовірно, більшість людей, надто жінок (йому достатньо було мати щонайменшу зброю проти них) не встигали й спам'ятатися, як потрапляли під його владу.

Я поривався зірватися на рівні ноги, схопити його за горло й виштовхати за двері, та потім розважив, що розумніше буде дати йому спершу можливість виговоритися.

— Не розумію, на правду, про що це ви, пане Вассертрум, — я доклав чимало зусиль, аби прибрати маску такого собі дурника. — Стерво? Що це таке: стерво?

— Я маю вас ще вчити німецької? — рывкнув старий. — Вам доведеться присягати в суді, коли ця курва постане пе-

ред ним. Розумієте? Це я вам кажу! — він зірвався на крик. — Мені в живі очі ви не посмієте заперечувати, що вона звідти прибігла, — Вассертрум тицьнув великим пальцем у бік ательє, — у чому мати народила, обгорнувшись лише покривалом!

Лють залила мені очі, я схопив мерзотника за груди й добряче ним струсонув.

— Якщо ви ще хоч слово скажете таким тоном, я потрощу вам кості! Утямили?

Вассертрум, посірівши на обличчі, втиснувся у крісло й пробелькотів:

— Та що ви? Та що ви? Я просто так сказав...

Я кілька разів зміряв кроками кімнату, щоб заспокоїтися. Не дослухався, що він там бубонів на своє виправдання.

Потім сів упритул перед ним з твердим наміром раз і назавжди з'ясувати все, що стосувалося Ангеліни. А якщо не захоче по-доброму, змусити його, урешті-решт, відкрити свої ворожі задуми й дочасно випустити стріли своїх слабеньких аргументів.

Не звертаючи ані найменшої уваги на спроби Вассертрума урвати мене, я втовкмачував у його голову, що жодний *шантаж* — я наголосив на цьому — не пройде; він нічого не зможе довести, а я своїми свідченнями (якщо вони взагалі спотребляться) спростую будь-які звинувачення. Ангеліна надто близька мені, і я докладу неймовірних зусиль, аби порятувати її, чого б це не коштувало. Якщо доведеться, то й лжесвідченнями!

Кожний м'яз на його обличчі сіпався, заяча губа розпанахалась аж до носа, він шкірив зуби й белькотів, наче індик, не даючи мені говорити: «Та чи я хочу чогось від того стерва? Та послухайте мене! — він аж кипів від нетерплячки й роздратування, що йому ніяк не вдається збити мене з пантелику. — Мені йдеться про Савіолі, отого проклятого Богом шолудивого пса, того... того... — раптом рикнув Вассертрум, не стримавшись.

Задихаючись, він хапав ротом повітря. Нарешті я таки досяг свого! Та вже за мить старий лахмітник опанував себе й знову втупився поглядом у мою камізельку.

— Послухайте, Пернате, — він щосили намагався наслідувати холодний, стриманий купецький тон. — Ви водно торочите про те стер... про ту даму. Добре! Вона заміжня. Хай собі! Вона пустилася в гріх з тим... молодим пройдисвітом. Що мені до того? — Вассертрум вимахував перед моїм носом руками, склавши до купи пучки пальців, ніби солити щось хотів. — Хай сама собі з ним розбирається! Я простий чоловік, і ви простий чоловік! Ми обоє це знаємо. Га? Я тільки хочу одержати свої гроші. Розумієте, Пернате?

Я стрепенувся вражений.

— Які гроші? Доктор Савіолі щось вам заборгував?

— Маю з ним свої порахунки, — ухильно відповів Вассертрум. — На одне і те ж виходить.

— Ви хочете його вбити! — скрикнув я.

Старий підхопився з крісла. Похитнувся. У горлянці в нього забулькотіло.

— Звісно! Убити! Скільки ви ще будете грати переді мною комедію! — я показав йому на двері. — Забирайтеся геть!

Вассертрум неквапно взявся за капелюха, надяг на голову й рушив до дверей. На порозі ще раз зупинився і мовив з таким спокоем, якого я від нього не сподівався:

— Гарзд... Не хотів я вас чіпати, але що вдіеш... Ні — то ні! На милування нема силування... Я вже ситий усім по горло! Мали б ви більше клепки в голові... Савіолі став же і вам упоперек дороги?! *А тепер... я... з вами трьома...* — він виразно провів ребром долоні по шиї, — *поквітаюся...*

На його обличчі вимальовувалася така сатанинська жорстокість, і він, здавалося, був такий певен себе, що мені аж

кров у жилах застигла. Не інакше як старий єврей мав у руках зброю, про яку я й не здогадувався. І Харусек теж. Земля попливла мені з-під ніг...

«Терпуг! Терпуг!» — шепотів голос у моєму мозку. Я прикинув відстань: крок до столу, ще два до Вассертрума. Я вже, було, зібрався до стрибка, як на порозі, ніби з-під землі, виринув Гіллель.

Кімната закружляла мені в очах.

Я тільки бачив — ніби крізь туман — непорушну постать Гіллеля і Вассертрума, той крок за кроком відступав під стіну.

А тоді почув голос Гіллеля:

— Ви ж, Аароне, знаєте вислів: «Усі євреї стоять горою один за одного». Не перекладайте занадто багато відповідальності на інших... — він ще додав кілька гебрейських слів, яких я не розумів.

— Що змушує вас підслуховувати за дверима? — пирскаючи слиною, пробелькотів тремтячими губами лахмітник.

— Підслуховував я чи ні, вам що до того! — і Гіллель знову додав якусь фразу гебрейською, яка цього разу прозвучала погрозливо. Я гадав, що зараз спалахне сварка, але Вассертрум навіть не писнув, якусь мить пом'явся і рішучим кроком пішов геть.

Я насторожено глянув на Гіллеля. Він подав мені знак мовчати. Видно, чекав чогось, бо напружено прислухався до звуків на сходовій кліті. Я хотів піти й зачинити двері, але він стримав мене нетерплячим порухом руки.

Минула, певно, ціла хвилина, знову почулося човгання старечих ніг — лахмітник повертався. Гіллель мовчки пропустив його й подався геть.

Вассертрум зачекав, доки той відійде якнайдалі, і злісно буркнув:

— Віддайте годинника!

ЖІНКА

Де ж це Харусек подівся?

Минула вже майже доба, а він ще не з'являвся.

Невже забув про умовний знак? Чи, може, не побачив його?

Я підійшов до вікна й спрямував люстерко так, щоб віддзеркалений сонячний промінь упав просто на загратований люфт його льоху.

Учорашнє втручання Гіллеля мене значно заспокоїло. Він неодмінно б застеріг мене перед загрозою небезпеки.

Більше того: Вассертрум не міг вдатися ні до чого кардинального. Від мене він одразу повернувся до своєї ятки. Визирнувши з вікна, я бачив, як він, опершись на ляду, непорушно стоїть позаду своїх сковорідок — ніби здосвітку нікуди не відходив.

Нестерпне це вічне чекання!

М'яке весняне повітря, що вливалось крізь відчинене вікно в сусідній кімнатці, сповнювало мене болісним туском.

Оте крапотіння талого снігу з дахів! А як мерехтіли на сонці тонесенькі водяні ниті! Вони притягували мене. Нетерпляче міряв я кроками кімнату. Падав у крісло. Знову вставав.

Тонкі паростки потайної закоханості наперекір усьому проростали в моїх грудях. Усю ніч мене мучили.

То Ангеліна тулилася до мене, то я начеб цілком безневинно бесідував з Міріам. Та тільки-но відганяв від себе її видиво, знову з'являлася Ангеліна й цілувала мене. Я відчував запах її волосся, м'яке соболине хутро лоскотало мені шию, зісковзувало з її голих плечей — і ось вона перемінювалася на Розіну, а та з захмелілими приплющеними очима танцювала... у фракку... гола... Усе це відбувалося у напівсні, дуже схожому на дійсність. Наче солодка, млосна, імлиста дійсність...

Над ранком біля ліжка опинилася тінь мого двійника, Габала Гарміна, — *подих кісток*, про якого казав Гіллель. Я бачив по його очах: він підвладний мені, мусить дати відповідь на кожне моє запитання, чого б воно не стосувалося: земних чи потойбічних речей. Він тільки того й чекав. Але жага пізнання таємничого виявлялася безсилою супроти кипіння моєї гарячої крові й безслідно просотувалася крізь сухий пісок мого розуму.

Я проганяв видиво, намагаючись трансформувати його в образ Ангеліни, воно бгалося у літеру *алеф*, знову виростало до розмірів жінки-колоса, голої-голісінької, — таку я бачив у книжці *Іббур*, — пульс у її жилах двигтів, мов землетрус: вона схиялася наді мною, і я вдихав запаморочливий запах її гарячого тіла.

Харусек іще не появлявся?

На церковних дзвіницях співали дзвони.

Почекаю ще чверть години, а тоді — гайда надвір!

Блукати людними вулицями серед святково вбраної юрби, затесатися у веселу круговерть багатих кварталів, милуватися вродливими, кокетливими жінками з витонченими руками й ніжками...

Може, там випадково стрінеться мені й Харусек — шукав я собі виправдання.

Аби швидше згаяти час, я дістав з етажерки стародавню колоду карт таро.

Може, зображення на картах надихнуть мене на створення нової камеї?

Я шукав паґада.

Надарма. Куди ж він міг подітись?

Я ще раз перетасував карти, замислився над їхнім прихованим сенсом. Надто зацікавив мене «вішальник» — що б він мав означати?

Між небом і землею висить чоловік головою униз, руки зв'язані за спиною, права нога зігнута в коліні під прямим кутом на ліву — схоже на хрест над переверненим трикутником?

Незрозумілий символ...

Ось! Нарешті! Харусек прийшов!

Чи ні?

Радісна несподіванка: то прийшла Міріам!

— А я шойно хотів зайти за вами, запросити на прогулянку! — то була не зовсім правда, але я не переймався. — Ви ж не відмовите мені, правда? Моє серце нині так безмежно переповнене радістю, що ви, саме ви, Міріам, повинні стати її вінцем!

— На прогулянку? — перепитала вона ошелешено, аж я не стримав сміху.

— Невже моя пропозиція така дивна?

— Ні, ні, але... — вона добирала слова. — Нечувано незвична... Прогулянка!

— Нічого незвичного, якщо згадати, що сотні тисяч людей так роблять. По суті, усе своє життя тільки те й роблять!

— Та то ж інші люди! — зітхнула Міріам, вона ще не могла отямитися від несподіванки.

Я схопив її за обидві руки.

— Щастя, якого можуть зазнавати інші люди, я б хотів, Міріам, щоб і ви зазнали уповні.

Дівчина раптом зблідла. З її застиглого погляду я зрозумів, про що вона подумала. Той погляд шпигнув мене у самісіньке серце.

— Не варто постійно думати про це, Міріам, — умовляв я її. — Про... про диво. Пообіцяйте мені, що не думатимете... з... почуття дружби, гаразд?..

Вона відчула страх у моїх словах і здивовано глянула на мене.

— Якби ж воно так не впливало на вас, я б потішився з вами! Але так... Знаєте, я дуже хвилююся за вас, Міріам! За... за... як би це сказати? За ваше душевне здоров'я! Не сприймайте мої слова буквально, але... Ліпше б дива з вами не траплялося!

Я гадав, вона заперечуватиме, проте дівчина лише кивнула головою, заглиблена в свої думки.

— Це крає ваше серце... Хіба я не маю рації, Міріам?

— Іноді мені б теж хотілося, щоб воно не траплялось...

Її слова саянули мені промінчиком надії.

— Як подумаю собі, — мовила вона тихо й мрійливо, — що якось настане час, коли диво вже не знадобиться...

— Ану ж ви за ніч станете багатою, і більше не треба буде... — необачно урвав я її та миттю прикусив язика, помітивши вираз жаху на її обличчі. — Я хотів сказати, що ви цілком природним шляхом могли б позбутися своїх проблем, і дива, яких тоді зазнаєте, будуть духовними дивами — вашими внутрішніми переживаннями...

Міріам похитала головою і твердо промовила:

— Внутрішні переживання — не диво. Дивно те, що, здається, існують люди, які не знають, що це таке. Від самого дитинства, день за днем, з ночі в ніч... — несподівано вона затнулася на півслові, і я здогадався, що в її душі криється ще щось, чого вона мені не розповідала; можливо, відгомін невидимих подій, як це зі мною буває. — ...пусте, я не те хотіла сказати. Навіть воскресіння і зцілення недужих доторком руки я б не могла назвати дивом. Якби в безживну матерію — землю — вселилася душа і зруйнувалися закони природи, лише тоді сталося б те, чого я жадаю, відколи свідомо живу. Якось батько сказав: є дві сторони кабали — магічна й абстрактна, які ніколи не перетинаються. Магічна може підпорядкувати собі абстрактну, але ніколи не навпаки. Магічна — це дар, абстрактної ж можна навчитися, щоправда, тільки з допомо-

гою провідника, — Міріам знову підхопила попередню нитку розповіді. — Здобути дар жадаю я, а те, чого можна навчитися, мені байдуже, як пил під ногами. Як подумаю, що можуть настати часи (я вже вам казала про це), коли я знову житиму без див... — Я бачив, як судомно стиснулися її кулачки, розкаяння і жаль шматували моє серце. — Мені здається, я вже вмираю від самої лише думки, що це можливо.

— Чи не тому ви хотіли б, щоб диво ніколи не ставалося? — допитувався я.

— Лише частково... Є ще й інша причина. Я... я... — Міріам замислилася на секунду. — Я ще не дозріла сприйняти диво в такій формі. Ось у чім річ... Як вам пояснити? Уявіть собі — лише як приклад, — що мені роками щонаочі сниться той самий сон, дія якого поступово розгортається, і хтось — скажімо, істота з потойбіччя — наставляє мене, не тільки показує мені, як у дзеркалі, усі мої щоденні зміни, наскільки я ще далека від магічної зрілості пережити «диво», але й на всі запитання, що виникають за день, дає мені такі відповіді, які я завжди можу перевірити. Ви мене зрозумієте: така істота замінює усяке щастя на землі, яке лиш можна собі вимислити. Вона, мов міст, «драбина Якова», поєднує мене з потойбічним світом, веде вгору від сутіні буднів до світла. Вона — мій провідник і друг, який ніколи не обдурить, на неї я цілком покладаюся, що не заблукаю на темних шляхах, де сновигає моя душа, у безумі й п'ятім. І раптом усупереч усьому, чого вона мене навчала, у моє життя вривається *диво!* Кому я маю тепер вірити? Невже те, що довгі роки без упину сповнювало мене, було оманною? Якби я піддалася сумнівам, то кинулась би сторч головою у прірву. І все ж диво було! Я б нетямилася від щастя, якби...

— Якби?.. — урвав я її, затамувавши подих. Може, ось зараз вона мовить слово, яке звільнить мене і я зможу в усьому їй зізнатися.

— ...якби довідалась, що таки помилялася — що дива таки не існує! Але я точно знаю, як знаю і те, що ось я тут сиджу, я б загинула (серце спинилося мені в грудях), якби мене враз скинули з неба на землю... Гадаєте, може людина витримати такий удар?

— То попросіть допомоги у батька! — у розпачі від власної безпорадності промовив я.

— У мого батька? Допомоги? — Міріам розгублено глянула на мене. — Там, де для мене існує лише два шляхи, чи знайде він третій? Знаєте, що було б для мене єдиним порятунком? Якби зі мною приключилося те, що з вами... Якби я цієї миті змогла забути все, що поза мною: усе своє життя аж по нинішній день. Хіба не дивина: що для вас біда, для мене було б найвищим щастям!

Ми ще довго мовчали. Потім вона зненацька схопила мою руку й усміхнулася. Майже радісно.

— Не хочу, щоб ви сушили собі голову через мене! — вона втішала мене — мене! — Щойно вас переповнював радістю й щастям прихід весни, а тепер ви — образ смутку... Не треба було вам нічого казати. Забудьте все, що я вам наговорила, і тіштесь знову! Я ж так тішуся...

— Ви? Тішитесь? Міріам? — гірко урвав я її.

— Так! Правда! Я тішуся! — дівчина щосили намагалася бути переконливою. — Піднімаючись до вас, я так невимовно боялася... Не знаю, чому. Не могла позбутися відчуття, що вам загрожує небезпека, — я насторожився. — Але замість радості бачити вас живим і здоровим, я лише нагнала смутку...

Я змушував себе до веселощів:

— Усе можна поправити, якщо поїдете зі мною на прогулянку. — Я постарався надати голосові грайливого тону. — Хотів би хоч раз пересвідчитися, чи зумію розігнати ваші похмурі думки. Кажіть собі що заманеться, але ж ви не еги-

петський ворожбит, а юна дівчина — хтозна, який жарт утне з вами весняний вітер!

Міріам раптом зовсім розвеселилася.

— Що це з вами нині, пане Пернат? Таким я ще вас не бачила! А що стосується весняного вітру, то нас, єврейських дівчат, батьки оберігають від нього, ми ж повинні слухатися. І слухаємося, звісно... Послух закладений у нас від народження. Тільки це не про мене, — додала вона серйозно. — Моя мати влаштувала бунт, коли її змушували до заміжжя з Аароном Вассертрумом...

— Що? Ваша мати? З тим лахмітником знизу?

Міріам кивнула.

— Слава Богу, до цього не дійшло. А для бідолахи то стало нищівним ударом!

— Ви називаєте його бідолахою?! — спалахнув я. — Та він злочинець!

Міріам замислено похитала головою.

— Ваша правда, злочинець. Але той, хто, опинившись у його шкірі, не став би злочинцем, мав би стати хіба пророком.

Я, зацікавившись, присунувся ближче.

— Ви щось знаєте про нього? Мене це дуже цікавить. Маю особливі...

— Якби ви, пане Пернат, хоч раз побачили його ятку зсередини, відразу б збагнули його душу. Я так кажу, бо дитиною часто бувала там. Чому ви так отетеріло дивитеся на мене? Вам це дивно? До мене він завжди ставився з приязню. Яюсь, пригадую, навіть подарував мені великий блискучий камінь, який найбільше сподобався мені з-поміж його речей. Мама сказала, що то діамант, і, ясна річ, звеліла його негайно повернути.

Спершу Вассертрум ніяк не хотів забирати подарунок, а потім вирвав мені його з рук і люто пожбував геть, та я все ж

помітила, як сльози бризнули йому з очей. Я вже тоді доволі добре знала гебрейську, аби зрозуміти, що він пробурмотів: «Усе, чого б не торкнулася моя рука, прокляте!» То були мої останні відвідини. Відтоді він ніколи мене не запрошував. Я знаю, чому: якби я не спробувала його втішати, усе б зосталось по-старому, але мені було невимовно шкода старого, і я йому про це сказала... Більше він не хотів мене бачити. Не розумієте, пане Пернат? Усе ж так просто: він одержимий, він людина, яка миттєво стає підозріливою, невиліковно підозріливою до тих, хто зворушив його серце. Він вважає себе ще потворнішим, аніж є насправді — якщо таке взагалі можливо. Саме цим пояснюються усі його думки і вчинки. Кажуть, дружина його любила, та, мабуть, то більше був жаль, аніж кохання, хоча всі цьому вірили. Єдиний, хто вірив у цілком протилежне, був він сам. Старий в усьому підозрював зраду й ненависть.

Винятком став лише його син. Хтозна, чим це пояснювалося. Може, тим, що Аарон від колиски бачив його зростання і був, так би мовити, свідком зародження його характеру, тож не мав підстав запідозрити жодного підступу. А може, єврейська кров тому причиною: усю любов переносити на своїх нащадків, і в цьому виявлялася одвічна тривога нашої раси: ану ж ми вимремо, не виконавши покладеної на нас місії, яку ми вже майже забули, та пам'ять про яку ще, однак, жевріє десь глибоко в душі.

Як обачно, ба навіть мудро, що не властиво такій недалекій людині, виховував він сина. З передбачливістю психолога прибирав дитині з дороги будь-які чинники, які б могли виплекати в хлопчика совість, позбавивши так його майбутніх душевних страждань.

За вчителя він найняв йому видатного вченого, який притримувався поглядів, що тварини — нечулі істоти, а вияви у них болю є лише механічним рефлексом.

Використати, наскільки можливо, кожну істоту задля власного задоволення і потім викинути нікому вже непотрібну оболонку — ось у чому приблизно полягала абетка його далекоюсяжної виховної системи.

Ви ж розумієте, пане Пернат, гроші тут відігравали важливу роль ключа до *влади*. Сам Вассертрум дбайливо приховував власне багатство, щоб не виказувати меж свого впливу, і для сина винайшов спосіб влаштувати подібне життя, однак подбав, аби син не зазнав гіркоти злиднів. Він споював його пекельно-вишуканою брехнею про красу, пояснював внутрішній і зовнішній бік естетики, навчав солодко пахнути лілією для навколишніх, залишаючись у душі хижим шулікою.

Звісно, оте вчення про *красу* не було його винаходом, а, ймовірно, «підрихтованою» порадою освіченої людини.

Старий ніколи не мав синові за зле, що той згодом відрікався від батька коли й де тільки міг. Навпаки, підносив це у ранг чеснот, бо любив його некорисливою батьківською любов'ю, тією любов'ю (я це казала вже колись про свого батька), яка не гасне до домовини.

Міріам замовкла на мить, я бачив по ній, як далі прядеться її думка, — відчув із того, як змінився її голос:

— Дивні плоди зростають на дереві юдейства.

— Скажіть-но, Міріам, ви ніколи не чули про воскову фігуру в ятці Вассертрума? — запитав я. — Не пригадую, хто мені розповідав про це... Можливо, то було вві сні...

— Ні, вам не наснилося, пане Пернат. Воскова фігура людського зросту стоїть у тому кутку, де він спить на соломяному бунті посеред мотлоху. Кажуть, відібрав її за несплачений борг у якогось власника мандрівного балагану лише тому, що вона нагадувала одну дівчину-християнку, мабуть, колишню кохану...

— Мати Харусека! — здогадався я. — А її імені не знаєте, Міріам?

Дівчина похитала головою.

— Якщо вам на цьому залежить, я можу поцікавитися...

— Та ні, Міріам, то зайве! Мені цілком байдуже... — з блиску її очей я збагнув, що вона в збудженому стані й сама не тямить, що каже. Лиш би не отямилася! — Мене більше цікавить оте останнє, про що ви розповідали. *Весняний вітер...* Сподіваюся, ваш батько не вказуватиме вам, за кого заміж виходити?

Вона весело засміялася.

— Мій батько? Та що ви!

— О, мені це велике щастя!

— Чого б це?

— Я ще маю шанс...

То був лише жарт, за жарт вона й сприйняла мої слова, та все ж швидко підхопилася, відійшла до вікна, щоб я не помітив її рум'янцю.

Я порятував її з делікатної ситуації:

— На правах давнього друга хотів би попросити, щоб ви попередили мене, коли до цього дійде... Чи, може, ви й зовсім не думаєте про заміжжя?

— Ні! Ні! Ні! — у її голосі було стільки запалу, що я мимоволі усміхнувся. — Колись я таки мушу вийти заміж...

— Звичайно! Як же інакше!

Вона розхвилювалася, як мале дівчисько.

— Ви могли б хоч хвилину побути серйозним, пане Пернат? — Я слухняно прибрав поважного вчительського вигляду, а Міріам повела далі: — Отож, кажучи про майбутнє заміжжя, мала на увазі, що досі цього ще не брала собі до голови, але була б зовсім нерозважливою і нетямущою, якби взагалі допускала думку, що, прийшовши на цей світ жінкою, могла б zostаватися бездітною...

Уперше, відколи ми знаємося, я помітив її жіночність.

— Про це я також мрію, — Міріам стишила голос. — Уявляю собі, як кінцеву мету, злиття двох істот в одну, у те, що... Чи ви чули про єгипетський культ Осіріса? Символ злиття в одній істоті — Гермафродит...

Я напружено слухав.

— Гермафродит?

— Магічне поєднання чоловічого й жіночого людського начала в іпостасі напівбога. Ось кінцева мета! Ні, це не кінець, це початок шляху — нового, вічного, безкінечного...

— І ви сподіваєтесь коли-небудь такого знайти? — запитав я спантеличено. — Такого, як шукаєте? А не допускаєте, що він живе десь у далеких краях або й зовсім не існує на землі?

— Про це я нічого не знаю, — просто відповіла Міріам. — Я можу лише чекати... Якщо нас розділяє час і простір — у що я не вірю, — чим іще я була б прив'язана до цього гетто? Або ж якщо нас розділяє безодня взаємного невпізнання і я його не знайду, то навіщо мені моє життя? Воно втратить сенс, стане бездумною грою божевільного демона. Але прошу, прошу вас, більше про це ні слова, — благально звернулась вона до мене. — Досить лише мовити подумане вголос, і воно набуває огідного, земного присмаку, а я б цього не хотіла...

Вона зненацька замовкла.

— Чого б ви не хотіли, Міріам?

Вона спинила мене жестом руки, швидко підвелася:

— До вас гості, пане Пернат!

У коридорі зашелестіла шовкова сукня.

Несамовитий стук у двері, а потім:

Ангеліна!

Міріам рушила до дверей, та я її затримав.

— Дозвольте відрекомендувати! Донька мого друга — пані графиня...

— Годі проїхати. Усюди понищена бруківка. Коли ви на решті переселитесь у якесь гідне людини місце, майстре Пернат? Надворі тане сніг, небо торжествує, аж серце рветься з грудей, а ви скнієте у цій вогкій кам'яній печері, мов стара жаба. До речі, учора я була в свого ювеліра, і він сказав мені, що ви найвизначніший з художників, найталановитіший різьбяр камей, з тих, що живуть і творять нині, якщо не найгеніальніший за всі часи існування людства!

Ангеліні рот не замикався. Я стояв мов заворожений — бачив лише її променисті блакитні очі, витончені ніжки в крихтих лакових черевичках, примхливе личко, що визирало з розкішного хутра, і рожеві мочки вушок.

Вона ледве встигала перевести подих між словами.

— На розі стоїть мій екіпаж. Я вже боялася, що не застану вас удома! Сподіваюся, ви ще не обідали? Спочатку ми поїдемо... гм, куди ж ми поїдемо спочатку? Заждіть-но, спершу... так... можливо, до парку... одне слово, кудись на природу, де повітря по-справжньому напоєне пахощами перших паростків. Ходімо ж, ходімо, беріть вашого капелюха! А тоді пообідаємо в мене й потеревенимо до самого вечора. Та беріть вже капелюха! Чого ви чекаєте? Я прихопила тепле м'якеньке покривало. Загорнемося в нього по самі вуха, тісно притулимося, аж нам гаряче стане...

Що я мав казати? Ми ось щойно збиралися на прогулянку з донькою мого друга?..

Міріам уже квапливо попрощалася з Ангеліною, я й слова мовити не встиг.

Я провів її до дверей, хоч вона м'яко опиралася цьому.

— Не можу ось тут, на сходах, всього вам сказати, Міріам, як пригорнувся б я до вас... і що мені в тисячу разів любіше було б з вами...

— Не змушуйте даму чекати, пане Пернат, — урвала мене Міріам. — Adieu і гарно вам провести час!

Вона сказала це щиро, без тіні фальшу, та все ж я помітив, як згасли її очі.

Вона побігла вниз сходами, а мені від жалю стисло горло. Ніби я втратив увесь світ...

Мов захмелілий, сидів я поряд з Ангеліною. Ми мчали велелюдними вулицями.

Життя навколо вирувало, я ж, напівоглушений, сприймав лише відблиски того світу, що пролітав повз нас: сліпучі діаманти в сережках і ланцюжки на муфтах, блискучі циліндри, білі дамські рукавички, пудель з рожевою кокардою на шиї, який з гавкотом гнався за колесами; спінені коні в срібній збруї, що летіли нам назустріч; вітрина крамниці з низками перлів та ювелірних коштовностей, шовкові сукні на тонких дівочих станах...

Пронизливий вітер, що сік обличчя, лише посилював запаморочення від близькості гарячого тіла Ангеліни.

Жандарми на перехрестях шанобливо відскакували убік перед нашим екіпажем.

Потім ми поволі їхали набережною, усіяною каретами й бричками, повз зруйнований кам'яний міст, повз юрбу роззяв, що витріщалися на нього.

Я туди й не дивився майже: найменше слово Ангеліни, її вії, гра її уст були для мене набагато важливішими, аніж кам'яні брили, що підставляли свої плечі згромадженню крижин.

Паркові алеї. Потім — утоптана, податлива земля. Потім — шерех торішнього опалого листя під кінськими копитами, вільгість повітря, велетенські голі дерева, густо обсажені воронячими гніздами, пожухла трава на моріжках з білими острівцями підталого снігу — усе пропливало повз мене, наче вві сні.

Лише кількома словами, зроненими майже байдуже, згадала Ангеліна доктора Савіолі.

— Тепер, коли загроза минула, — мовила вона з чарівливою дитячою невимушеністю, — і я знаю, що він одужує, уся ця історія, що зі мною трапилася, видається мені такою нестерпно нудною... Я хочу знову радіти, заплющити очі й поринути в яскраве шумовиння життя. Гадаю, усі жінки такі. Лише в цьому не зізнаються. Або ж настільки дурні, що й самі того не знають. Хіба не так? — моїх відповідей вона навіть не слухала. — Зрештою, жінки мені зовсім нецікаві. Не сприймайте, звісно, мої слова за лестощі, але насправду сама лише присутність симпатичного чоловіка мені любіша за найцікавішу розмову з мудрою жінкою. Самі то лише пусті теревені... Щонайбільше про вбрання! Не так уже й часто змінюється мода... Правда ж, я легковажна? — раптом запитала вона кокетливо, і я, зачарований нею, ледве стримався, щоб не взяти в долоні її голівку й поцілувати в шию. — Та скажіть уже, що я легковажна!

Вона пригорнулася до мене ще палкіше.

Ми виїхали з алеї, покотилися вздовж гаю повз декоративні кущі, загорнені на зиму в солому, а тому схожі на тулуби якихось чудовиськ з обрубаними кінцівками й головами.

На лавочках грілися в сонячних променях люди, дивилися нам услід, шепотілися.

Якийсь час ми мовчали, відпустивши думки на самоплив. Якою ж цілком інакшою була нинішня Ангеліна, ніж та, якою я її досі уявляв! Ніби щойно сьогодні вперше її побачив!

Невже це справді та сама жінка, яку я втішав тоді в соборі?

Я не міг відвести погляду від її напіврозтулених уст.

Вона ще не зронила й слова. Ніби поринула думками у споглядання якогось видава...

Екіпаж звернув на вогку луку.

Пахло відталою землею.

— Чи знаєте ви... пані...

— Називайте мене просто Ангеліною, — тихо урвала мене вона.

— Знаєте, Ангеліно, ви... ви сьогодні всю ніч мені снилися, — на силу спромігся я вимовити.

Вона стрепенулася, ніби хотіла висмикнути свою руку з-під моєї, і вражено глянула на мене.

— Дивина! А ви — мені! Я щойно думала про це.

Знову змовкла розмова. Ми здогадалися, що нам обом снився той самий сон. Я відчув це з нуртування її крові. Її рука ледь відчутно тремтіла на моїх грудях. Уся в напрузі, відвернувшись від мене, вона дивилася убік.

Я поволі підніс її руку до вуст, відгорнув білу духмяну рукавичку, відчув, як пришвидшилось її дихання, і, ошалілий від кохання, уп'явся зубами в м'якуш її долоні.

Кілька годин по тому я, наче п'яний, брів крізь вечірній туман униз — до міста. Безцільно обирав вулички і довго, сам того не відаючи, ходив колами. Потім зупинився біля ріки, задивився у бурхливі води, перехилившись через поруччя.

Досі відчував доторк руки Ангеліни на своїй шиї, досі бачив перед собою кам'яне ложе фонтана з опалим зів'ялим листям на воді, біля якого ми вже раз прощалися — багато років тому. Тоді ми, як оце щойно, гуляли морозним імлистим парком її замку, вона схилила голову на моє плече.

Я сів на лаву, насунув низько на чоло капелюха й замріявся.

Вода клекотіла поверх загати, і той клекіт поглинав останні сплески звуків міста, яке вкладалося до сну.

Час до часу я щільніше кутався у пальто й зводив погляд: ріка дедалі глибше занурювалася у тінь, аж поки врешті не відкрила її важкою повстю ніч; шумовиння під загатою яскравою білою смугою перетинало потік, добігаючи до протилежного берега.

Мені аж страшно ставало на саму лиш думку, що доведеться повертатись до своєї понурої комірчини.

Осяйне щастя короткого надвечір'я назавжди відчужило мене від моєї домівки.

За кілька тижнів, а може, кілька днів щастя минеться... і не залишиться нічого, окрім печальних, теплих споминів.

А потім що?

Потім самотність і неприкаяність тут і там, по цей і по той бік ріки...

Я підвівся. Перш ніж податися до похмурого гетто, хотів ще раз поглянути крізь паркову огорожу на замок, де спала вона...

Я рушив у тому напрямку, звідки прийшов; навпомацки брів крізь густий туман почерез сонні площі, повз барокові фасади будинків, чорні пам'ятники, які нараз погрозливо вигулькували з п'тьми, самотні сторожки. Тьмяне мерехтіння ліхтаря розросталося в імлі до велетенських, фантастичних, веселково-світляних кіл, потім ставало немов блідо-жовтим, гострим оком і розтавало в повітрі позад мене.

Ногою я намацував широкі кам'яні сходи, усіяні жорствою. Де я? Якась глибока колія стрімко веде догори? Гладкий садовий мур обабіч? Голе гілля дерева звисає над муром. Ніби з неба росте — стовбур ховається за стіною туману.

Кілька сухих крихких гілочок з хрускотом обламуються, зачепившись за мій капелюх, скочуються з пальта в імлисту сіру безодню під моїми ногами.

Хтозна-звідки з'являється промениста цятка: самотній світлячок удаліні... десь... загадковий... між небом і землею...

Я, мабуть, заблукав. Це могла бути лише «стара замкова стежка» попід схилами садів Фюрстенберга...

Глина під ногами. Мощена бруківкою дорога.

Могутня тінь вивищується наді мною, голова у чорному гостроносому ковпаку: Даліборка — Голодна Вежа, там колись скніли в'язні, тоді як у долині, в Оленячому Урочищі, влаштували лови королі.

Тісний провулок з амбразурами, звивистий прохід, такий вузький, що плечима черкаєш стіни... і ось я вже перед рядком будиночків, заввишки з мене.

Достатньо руку простягнути, щоб торкнутися даху.

Я потрапив до провулку золотарів, де в Середньовіччя алхіміки добували філософський камінь і отруювали місячне світло.

Звідси виводила тільки одна дорога — та, якою я прийшов.

Але я вже не міг віднайти діри в стіні, через яку сюди потрапив, — усюди натикався на огорожу.

Немає ради, мушу когось розбудити, щоб розпитати дорогу... Дивно, що провулок упирається в один-єдиний будинок, більший за інші й начеб обжитий. Я не міг пригадати, щоб бачив його тут раніше... Мабуть, побілений білим тиньком, що так світиться у тумані?

Я заходжу в ворота, простую вузькою смужкою саду, приглядаюся обличчям до шибки — усюди темно. Стукаю у вікно. Усередині з дверей покою з'являється старезний дід з запаленою свічкою, старечим нетвердим кроком човгає до середини кімнати, зупиняється, поволі повертає голову в бік припалих пилюкою реторт і колб під стіною, замислено оглядає велетенське павутиння у кутках, потім переводить застиглий погляд на мене.

Тінь від вилиць падає на очниці — здається, ніби вони порожні, як у мумії.

Він мене, певно, не бачить.

Я стукаю у шибку.

Не чує. Безгучно, мов сомнамбула, виходить з кімнати.

Я надарма чекаю.
Гримаю у двері — ніхто не відчиняє...

Мені не застається нічого іншого, як самому шукати доти,
доки не знайду виходу...

«Найліпше, мабуть, податися між люди, — міркував я. —
До друзів — Цвака, Прокопа, Фрізландера. Сидять, видно, як
завжди, у *Старому Заїзді*». Щоб хоч на кілька годин заглушити
пекучу тугу за поцілунками Ангеліни, я швидко рушаю туди...

Троє друзяк-нерозливвода сиділи за старим, поточеним
червами столом, усі троє смалили білі глиняні люльки з тон-
кими чубуками.

Корчма повнилася тютюновим димом. Ледве можна було
розрізнити їхні обличчя, настільки темно-брунатні стіни
поглинали нужденне світло старомодної люстри під стелею.

У кутку — суха, мов веретено, скупа на слова марна кель-
нерка з вічною недоплетеною шарпеткою в руках, мерхлим
поглядом і жовтим качиним носом!

Крізь зачинені двері з матово-червоними портъерами го-
лоси відвідувачів у сусідній кімнаті долинали, наче приглуше-
не дзижчання бджолиного рою.

Фрізландер у приплюснутому капелюсі з прямими кри-
сами, зі своїми мушкетерськими вусами й борідкою, свинце-
во-сірим кольором обличчя та рубцем під оком був схожий на
голландця-потопельника з якогось давно забутого століття.

Йосуа Прокоп, заткнувши вилку собі в довгі кучері, без
упину барабанів по столу страхітливо довгими кістлявими
пальцями й зачудовано придивлявся, як Цвак намагався на-
тягнути на пузату пляшку араку пурпурове пальтечко ляль-
ки-маріонетки.

— Це буде Бабінський, — повагом пояснив мені Фрізландер. — Не знаєте, хто такий Бабінський? Цваку, поясніть Пернатові, хто такий Бабінський!

— Бабінський був колись знаменитим празьким розбійником, — одразу підхопив Цвак, ні на мить не відриваючись від роботи. — Багато років він безкарно займався своїм ганебним ремеслом. Та помалу заможним родинам почало впадати в око, що то один, то інший родич не з'являвся до столу й більше ніхто його не бачив.

Спершу про це, щоправда, розмовляли мало, бо справа мала й позитивний бік — менше ротів годувати; але й не можна залишати поза увагою власне реноме в суспільстві, яке легко могло постраждати від розмаїтих пліток.

Надто коли йшлося про безслідне зникнення доньок на виданні.

До того ж і самоповага вимагала відповідного піклування про дотримання норм життя бюргерської родини.

Дедалі частіше в газетах з'являлися оголошення: «Повернись, я все прощу!» — обставина, якої Бабінський, легковажний, як більшість убивць, не врахував, — і почали, зрештою, привертати загальну увагу.

У мальовничому селі Кртш біля Праги Бабінський, який був романтиком у душі, завдяки своїй невтомній праці звив собі з часом маленьке затишне гніздечко — хатинку, що сяяла чистотою, а перед нею — садочок з пишною геранню.

А що його прибутки не давали йому змоги розширяти свій ґешефт, він був змушений десь ховати свої жертви, та так, аби це не впадало у вічі. Тож замість квітів, у яких так кохався, засіяв травою непримітний могильний насип — у разі потреби, залежно від обставин та пори року, його можна було без зусиль подовжувати.

На цьому святому місці після денних трудів Бабінський полюбляв щовечора сидіти у променях призахідного сонця і награвати на флейті сумовиті пісеньки...

— Стій! — грубо урвав Цвака Йосуа Прокоп, вийняв з кишені ключа від помешкання, приклав до рота, наче кларнет, і замуликав:

— Цімцерлім цамбусля... дех...

— Ви там були, що так добре знаєте мелодію? — здивувався Фрізландер.

Прокоп злісно зиркнув на нього:

— Ні. Надто вже давно жив Бабінський... А те, що він міг тоді награвати, я, як композитор, знаю достеменно... Ви ж у музиці нічого не тямите... Цімцерлім цамбусля... дех...

Цвак захоплено дослухав Прокопа, доки той сховав ключа до кишені, і повів далі свою розповідь:

— Горбик ріс та й ріс, це зрештою запідозрили сусіди. Одному поліцаєві з передмістя Жижково, який здалеку випадково побачив, як Бабінський саме душив шляхетну літню пані, належить заслуга у припиненні раз і назавжди злочинної діяльності того нелюда.

Бабінського арештували в його *Тускулумі*¹, оазі багатієвських вілл.

Суд, враховуючи славу Бабінського як пом'якшувальну обставину, засудив його до смертної кари через повішення, зобов'язавши фірму братів Ляйпен *Мотузки і линви всіх розмірів* доставити потрібні для страти причандалля, які є в асортименті фірми. Одержати товар за помірну плату й видати квитанцію про отримання мав державний службовець.

Та під час виконання вироку мотузка обірвалася, тож Бабінського помиливали й засудили до довічного ув'язнення.

¹ *Тускулум* (Tusculum) — стародавнє місто в Лаціумі. У його околицях розташовувалися вілли багатих римлян, серед них і Цицерона.

Двадцять років просидів убивця за ґратами в'язниці Св. Панкратія — жодного нарікання ніхто від нього не почув. Тюремники ще й досі не нахваляться його зразковою поведінкою. Йому іноді навіть дозволяли у дні народження нашого найяснішого цесаря грати на флейті...

Прокоп одразу потягнувся до кишені по ключа, але Цвак спинив його.

— За загальною амністією, Бабінському простили решту кари, він одержав місце сторожа в монастирі *Милосердних сестер*. До його обов'язків належав догляд за садом, робота неважка, бо ж досвід махати лопатою він уже мав. Бабінському не бракувало вільного часу, аби плекати свій розум і серце дбайливо добраним читивом.

Результат був надзвичайно втішний.

Кожного суботнього вечора ігуменя відпускала його до шинку розважитися, і щоразу він повертався ще до настання ночі. Казав, що занепад суспільної моралі вганяє його в смуток, а на вулицях розвелосся стільки покидьків найгіршого пошибу, що миролюбному громадянинуві зі здоровим глуздом ліпше завидна приходити додому.

У тодішній Празі серед ремісників, які виливали з воску всілякі дрібнички, завівся лихий звичай виготовляти маленькі фігурки розбійника Бабінського у червоних накидках.

Ледь чи не кожна потерпіла родина мала таку фігурку.

Та більшість фігурок стояли на полицях крамниць під скляними ковпаками, і ніщо так не обурювало Бабінського, як ці забавки.

«Постійно мозолити людині очі, нагадуючи їй про помилки молодості, негідно і свідчить про поганий смак, — казав Бабінський у таких випадках. — Дуже прикро, що влада не вживає жодних заходів, аби покласти край такому очевидному свинству».

Навіть на смертному одрі він обурювався.

Це таки мало свої наслідки — невдовзі по його смерті міська управа заборонила торгувати фігурками Бабінського, які спричинили таку неоднозначну реакцію у поспільстві...

...Цвак добряче відсьорбнув ґрогу зі своєї склянки — усі троє по-змовницькому заусміхалися, — потім крадькома повернув голову в бік марної кельнерки, і я помітив, як сльоза набігла їй на очі.

— То вам більше нічого додати, окрім — звісно — того, що за насолоду, отриману від чудової оповіді, ви готові заплатити за наше бенкетування, вельмишановний колего і майстре камерей? — запитав після тривалої глибокодумної мовчанки Фрізландер.

Я розповів друзякам про свої блукання у тумані. Як дійшов до того місця, коли побачив білий будиночок, усі троє від хвилювання аж люльки повиймали з рота, а коли закінчив розповідь, Прокоп грюкнув кулаком по столу й вигукнув:

— Це ж треба!.. Усі легенди, які лиш є на світі, цей Пернат переживає на власній шкірі! А пророс, отой Голем, пригадуйте... То справа з'ясувалася...

— Як з'ясувалася? — остовпів я.

— Знаєте юродивого єврея, жебрака Гашіле? Ні? Ну, то цей Гашіле й був Големом!

— Голем — жебрак?!

— Та ж кажу: той Гашіле був Големом! Примара спокійнісінько гуляла собі нині посеред білої днини у своєму славнозвісному старомодному костюмі XVI століття вулицею Санітровою, там його й упіймав гицель сильцем на собак...

— Та про що ви торочите? Я нічого не розумію! — скрикнув я.

— Кажу вам: то був Гашіле! Одяг, кажуть, він давніше знайшов у якійсь підворітні... Та годі про це, повернімося до білого будиночка в Малій Страні — це страшенно цікаво... Одна давня легенда розповідає про будиночок там, нагорі, у провулку алхіміків, який видно лише в тумані, та й то не всім, лише *щасливцям*. Називається він *Під останнім ліхтарем*. Той, кого занесе туди вдень, побачить лише велетенський сирій камінь, а за ним — глибока прямовисна прірва уривається до Оленього Урочища. Вам пощастило, Пернате, що ви не ступили зайвого кроку — кісток не позбирали б...

Під тим каменем, подекують, захований чималий скарб. Камінь нібито заклав як підвалини будинку орден Азійських Братів, які — так припускають — заснували Прагу, а в тому домі наприкінці світу мала поселитися людина, радше кажучи, гермафродит, істота, що поєднала в собі чоловіка й жінку. На його гербі буде зображений заєць. До речі, заєць був символом Осіріса, звідси, мабуть, і походить наш Великодній заєць...

А доти це місце має охороняти Мафусаїл, аби сатана не спарувався з каменем і не породив з ним сина, так званого Армілоса. Вам ще не доводилося чути про цього Армілоса? Відомо навіть (старим рабинам відомо), який він матиме вигляд, якщо з'явиться на світ: золоте волосся, заплетене ззаду в косу з двома проділами, продовгасті очі й руки, довгі, до самих стіп.

— Цього хлюста варто намалювати, — пробурмотів Фрізландер, шукаючи олівця.

— То якщо вам, Пернате, усміхнеться щастя стати колись Гермафродитом і знайти захований скарб, не забудьте, що я завжди був вашим найліпшим другом, — закінчив розповідь Прокоп.

Мені було не до жартів, серце стискав туск.

Цвак, видно, помітив це. Хоч і не знав, у чім річ, поквапився мені на допомогу:

— У кожному разі, дуже дивно, навіть моторошно, що видиво перед Пернатом з'явилося саме в тому місці, з яким так тісно пов'язана старовинна легенда! Це зачароване коло, з нього, мабуть, не вирватися людині, душа якої здатна бачити форми, непіддатні органам чуття. Нічого не вдієш: надчуттєве є найпривабливішим. А ви якої думки?

Фрізландер і Прокоп споважніли, ніхто з нас не вважав за потрібне щось відповісти.

— А ви як гадаєте, Еулаліє? — озирнувшись, перепитав Цвак. — Хіба надчуттєве не найпривабливіше?

Стара кельнерка почухала в'язальним дротиком голову, зітхнула й сказала, зашарівшись:

— Ішли б ви вже собі додому, паскуднику!

— Якась збіса напруга висить нині увесь день у повітрі, — озвався Фрізландер, тільки-но стих наш вибух реготу. — Жодного мазка пензлем не довів до кінця. Мені з голови не йде Розіна, як вона танцювала у фраку...

— Віднайшлася? — запитав я.

— Ага, «віднайшлася»! Поліція моралі надала їй довго-терміновий ангажемент! Можливо, там, у *Лойзичека*, дівка впала в око панові комісарові. У кожному разі, вона тепер заподадливо працює й істотно сприяє притокові іноземців до єврейського кварталу. Зробилася збіса спритницею за короткий час...

— Подумати лишень, що годна витворити з чоловіком жінка, закохавши його в себе, — просто диво! — докинув Цвак. — Щоб роздобути на неї грошей, бідолашний Яромир за ніч став художником. Ходить від шинку до шинку й витинає портретні силуети відвідувачів...

Прокоп, який недочув останньої фрази, прицмокнув губами:

— Справді? Аж так погарніла Розіна? Ви ще не вкрали в неї поцілунку, Фрізландере?

Кельнерка підхопилася з місця й, обурена, вийшла із зали.

— Дурна гуска! Оцій не завадило б. Теж мені — образ цноти! Пхе! — сердито буркнув Прокоп їй услід.

— Чого ж ви хочете, вона вийшла не на той момент, що треба... До того ж шкарпетку вже доплела... — примирливо мовив Цвак.

Шинкар приніс іще гарячого грогу, і розмова поволі звернула на масні теми. Надто масні, щоб не збурювати вже й так збурену мою душу.

Я опирався, та що більше намагався зосередитись думками на Ангеліні, то гарячіше нуртувала кров.

Без жодних передмов я встав і попрощався.

Туман обсипав мене мініатюрними крижаними голочками, став прозорішим, однак ще було важко відчитати назви вулиць, тож я трохи збився з дороги.

Я звернув не до того провулку, хотів було вже вертатися, як почув своє ім'я:

— Пане Пернат! Пане Пернат!

Я озирнувся, задер догори голову.

Нікого!

Відчинена брама, скромна, маленька червона ліхтарня над нею, а в глибині підворітні мені начеб примарилася світла по-стать.

Знову почулося, вже пошепки:

— Пане Пернат! Пане Пернат!

Здивований, я увійшов у браму — раптом теплі жіночі руки обвили мою шию, і в смужці світла, що падала крізь прочинені двері, я побачив, що то Розіна тулилася до мене...

ХИТРИСТЬ

Сірий, безживний день.

До пізнього ранку спав я мертвим сном без сновидінь.
Моя стара служниця, певно, не приходила або ж забула на-
топити.

Холодний попіл у печі.

Пил на меблях.

Підлога не заметена.

Хапаючи дрижаки, я тинявся помешканням.

Огидний запах перегару висів у повітрі. Пальто, увесь
одяг смерділи застоюним тютюновим димом.

Я розчахнув настіж вікно й одразу знову зачинив — хо-
лодний брудний смог знадвору видався нестерпним.

Намоклі горобці непорушно чипіли на ринві будинку на-
впроти.

Куди б не глянув, усюди безпросвітна туга. Усе моє єство
розшарпане, пошматоване.

Який же потертий і вилинялий фотель! З усіх швів лізе
кінський волос.

Треба віднести мебляреві... але навіщо, хай так застаєть-
ся... ще на мій злидений вік вистачить, доки не розповзеться
на клоччя.

А там який несмак! Що то за лахміття теліпається на вікнах!

Чому я не зсукав з нього линву й не повисівся на ній?

Не мозолили б принаймні очі оті жалюгідні клапті. Усе це
сіре, гниле животіння скінчилося б раз і назавжди.

Так! Наймудріше рішення! Покласти край, не відкладаючи.

Ще нині.

Ще до обіду. Натще... Піти зі світу на повний шлунок —
яка гидь! Лежати в мокрій землі з неперетравленою, заброд-
женою їжею...

Якби ж то ніколи більше не сходило сонце й не спокушало серце зухвалою брехнею про радісність життя!

Ні! Не дам себе більше одурити! Більше не хочу бути іграшкою в руках недолугої долі, щоб вона підкидала мене, мов м'ячик, угору, а тоді знову жбурляла в калюжу лиш для того, аби я усвідомив плинність усього земного, збагнув те, що й так давно знаю, що знає кожне дитя і навіть приблудний собака...

Бідолашна, бідолашна Міріам! Якби ж то я міг хоч їй допомогти.

Треба відважитися, прийняти серйозне, невідворотне рішення, доки проклята жага до життя знов не прокинулася у мені й не поманила примарою щастя.

До чого прислужилися мені усі ці вістки з царства нетлінності?

До нічого, зовсім до нічого.

До того хіба, щоб я закружляв довкруг себе до запаморочення і збагнув, що життя — то нестерпна мука.

Зоставався тільки один вихід.

Подумки я підрахував, скільки грошей ще маю в банку.

Так, саме так. Тільки це одне могло ще мати якусь цінність у моєму нікчемному житті!

Усе, що я мав, кілька коштовних каменів у скриньці на додаток — усе спакувати й відіслати Міріам. Принаймні кілька років не доведеться їй думати про хліб насущний. А Гіллелеві послати листа й пояснити оте про її «дива».

Лише він зможе дати їй раду.

Я відчував: так, він зуміє їй допомогти.

Я склав коштовні камені, зиркнув на годинника: якщо піти до банку зараз, то за годину з усім упораюся.

А тоді ще купити букет червоних троянд для Ангеліни! Душа моя волала від болю і нестерпної туги. Ще тільки один день, пожити б іще один-єдиний день!

А тоді що — знову змагатися з гнітючим розпачем?

Ні! Жодної хвилини зволікання! Наче умиротворення зішло на мене, бо я не піддався сумнівам.

Я розглянувся довкруги. Що ще маю залагодити?

О! Терпуг! Я запхав його до кишені, викину десь по дорозі, як уже й раніше планував.

Я ненавидів того терпуга! Зовсім мало бракувало, аби стати через нього убивцею...

Хто це знову хоче мені завадити?

Лахмітник.

— Лише хвилиночку, пане фон Пернат, — заблагав він розпачливо, коли я дав йому зрозуміти, що не маю часу. — Лише один момент, маленький момент. Кілька слів...

Піт струменів йому обличчям, він тремтів від хвилювання.

— Чи можна тут з вами погомоніти в чотири ока, пане фон Пернат? Я б не хотів, аби цей... цей Гіллель знову сюди ввалився... Ліпше зариглюйте двері, а ще ліпше йдімо до сусіднього покою, — Вассертрум, за своєю звичкою, рвучко потягнув мене досередини, а тоді, боязко озираючись навсібіч, хрипко зашепотів: — Я собі все зважив, знаєте... Оте недавно... так ліпше... нічого з того не вийде. То й добре... Не вийде — то не вийде.

Я намагався читати в його очах.

Він витримав мій погляд, але судомно вчепився рукою за побічницю крісла — такого зусилля то йому коштувало!

— Я радий, пане Вассертрум, — мовив я якомога приязніше. — Життя надто безвідрадна штука, щоб іще й отруювати його собі ненавистю.

— Ваша правда... Ніби по писаному читаєте, — кркнув Вассертрум із полегшенням, понишпорив у кишенях штанів і знову добув звідти золотого годинника з погнутою покривкою. — А щоб ви знали, що я щирий у своїх намірах, мусите взяти від мене оцю дрібничку. Як подарунок...

— Що це ви вигадали? — запротестував я. — Ви ж не думаете... — тут я згадав, що про лахмітника розповідала Міріам, тож простягнув руку за дарунком, аби не образити старого.

Він не звернув уваги на мій жест, раптом побілів, мов стіна, насторожився і прохрипів:

— Ось! Ось! Я так і знав! Знову цей Гіллель! Це він стукає...

Я прислухався, вийшов до вітальні й, задля Ааронового спокою, причинив за собою двері між кімнатами.

Цього разу то був не Гіллель. Харусек увійшов до помешкання, приклав до уст пальця — на знак того, що знає, хто в сусідньому покої, — і, не чекаючи, що я скажу, висипався на мене потоком слів:

— О, вельмишановний, люб'язний майстре Пернат! Якими словами висловити вам мою радість, що я застав вас у доброму здоров'ї і самого вдома! — він розводився, як актор, і його витіювата, неприродна мова настільки дисонувала з перекошеним виразом обличчя, що мені аж страшно стало. — Я б ніколи не відважився, майстре, прийти до вас в убогом у лахмітті, у якому ви часто бачили мене на вулиці. Та що я кажу: бачили! Милостиво подавали мені руку!

Знаєте, кому завдячую тим, що нині з'явився перед ваші очі в чистому костюмі з білим комірцем? Одному з найшляхетніших і, на жаль, невизнаних людей нашого міста. Зворушення огортає мене на згадку про цю людину.

Сам зі скромним достатком, він завжди готовий простягнути руку допоміжати бідним та потребуючим. Коли я бачу його, смутного, біля своєї ятки, нездоланне бажання зринає з глибини мого серця, підійти до нього й мовчки потиснути руку.

Кілька днів тому він гукнув мене, коли я минав його ятку, і дав мені грошей, тож я зміг купити собі на виплату костюм.

А чи знає майстер Пернат, хто мій благодійник?

З гордістю кажу це, бо я першим здогадався, яке золоте серце б'ється в його грудях: це — пан Аарон Вассертрум!

Звісно, я відразу збагнув, що Харусек грає свою комедію для лахмітника, який підслуховував за дверима спаленьки. Не розумів тільки одного: навіщо? Навряд чи можна було б примітивними лестощами обвести довкруг пальця недовірливого Вассертрума. Видно, Харусек здогадався, дивлячись на мою приголомшену міну, про що я думаю, похитав, шкірячись, головою. Його подальші слова мали, вочевидь, продемонструвати мені, як добре він знає того чоловіка і що саме той бажає почути.

— Саме так! Пан... Аарон... Вассертрум! Мені стискається серце, що не можу особисто йому сказати про свою безмежну вдячність. Заклинаю вас, майстре Пернат, не зрадьте мене, борони Боже, не скажіть йому, що я тут був і все вам розповів! Я знаю, як озлобила його людська ненасиль, якою глибокою і, на жаль, невиліковною недовірою отруїла його душу.

Я лікар людських душ, моє чуття підказує: найліпше, аби пан Вассертрум ніколи не довідався — і з моїх уст також, — як високо я його ціную. Зізнатися — посіяти сумнів у його нещасному серці... Я б цього дуже не хотів. Хай уже краще вважає мене невдячним!

Майстре Пернат! Я й сам нещасний чоловік, змалку відаю, що таке самотність і неприкаяність! Я навіть імені свого батька не знаю. Своєї матері ніколи не бачив... мабуть, вона рано померла... — голос Харусека зазвучав, на диво, загадково й зворушливо. — Належала, певно, — я свято вірю у це — до тих глибоких щирих натур, які не вміють говорити вголос про свою невимовну любов. До таких натур належить і Аарон Вассертрум...

Я зберіг вирвану сторінку зі щоденника матері, завжди ношу той аркушик на грудях... Там написано, що вона любила

мого батька, хоч і був той потворою, любила так, як тільки може смертна земна жінка любити чоловіка...

Та, видно, ніколи йому про це не казала. Можливо, з подібних причин, чому і я, хоч як крається мені серце, не можу зізнатися панові Вассертрумові у своїй вдячності.

Ще одне можна довідатися з аркуша щоденника — якщо я добре зумів відчитати, бо літери порозпливалися від сліз: мій батько, хто б він не був — хай навіки зітреться пам'ять про нього на небі й на землі! — жорстоко повівся з моєю матір'ю.

Харусек раптом бухнувся на коліна, аж підлога задвигтіла, і заволав таким несамовитим криком, що я вже й сам не знав: він і далі грає комедію чи стратив розум.

— Господи Всемогутній! Ось стою я перед тобою навколішки... Хай буде прокляте, прокляте, прокляте ім'я мого батька на віки вічні!

Останніми словами він наче подавився, секунду прислухався з вибалушеними очима. Потім його обличчя спотворила сатанинська усмішка.

Мені здалося, ніби Вассертрум тихенько застогнав по сусідству.

— Простіть мені, майстре, — мовив після театральної паузи Харусек, удавано задихаючись. — Вибачте за нестриманість, але з цією молитвою я прокидаюся і лягаю спати, благаю у Всевишнього найжахливішої смерті своєму батькові, ким би він не був...

Я поривався щось відповісти, але Харусек швидко урвав мене:

— А зараз, майстре Пернат, я все ж перейду до прохання, з яким прийшов до вас. Пан Вассертрум мав пестунчика, якого любив понад усе. Здається, то був його небіж... Кажуть навіть, син. Але я у це не вірю, інакше він носив би те саме прізвище. Насправді ж його звали Вассорі, доктор Теодор Вассорі.

Сльози набігають мені на очі, коли згадую про нього. Я був відданий йому всією душею та серцем, так ніби нас поєднували узи любові й роду, — Харусек схлипнув, немов йому від розчулення перехопило горло. — Ах, така шляхетна людина мусила покинути цей світ! Ах! Ах! Що призвело до цього, я так ніколи й не довідався. Він сам заподіяв собі смерть. Я був серед тих, кого покликали на допомогу, та, ах, запізно... надто пізно! А коли стояв, сам, біля смертного ложа, вкриваючи поцілунками його холодні бліді руки, — чому ж тепер не зізнатися у цьому, майстре Пернат? То ж не крадіж була... — я взяв з грудей покійного троянду й пляшечку, з якої випив отруту нещасний, поклавши край квітучому життю, — Харусек вийняв пляшечку з-під ліків і тремтячим голосом повів далі: — Кладу... їх... вам... на стіл, засохлу троянду й пляшечку. Вони були мені пам'яттю про мого покійного друга...

Як часто в години внутрішньої спустошеності, коли моє осамотіле серце тужило за померлою матір'ю і жадало смерті, бавлячись цією пляшечкою, я втішався думкою: достатньо крапнути з неї рідини на хусточку та вдихнути, щоб безболісно полинати в ті краї, де мій любий добрий Теодор знайшов спочинок від земної скорботи.

Тож прошу вас, вельми поважаний майстре, — тому й прийшов сюди — візьміть ці речі й віднесіть панові Вассертрумові. Скажіть, що їх передала вам людина, яка побажала залишитися невідомою і якій небайдужий був доктор Вассорі... можливо, дама...

Він вам повірить, йому це буде дорогою пам'яттю, як було мені. Моєю йому потаємною вдячністю. Я бідний, це все, що маю, але втішаюся думкою, що обидві дрібнички належатимуть тепер йому, хай навіть не знатиме, з чиїх рук прийняв він дарунок.

І я теж матиму з цього солодку втіху.

А тепер бувайте здорові, майстре! Заздалегідь складаю вам велику подяку й низький уклін.

Студент міцно потиснув мені руку, підморгнув і, бачачи мою розгубленість, ледь чутно щось прошепотів.

— Постривайте, пане Харусек, я трохи вас проведу, — механічно повторив я слова, прочитані з Харусекових уст, і вийшов услід за ним.

На темному сходовому майданчику першого поверху ми зупинилися — я хотів попрощатися з гостем.

— Знаю, чого ви прагнули досягти своєю комедією. Ви... Ви хотіли, щоб Вассертрум отруївся рідиною з пляшечки! — випалив я просто йому в обличчя.

— Саме так! — збуджено визнав Харусек.

— І ви гадаєте, я докладу до цього руку?

— У цьому немає потреби.

— Але ж ви щойно самі сказали, я мав би передати пляшечку Вассертрумові...

Харусек похитав головою.

— Повернувшись додому, ви самі побачите, що він уже її поцупив.

— Звідки вам знати? — здивувався я. — Така людина, як Вассертрум, ніколи не накладе на себе руки... надто боягузливий... ніколи не піддається імпульсивному поривові...

— Тоді ви не знаєте, що таке підступна отрута навіяння, — похмуро урвав мене Харусек. — Якби я говорив буденно, звичними словами, може б, і ваша правда була, але я врахував усе, найменшу зміну тональності в голосі. Тільки найвувльгарніший пафос діє на таких покидьків! Повірте мені! Я міг би до найдрібніших деталей відтворити його міміку на кожну мою репліку. Навіть найвідвертіший кіч, як називають усіляку мазанину художники, витисне сльозу, вразить

у самісіньке серце звироднілу до мозку кісток юрбу. Подумайте, якби було інакше, хіба б уже давно вогнем і мечем не винищили театри! Мерзотника пізнати по сентиментальності! Тисячі бідаків можуть гинути з голоду — ніхто не заплаче, та досить розцяцькованому блазневі на сцені закотити згорьовано очі, вони ридма ридатимуть. Якщо батечко Вассертрум завтра й забуде, можливо, те, від чого нині так страждав, кожне моє слово знову в ньому оживе, як прийде час, як сам собі видасться нестерпно нікчемним. У моменти найглибшого відчаю достатньо незначного поштовху — я вже про це подбаю! — щоб останній боягуз схопився за отруту! Треба тільки мати її під рукою! Теодорчик теж, мабуть, не вдався б до отрути, якби я йому не допоміг...

— Ви страшна людина, Харусеку! — нажахано вигукнув я. — Невже вам зовсім не...

Він прожогом затулив мені рота й заштовхав у темний кут.

— Тихо! Он він іде!

Сходами спускався Вассертрум. Нетвердим кроком, тримаючись за стіну й похитуючись, він проминув нас, не помітивши.

Харусек похапцем потиснув мені руку й крадьки подався за ним.

Повернувшись до помешкання, я побачив, що троянда й пляшечка зникли, замість них на столі лежав золотий погнутий годинник лахмітника.

Щоб забрати свої гроші, треба вісім днів зачекати — такі правила обслуговування клієнтів, сказали мені в банку.

Я попросив покликати директора, мовляв, час підтискає, за годину мені від'їжджати...

Директора на місці немає, та й нічого він не змінить — була відповідь. Якийсь жевжик зі скляним оком, який одночасно зі мною підійшов до віконця, посміявся з мене.

Аж вісім сірих жахливих днів чекати своєї смерті!

Це ж як цілу вічність...

Я був такий пригнічений, що навіть не зауважив, як уже чимало часу крокував туди й сюди перед дверима якоїсь кав'ярні.

Нарешті ввійшов досередини, лиш би позбутися нав'язливого жевжика зі скляним оком, той ні на крок не відставав од мене від самого банку; коли ж я позирав на нього, одразу потуплював очі, ніби щось шукав під ногами.

Він мав на собі надто тісну світло-картату маринарку й чорні засмальцьовані штани, що мішками відвисали на колінах. На лівому чоботі виднілася випукла овальна шкіряна латка; здавалося, він каблучку носив на пальці ноги.

Не встиг я сісти за столик, як жевжик також увійшов до кав'ярні й примостився за сусіднім столом. Я гадав, він хоче вижебрати в мене грошей, і вже поліз по гаманця, та враз помітив великого діаманта, що виблискував на його товстому, як у м'ясника, пальці.

Минала година за годиною, я ледь не божеволів від внутрішньої тривоги, але куди я ще міг піти? Додому? Волочитися вулицями? Одне гірше за інше...

Сперте повітря, монотонне, безугавне стукотіння більярдиних куль; сухий безперервний кашель якогось підсліпуватого газетяра; довгоногий, мов бусол, митник попеременно колупався у носі або жовтими від цигарок пальцями розчісував перед кишеньковим люстерком своїх вуса; гамір одягнених у коричневий оксамит бридких, спітнілих, галасливих італійців, що з'юрмилися за картярським столиком у кутку й з пронизливим вереском, грюкаючи кулаком по столі, то вики-

дали карти, то плювалися відригуючи. Я не мав куди подітися, змушений був дивитися на весь цей шарварок, подвоєний, потроєний у настінних дзеркалах! Видовище поволі висмоктувало мені кров із жил...

Помалу сутеніло. Плоскостопий запобігливий кельнер обходив газові ріжки, штурхав їх палицею, аби врешті, скрушно похитуючи головою, упевнитися, що вони не хочуть горіти.

Щоразу, повертаючи голову, я зустрічався з пронизливим вовчим поглядом жевжика зі скляним оком, а той поспіхом ховався за газетою або вмочував свої брудні вуса у філіжанку з давно випитою кавою.

Він глибоко насадив на голову твердого круглого капелюха, аж вуха загнув, однак іти собі геть наміру начеб не мав.

Це ставало нестерпним.

Я заплатив і встав з-за столу.

Тільки-но хотів зачинити за собою скляні двері, як хтось перехопив клямку мені з-під рук. Я озирнувся.

Знову той молодик!

Сердитий, я повернув ліворуч, у напрямку єврейського міста, але жевжик заступив мені дорогу.

— Та відчепіться ж ви нарешті! — скрикнув я.

— Прошу праворуч! — коротко мовив він.

— Що це означає?

— Ви Пернат? — зухвалим тоном запитав молодик.

— Ви, мабуть, хотіли сказати — пан Пернат?

— Жодних вибриків! Підете зі мною! — зловтішно усмінувся він.

— Ви збожеволіли? Хто ви такий?

Чоловік нічого не відповів, відгорнув плащ і крадькома показав на витертий бляшаний значок, причеплений до підкладки.

Я збагнув: цей хлюст із таємної поліції і хоче мене арештувати.

— Та скажіть уже, заради Бога, у чім річ?
— На все свій час! Довідаєтесь у відділку... А тепер — марш, марш! — грубо рявкнув він.
Я запропонував йому гукнути візника.
— Обійдеться!
Ми подалися до поліції.

Жандарм провів мене до дверей.

АЛОЇС ОТШИН
Поліцейський радник, —

прочитав я на порцеляновій табличці.
— Заходьте, будь ласка, — запросив жандарм.
Дві заяложені конторки, завалені паперами, стояли одна навпроти іншої.

Пара перекошених стільців між ними.

Портрет цісаря на стіні.

Слоїк із золотими рибками на підвіконні.

Більше нічого в кімнаті не було.

З-за конторки ліворуч визирала з-під обшарпаних штанин клишонога ступня і капець із грубої повсті.

Я почув шарудіння. Хтось пробурмотів кілька слів чеською мовою, відразу по тому з-за правої конторки вигулькнув сам пан поліцейський радник і став переді мною.

То був невисокий чоловічок із сивою гоструватою борідкою. Дивну він мав звичку: перш ніж заговорити, шкірив зуби, як той, хто дивиться на сліпуче світло; при цьому міцно зажмурював очі за окулярами, що надавало його обличчю жорстокого виразу, від якого студеніла кров.

— Ви називається Атанасіус Пернат, — він зиркнув на порожній аркуш паперу, — і є різьбярем камей...

Відразу ожила клишонога лапа під сусіднім столом, обхопила ніжку стільця, і заскрипіло перо.

Я ствердив:

— Пернат. Різьбяр камей.

— Но, ось ми й зустрілися, пане... Пернат... так, Пернат. Так, так... — Пан поліцейський радник умить став, на диво, люб'язним, ніби його ошчасливили радісною звісткою, і простягнув мені обидві руки, дуже кумедно намагаючись надати своєму обличчю виразу простака.

— Отож, пане Пернат, розкажіть мені, що ви робите увесь день?

— Гадаю, це вас не стосується, пане Отшин, — холодно відповів я.

Радник примружив очі, вичекав якийсь момент і враз випалив:

— Відколи графиня перебуває в інтимних стосунках із Савіолі?

Я був готовий до чогось подібного, тож навіть оком не зморгнув.

Поліцейський спритно намагався збити мене з пуття перехресними запитаннями, та, хоч серце й підкочувалося мені від жаху до самого горла, я не дав себе заплутати, уперто стояв на тому, що ніколи не чув імені Савіолі, а Ангеліна — добра знайома мого батька й часто замовляє у мене прикраси.

Я відчував, поліцейський радник розкусив мою брехню і внутрішньо аж кипів люттю, що нічого не може з мене вивідати.

На якусь мить він замислився, потім притягнув мене за комір до самих очей, погрозово показав пальцем на стіл ліворуч і прошепотів у вухо:

— Атанасіусе! Ваш покійний батько був моїм найліпшим другом. Я хочу вас порятувати, Атанасіусе! Але ви повинні все розповісти мені про графиню. Чуєте, геть усе!

Я нічого не розумів.

— Що ви маєте на увазі: врятувати мене? — голосно запитав я.

Клишоногий сердито тупнув під столом. Радник аж посірів на обличчі від ненависті. Закопирив губу. Чекав. Я знав, що він зараз знову зірветься (його манера нападати зненацька нагадувала мені Вассертрума), тож я також вичікував. Помітив, як із-за конторки, нашорошивши вуха, вигулькнуло цапине обличчя власника клишонової лапи... а тоді оглушливо верескнув поліцейський радник:

— Убивця!

Я онімів, вражений.

Цапине обличчя неохоче знову сховалося за стіл.

Пан поліцейський радник теж був доволі роздратований моїм незворушним спокоєм, однак уміло це приховав, натомість підтягнув стільця і запросив мене сісти.

— То ви відмовляєтеся надати необхідні мені відомості про графиню, пане Пернат?

— Я не можу їх надати, пане раднику, принаймні не в тому сенсі, як ви очікуєте. По-перше, я нікого не знаю з іменем Савіолі, а потім, я несхитно переконаний, що на графиню звели наклеп, кажучи, ніби вона зраджує свого чоловіка...

— Ви готові заприсягтися у цьому?

Мені перехопило дух.

— Так. Будь-якої миті.

— Гм, гаразд.

Запала довга мовчанка. Радник, здавалося, напружено розмірковував.

Коли він знову глянув на мене, на його пиці вимальовувалося награне болісне співчуття, а тремтячий від здушених сліз голос мимоволі нагадав Харусека.

— Мені ви могли б сказати, Атанасіусе! Мені, давньому другові вашого батька... мені, який вас дитиною на руках носив... — я ледве погамував сміх, бо радник щонайбільше на десять років старший за мене. — То був самозахист, чи не так, Атанасіусе?

З-за стола знову вигулькнуло цапине обличчя.

— Що було самозахистом? — запитав я непорозуміло.

— З... Цотманом! — рывкнув радник мені в обличчя.

Ім'я вразило мене, наче лезо кинджала. Цотман! Цотман! Годинник! Ім'я Цотмана було вигравіюване на вічку годинника.

Я відчув, як уся кров бухнула мені до серця: потворний Вассертрум дав мені годинника, щоб кинути на мене підозру в убивстві.

Поліцейський радник миттєво скинув маску, вишкірив зуби й зажмурих очі.

— То ви зізнаєтеся в убивстві, Пернате?

— Це помилка! Жахлива помилка! Вислухайте мене, заради Бога! Я можу вам пояснити, пане поліцейський раднику!.. — вигукнув я.

— Якщо зараз ви розкажете мені все, що стосується пані графині, — швидко урвав він мене, — то — я наголошую! — поліпшите своє становище.

— Я не маю, що казати, окрім того, що вже сказав: графиня невинна...

Радник зціпив зуби й повернувся до цапиної пики:

— Пишіть: Пернат зізнається в убивстві страхового агента Карла Цотмана...

Мене охопила нестямна лютя.

— Ви, поліцейська свиня! — заревів я. — Що ви собі дозволяєте?!

Я роззирнувся у пошуках чогось важкого. Та вже наступної миті мене схопили два жандарми й одягнули на руки кайданки.

Тепер радник набундючився, як півень на гноївці.

— А годинник? — він раптом простягнув руку з пошкодженим годинником. — Нещасний Цотман ще жив, чи Ви вже мертвого грабували?

Я знову став цілком спокійним і твердим голосом продиктував для протоколу:

— Годинника сьогодні вранці мені подарував лахмітник Аарон Вассертрум.

У кімнаті вибухнув несамовитий регіт, і я побачив, як клишонога лапа й повстаний капець врізали під конторкою гопака.

МУКИ

Мене повели вечірніми, освітленими вулицями: руки зв'язані за спиною, позаду — жандарм з оголеним багнетом. Вуличні хлопчачки, улюлюкаючи, бігли зграйками праворуч і ліворуч від мене, жінки розчиняли вікна й, сиплячи прокльонами, погрожували мені вслід ополониками.

Ще здалеку я побачив велетенську кубічну будівлю суду з написом на фасаді:

КАРАЛЬНЕ ПРАВОСУДДЯ — ЗАХИСТ УСІХ ПОРЯДНИХ ГРОМАДЯН.

За велетенськими воротами ми опинилися у сінях, де смерділо кухнею.

Зарослий густою бородою чоловік із шаблею, в однострої — каптані й шапці, босоногий із зав'язаними навколо кісточок довгими кальсонами, підвівся, відставив набік кавовий млинок, якого тримав між колінами, і наказав мені роздягтися.

Потім він повивертав мої кишені, усе вийняв з них і поцікавився, чи не маю я блощиць. Коли я заперечив, він стягнув мені з пальців каблучки й дозволив знову одягнутися.

Мене повели кількома поверхами вище, ми йшли коридорами, де у віконних нішах стояли великі сірі замкнені скрині.

Уздовж стін рядами тягнулися залізні двері з засувами й маленькими заґратованими вічками з газовими ріжками над ними.

Велетенського зросту солдафон-наглядач — перше чесне обличчя за довгий час — відімкнув двері, штовхнув мене до темного, схожого на шафу, смердючого отвору й засунув за мною засув.

Стоячи у цілковитій темряві, я обмацував навколо себе стіни.

Коліном наткнувся на який бляшаний чан.

Нарешті намацав клямку — було так вузько, годі й обернутися. Я в тюремній камері.

Попід стінами дві парні лежанки з солом'яними сінниками.

Відстань між ними — лише крок.

Заґратоване вікно на один квадратний метр високо угорі пропускає досередини тьмянний відсвіт нічного неба.

Нестерпна задуха, сморід непраного одягу отруювали повітря.

Коли мої очі призвичаїлися до темряви, я побачив на трьох лежанках — четверта була вільною — людей в арештантській одіжі: вони сиділи, спершись ліктями в коліна й заховавши обличчя у долонях.

Ніхто не зронив ані слова.

Я сів на вільне ложе і почав чекати. Чекав. Чекав.

Годину.

Дві, три години.

Зачувши кроки за дверима, схоплювався на ноги: ось, це прийшли по мене, щоб вести до слідчого.

Та щоразу мене чекало розчарування — звуки кроків губилися в далині коридора.

Я роздер комір на собі, здавалося, він мене душить.

Чув, як в'язні один за одним, зі стогонами, простягалися на постелі.

— Невже не можна відчинити вікно? — голосно, розпачливо запитав я у темряву й аж злякався власного голосу.

— Не вільно, — похмуро відповів хтось.

Та все ж я навпомацки посунув уздовж вузької стіни: полиця на висоті грудей... два кухлі на воду... хлібні скоринки...

Я насилу видерся на полицю і, тримаючись за ґрати, припав обличчям до віконних щілин, щоб хоч трохи вдихнути свіжого повітря.

Довго так стояв, доки не почали тремтіти коліна. Однонамітний чорно-сірий туман слався перед моїми очима.

Холодні пруті ґрат запотіли.

Деся невдовзі мала настати північ.

Позад мене чувся храп. Лише один не міг, видно, заснути: він скидався на сіннику й час від часу тихо стогнав.

Невже ніколи не надійде ранок? Ось! Б'є годинник.

Я лічив тремтячими устами: раз, два, три! Господи милосердний, ще лише кілька годин, а тоді засвітає. Годинник далі відбивав удари.

Чотири? П'ять? Піт зросив мені чоло. Шість!!! Сім... Була всього лиш одинадцята година...

Лише година минула відтоді, як я вперше почув тут годинника.

Помалу думки мої уляглися.

Вассертрум підклав мені годинника зниклого Цотмана, щоб навести на мене підозру в убивстві. Отже, він сам, певно, убивця, бо як би інакше годинник потрапив йому до рук? Якби він знайшов десь тіло й тільки пограбував його, то неодмінно зголосився б для одержання обіцяних тисячі гульденів винагороди. Але це неможливо, Цотмана й досі розшукують, я сам бачив плакати на розі вулиць дорогою до в'язниці.

На мене доніс лахмітник — це ясно мов день.

І з поліцейським радником він заодно — принаймні, що стосувалося Ангеліни. Бо з якого дива він допитував би мене про Савіолі?

З іншого боку, усе свідчило, що Вассертрум не запопав листів Ангеліни.

Я замислився...

Нараз усе постало переді мною із жахливою виразністю, ніби я сам при тому був.

Так, тільки так воно могло бути: обшукуючи разом зі своїми друзями-поліцейськими моє помешкання, Вассертрум потайки поцупив залізну касетку, у якій я — він здогадувався — зберігав докази. Лахмітник не міг її одразу відчинити, бо ключ я носив із собою, тож тепер, можливо, виламує замок у своєму кублі.

Охоплений несамовитим розпачем, я потрясав прутами ґрат, уявляючи, як Вассертрум нишпорить у листах Ангеліни...

Якби ж то я мав змогу повідомити Харусекові, аби він вчасно зумів попередити Савіолі!

Якийсь час я судомно хапався за надію, що звістка про мій арешт уже, напевно, облетіла єврейський квартал, і сподівався на Харусека, мов на янгола-хоронителя. Супроти його пекельних хитрощів лахмітник безсилий. «Я стисну йому горлянку саме тієї миті, коли він захоче вбити доктора Савіолі», — сказав якось Харусек.

Та вже наступної миті розпач і невимовний страх знову опосідали мене: а якщо Харусек спізнився?

Тоді Ангеліна занапащена...

Я до крові скусав уста, пороздряпував груди від каюття, що не спалив одразу тих листів... Я присягнув самому собі звести зі світу Вассертрума, щойно вийду на волю.

Умру я від власної руки чи на шибениці — яка різниця!

У те, що слідчий повірить моїм словам, коли я правдиво розповім йому історію з годинником і повідомлю про погрози Вассертрума, я не сумнівався ані секунди.

Завтра я знову буду вільний! Принаймні змушу арештувати й Вассертрума за підозрою в убивстві.

Я рахував години й, дивлячись у чорну імлу, молився, аби вони швидше спливали.

Після нескінченної ночі нарешті почало світати: спершу темною плямою, згодом виразніше проступило з туману мідне велетенське обличчя — циферблат старовинного годинника на вежі. Тільки стрілок бракувало — нова мука.

Ось пробамкало п'яту.

Попрокидалися в'язні, позіхаючи, перемовлялися між собою чеською мовою. Один голос видався мені знайомим. Я обернувся, зліз з полиці і... навпроти моєї лежанки побачив віспуватого Лойзу, який зачудовано витріщався на мене.

Інші двоє були молодими нахабами, дивилися на мене погордливо.

— Шахрай? Га? — запитав один стиха свого товариша, штурхнувши його ліктем.

Той пробуркотів щось зневажливе, понишпорив у своєму сіннику, вийняв чорний папірець і поклав його на підлозі. Потім покропив трохи водою з кухля, уклякнув і, дивлячись у нього, як в люстерко, зачесав пальцями чуба на чоло. Опісля з ніжною турботою висушив папірець і знову заховав під лежанку.

— Пан Пернат, пан Пернат, — без угаву бурмотів Лойза, витріщаючись на мене, ніби примару уздрів.

— О, то паньство знаюся, виджу, — озвався нечесаний жакливою говіркою чеського віденця, ще й глузливо мені вклонився. — Дозвольте відрекомендуватися, Восатка моє ім'я, Чорний Восатка. Підпал... — пихато додав він на октаву нижче.

Зачесаний сплюнув крізь зуби, якусь мить міряв мене презирливим поглядом, тоді тицьнув себе в груди й коротко буркнув:

— Розбій.

Я мовчав.

— Но, а ви, пане графе, за шо тута? — запитав віденець після хвили мовчання.

Поміркувавши, я спокійно відказав:

— Убивство з пограбуванням.

Обидва, спантеличені, стрепенулися, насмішкуватий вираз змінився міною безмежної поваги, і майже в один голос вигукнули:

— Решпект! Решпект!

Побачивши, що мені до них байдуже, молодики відсунулися у куток і там собі шепотілися. Лише раз зачесаний підвівся, підійшов до мене, помацав мої м'язи передпліччя, а тоді, похитавши головою, повернувся до товариша.

— Ви теж тут за підозрою в убивстві Цотмана? — запитав я Лойзу так, щоб ніхто не помітив.

Той кивнув.

— Уже давно.

Збігло ще кілька годин.

Я заплющив очі, прикинувся, ніби сплю.

— Пане Пернат! Пане Пернат! — почув я раптом шепіт Лойзи.

— Що? — удав я пробудження.

— Пане Пернат! Прошу вибачення... прошу... прошу, чи не знаєте, що зараз робить Розіна?.. Вона вдома? — затинаючись, допитувався бідолашний хлопець.

Мені жаль було дивитися, як він запаленими очима прикипів до моїх уст, готовий ловити кожне слово, і судомно стискав від хвилювання руки.

— Їй добре ведеться. Вона... вона працює кельнеркою... у *Старому Заїзді*, — збрехав я.

Я бачив, як полегшено зітхнув парубійко.

Двоє в'язнів увійшли, несучи на таці бляшані миски з гарячим ковбасним відваром, три з них залишили в камері. Потім, за кілька годин, знову забряжчав засув, і наглядач повів мене до слідчого.

Мені аж коліна трусилися від невідомості, доки ми йшли то вгору, то вниз сходами.

— Як гадаєте, мене ще нині відпустять? — несміливо запитав я наглядача.

Той стримано, співчутливо усміхнувся:

— Гм... Ще нині? Гм... Господи... можливо всяке.

Мені похололо на душі.

Знову я опинився перед порцеляною табличкою:

КАРЛ БАРОН ФОН ЛЯЙЗЕТРЕТЕР

Слідчий

Знову кімната з голими стінами й двома конторками з височеними стосами паперів.

Високий губатий літній чоловік із сивою, розділеною на проділ бородою, у чорному сурдугу, скрипучих чоботях.

— Ви пан Пернат?

— Саме так.

- Різьбяр камей?
— Саме так.
— Камера № 70?
— Саме так.
— Підозрюваний у вбивстві Цотмана?
— Перепрошую, пане слідчий...
— Підозрюваний у вбивстві Цотмана?
— Ймовірно. Принаймні я так здогадуюся. Але...
— Визнаєте?
— Що я маю визнати, пане слідчий? Я ж не винний!
— Визнаєте?
— Ні.
— Тоді я залишаю вас під слідством. Відведіть його до камери!..
— Прошу вас, вислухайте мене, пане слідчий! Я неодмінно мушу потрапити додому ще сьогодні. Маю справи великої ваги...
За іншою конторкою хтось захихотів.
Барон усміхнувся.
— Відведіть підозрюваного!

Минали дні за днями, тижні за тижнями, а я усе ще сидів у цюпі.

Щодня о дванадцятій годині нам дозволяли виходити на прогулянку, сорок хвилин ходити колом разом з іншими підозрюваними та засудженими мокрим подвір'ям в'язниці.

Розмовляти між собою заборонялося.

Посеред плацу височіло голе усохле дерево з врослим у кору скляним овальним образом Богородиці.

Попід стінами внутрішнього дворика ниділи мізерні кущики з майже чорними від осілої сажі листочками.

Зусібіч — заґратовані вікна камер, з яких іноді визирали сірі обличчя з безкровними устами.

Згодом усі поверталися до звичних казематів, до хліба, води й ковбасного відвару, у неділю розщедрювалися на скислу чечевицю.

Потім ще лише раз мене водили на допит.

Цікавилися, чи маю свідків, які, ймовірно, могли б бачити, як «пан» Вассертрум дарував мені годинника?

— Так, пан Шемай Гіллель... тобто... ні (я згадав, що він тоді не заходив)... Але пан Харусек... ні, він теж при тому не був...

— Отже, нікого при тому не було?

— Ні, пане слідчий, нікого...

Знову гидке хихотіння з-поза столу і знову наказ:

— Відведіть підозрюваного до камери!

Моя тривога за Ангеліну поступилася місцем тупій апатії. Тривожитися за її долю вже не мало сенсу: або план помсти Вассертрума успішно втілений у життя, або ж Харусек встиг утритися — так переконував я себе.

Зате думки про Міріам доводили мене ледь не до божевілля.

Я уявляв собі, як вона щомиті чекає на повторення дива, як щоранку вдосвіта вибігає надвір услід за булочником і тремтячими руками обмацує хліб, як, можливо, потерпає від страху за мене...

Бувало, я знагла прокидався серед ночі, ставав на полицю і, вдивляючись у мідне лице годинника на вежі, палко жадав, аби мої думки допали до вух Гіллеля — він мусить допомогти Міріам, звільнити її від мук очікування дива.

А тоді знову падав на своє солом'яне ложе, затамовував подих, доки груди ледь не розривалися, насилаючи на неї для розради образ свого двійника.

Якось він навіть постав біля моєї лежанки з літерами на грудях у дзеркальному відображенні: Chabrat Zereh Aur

Bocher¹. Я поривався заволати від радості, що тепер усе знову буде добре, але він запався крізь землю, перш ніж я встиг відіслати його до Міріам...

І жодної вісточки від моїх друзів!

— Чи листи писати заборонено? — поцікавився я у своїх співкамерників.

Вони не знали.

Вони ніколи листів не одержували, та й не було кому їх писати — так вони мені сказали.

Вартовий пообіцяв довідатися при нагоді.

Мої нігті посіклися від постійного обкусування, волосся скошталалося — ножиць, гребінця чи щітки тут не було.

Не було й води для умивання.

Майже весь час я борюся з нападами нудоти, бо ковбасний відвар присмачували содою, а не сіллю. Таким був тюремний припис, щоб «запобігти виявам поклику плоті»...

Час минав у сірій страхотливій монотонності.

Обертався по колу, мов катівське колесо.

Бували моменти, про які кожний з нас знав, коли раптом хтось зривався на ноги, годинами метався камерою, мов дикий звір у клітці, щоб потім знеможено знову впасти на лежак і знову тупо чекати... чекати... чекати...

Надвечір на стіни зграями, ніби мурахи, виповзали блощиці, і я здивовано запитував себе, чому це здоровань при шаблі і в кальсонах так прискіпливо допитувався, чи не маю я паразитів. Може, в земельному суді побоювалися схрещення з чужою породою блощиць?

¹ Орден Братів Світла — середньовічний орден, до членства в якому допускалися і жінки. Брати Світла вивчали кабалу та інші містичні науки на приватних зустрічах. Однак про діяльність ордену відомо дуже мало.

Щосереді зранку до камери зазвичай зачихалася свиняча голова у м'якому фетровому капелюсі з широкими крисами й широких штанях-балахонах — тюремний лікар доктор Розенблят приходив пересвідчитися, що всі аж порскають здоров'ям. Якщо ж бували скарги — байдуже на що, — доктор прописував цинкову мазь для натирання грудей.

Якось до нас навідався голова суду, високий, поставний, напахчений парфумами «великосвітський» хлюст, на обличчі якого можна було відчитати всі його грішки. Теж хотів подивитися, чи все тут гаразд, чи «знова хто не повісивси», як висловився отой прилизаний.

Я приступив до нього зі своїм проханням, та він рвучко відскочив за спину вартового й наставив на мене револьвера.

— Що він хоче? — зарепетував на мене.

Я ввічливо поцікавився, чи є для мене листи. Замість відповіді дістав стусана в груди від доктора Розенблята, який одразу й дременує геть. Пан голова суду теж позадкував з камери, а тоді глузливо кинув крізь віконце у дверях, хай би я, мовляв, швидше зізнався в убивстві, бо інакше ніколи не бачити мені листів.

Я вже давно призвичаївся до спертого повітря і задухи. Я постійно мерз. Навіть коли гріло сонце.

За той час уже кілька разів змінилися два моїх співкамерники, але я на те не зважав. Цього тижня зі мною сиділи кишеньковий злодій і грабіжник, іншим разом привели фальшивомонетника чи якогось шахрая.

Пережите вчора, на нині вже забувалося.

Гнітюча тривога за Міріам робила мене байдужим до всіх зовнішніх подразників.

Лише одна подія справила на мене глибоке враження й переслідувала спотвореним образом навіть уві сні.

Я стояв на полиці під вікном, дивлячись на зоряне небо, як раптом відчув, ніби щось гостре коле мене в стегно. Глянувши, побачив терпуг, який, продерши кишеню, впав за підкладку. Мабуть, давно вже там лежав, інакше вартовий неодмінно б його помітив.

Я витягнув інструмент і недбало кинув його на солому.

А коли зліз з полиці, терпуг зник. Я ані секунди не сумнівався, що тільки Лойза міг його забрати.

За кілька днів його перевели до іншої камери, поверхом нижче. Не годилося, аби два підозрювані в одному злочині сиділи разом — так сказав мені вартовий.

Від щирого серця бажав я, щоб той терпуг допоміг бідолашньому хлопцеві звільнитися.

ТРАВЕНЬ

На моє запитання, який сьогодні день — сонце припікало, як у розпал літа, чахле дерево на тюремному подвір'ї випустило кілька бруньок, — наглядач спочатку помовчав, а потім пошепки повідомив, що вже п'ятнадцяте травня. Він, власне, не мав права цього робити, бо розмовляти з арештантами суворо заборонено, надто з такими, які ще не склали зізнання, — не варто їм орієнтуватися у часі...

Отож я відсидів у в'язниці повні три місяці, не відаючи, що робиться поза її мурами.

З настанням вечора кризь загразоване віконце, відчинене через теплінь, пробивалися тихі звуки фортепіано.

То грала донька сторожа, сказав мені один з арештантів...

Дні й ночі я мріяв про Міріам.

Як їй ведеться?

Іноді мене огортала втіха, що, можливо, мої думки долітають до неї, витають довкола її ліжка, доки вона спить, і ніжно торкаються долонею її чола.

А тоді знов, у моменти безпросвітної безнадії, — коли моїх співкамерників одного за одним відводили на допити, а про мене наче забули, — мене душив тупий страх: може, вона вже давно мертва.

Я починав ворожити на долю, висмикуючи з матраца жмут соломинок: жива — нежива, недужа — здорова. Майже щоразу доля випадала несприятлива. Я прагнув проникнути в майбутнє, намагався начебто сторонніми запитаннями перехитрити свою душу, яка ховала від мене його таємницю, — чи настане день, коли я знову стану веселим і знову сміятимуся.

На такі запитання оракул завжди давав ствердну відповідь, і я цілу годину почувався радісним та щасливим.

Як непомітно проростає і розпускається квітка, так крадькома прокидалося у мені незбагненне, глибоке кохання до Міріам. Мені ніяк не вкладалося в голову, як же я, стільки часу проводячи з нею у довгих розмовах, не зумів цього збагнути ще тоді.

У такі моменти тремке бажання, щоб і вона, думаючи про мене, відчувала те саме, майже переростало в цілковиту певність. І коли з тюремного коридора долинали звуки кроків, я терпнув від ляку, що це, можливо, йдуть відпускати мене на волю, а тоді моя мрія могла б розбитися на друзки в безжалісній дійсності зовнішнього світу.

Мій слух від довгого ув'язнення загострився до краю, я чув навіть найтихіші шерехи.

Щоразу з настанням темряви вловлював вухом удалині стукіт коліс екіпажа й сушив собі голову, хто б це в ньому міг сидіти.

Неймовірним і дивним видавалося, що за мурами тюрми існують люди, яким дозволено робити все що заманеться: вони можуть вільно ходити, куди душа забажає, але навіть не помічають розкоші свободи.

Невже і я коли-небудь знову тишитимуся щастям блукати вулицями сонячної днини? Я вже не був спроможним таке собі уявити...

День, коли я тримав в обіймах Ангеліну, здавався тепер далеким, ніби в іншому житті. Я згадував про нього з тихим смутком. Такий туск напливає, бува, коли розгортаєш книжку, а там — всохла квітка, якою колись завітчувалася кохана юних років.

Чи й далі старий Цвак просиджує вечорами разом з Фрізландером та Прокопом у *Старому Заїзді*, морочить голову сухоробрій Булалії?

Та ні, надворі ж травень — час, коли він мандрує зі своєю лялькарською скринькою провінційними селами й містечками, граючи на зелених моріжках лицаря Синьоборода...

Я сидів у камері сам. Палія Восатку, мого єдиного співкамерника за останні тижні, ще кілька годин тому забрали до слідчого.

На диво, довго тривав цього разу допит.

Раптом забряжчав на дверях залізний засув, досередини ввалився радісний Восатка, пожбурих на лежанку клунок з одягом і поспіхом заходився перевдягатись, з прокльонами скидаючи тюремну робу на підлогу.

— Дідька лисого зуміли вони щось довести! Підпал! Ще чого! — він глузливо відтягнув пальцем нижню повіку ока. — Спіймали облизня на чорному Восатці! Вітер тоді був, сказав я. І вперся на тому як віл... Хай тепер довлять того вітра в полі! Но то сервус! Бувай! Ще стрінемося. У *Лойзичека*! — парубок розпростер руки й пішов вихилясом у танок. — «Лише раз

маїє май!» — він припечатав на лоба твердого капелюха з синьою пір'їнкою. — Ага, скажу вам, пане графе, таке, що вас заінтересує... Знаєте — шо? Ваш приятель Лойза втік! Щойно довідався від тотих голодранців-слідаків. Ше минулого місяця... наживав п'ятами, тільки його й бачили... фьють! — клацнув він пальцями, — і нема...

«Ага, згодився терпуг», — подумав я і усміхнувся.

— Скоро й до вас доля стане прихильною, пане графе, — палій щиро потиснув мені руку. — І ви на волю вийдете! Як забракне вам грошей, запитайте в *Лойзичека* за чорного Восатку. Там мене кожна дівка знає! Отак! А поки бувайте, пане графе! Було приємно з вами запізнатися!

Він ще стояв у дверях, коли вартовий уштовхнув до камери нового арештанта.

Я відразу впізнав у ньому цибатого парубійка в солдатському кашкеті, який одного разу стояв біля мене в підворітні на Півнячій вуличці, ховаючись від зливи. Радісна несподіванка! Може, він випадково знає щось про Гіллея, Цвака та інших?

Я вже хотів було кинутися до нього з розпитуваннями, але, на моє превелике здивування, він із загадковою міною на обличчі приклав пальця до вуст, закликаючи мене мовчати. І лише, як заgrimів зовні засув на дверях і стихло відлуння кроків вартового в коридорі, новачок ожив.

Мені серце тріпотіло від хвилювання.

Що б це мало означати?

Він знає мене? Чого від мене хоче?

Перше, що зробив цибань, сів на лежак і визув лівого чобота.

Потім витягнув зубами затичку з каблука, вийняв із заглиблення маленьку зігнуту бляшку, відірвав ледь приклеену підошву й з гордим виразом обличчя подав мені те й інше.

Усе це відбувалося блискавично, прибулець жодної уваги не звертав на мої розпачливі спроби щось запитати.

— Ось! — мовив він. — Щире вітання від пана Харусека!
З несподіванки мені аж заціпило.

— Вам треба бляшкою розпороти підодшву... Десь уночі чи так, щоб ніхто не бачив. Усередині порожньо, — мовив повагом парубійко, — а там — посланнячко від пана Харусека.

Розчулений до краю, я кинувся на шию цибаневі, сльози горохом котилися мені з очей.

Той лагідно відсторонив мене й докірливо сказав:

— Мусите опанувати себе, пане фон Пернат! Часу обмаль. Будь-якої миті може виявитися, що я не в тій камері опинився. Ми з Францеком обмінялися там, унизу, номерами...

Мабуть, я мав надто пришелепуватий вигляд, бо цибань повів далі:

— То не біда, що ви нічого не втямили! Коротко: я тут, і того доста!

— Але скажіть... — белькотів я. — Скажіть-таки, пане... пане...

— Венцель, — прийшов мені на допомогу цибань. — Я називаюся Красунчик Венцель.

— То скажіть мені, Венцелю, як ведеться архіваріусові Гіллелю і його доньці?

— Зараз на це немає часу, — нетерпляче урвав мене Красунчик Венцель. — Будь-якої миті мене можуть виштурхати звідси. Я тут, бо зізнався у грабунку...

— То ви через мене, аби потрапити сюди, пішли на грабунки? — запитав я, вражений до глибини душі.

Цибань зневажливо похитав головою:

— Якби я справді когось пограбував, то в житті не зізнався б у цьому. За кого ви мене маєте?

Нарешті в моїй голові поволі почало прояснятися: спритник вдався до хитрощів, аби передати мені листа від Харусека.

— То слухайте! — Венцель напустив на себе поважності. — Насамперед маю навчити вас удавати епілепсію.

— Що вдавати?

— Епілепсію! Будьте уважні і все детально запам'ятовуйте! Спершу наберіть якнайбільше слини в роті, — він надув щоки й заходився перекочувати слину, ніби рот полоскав. — Так збивається піна, ось дивіться, — і він продемонстрував мені, як це робиться — з відразливою натуральністю. — Потім стискаєте кулаки й заочуєте очі, — на таке страшно було дивитися. — А тоді... це не так легко... треба здушено закричати. Ось так: бе... бе... бе... і відразу впасти на підлогу. — Красунчик гепнувся долі, аж стіни задрожали, і, встаючи додав: — Оце справжня епілепсія. Так нас навчав у *батальйоні* покійний доктор Гульберт.

— Так, так, дуже подібно, — визнав я. — Але навіщо все це?

— Бо вам насамперед треба вибратися з камери, — пояснив Красунчик Венцель. — Отой доктор Розенблят — негідник, яких на світі мало! Людина вже й без голови може бути, а він затято стоїть на своєму: здоровий, мов огірочок! Лише перед епілепсією має забобонний респект. Хто її добре зуміє вдати, одразу потрапляє до тюремного шпиталю. А вже звідти втекти — дитячі забавки! — парубійко таємничо стихив голос: — Ґрати на вікнах лікарняної палати вже підпиляні, тримаються на чесному слові. Це теж таємниця *батальйону*! Лише дві ночі мусити добре пильнувати... Як побачите перед вікном мотузку із зашморгом, обережно, щоб ніхто не прокинувся, відігніть ґрати, пропхайте плечі в зашморг... Ми витягнемо вас на дах, а тоді опустимо по інший бік вулиці. — Баста!

— Нащо мені тікати з в'язниці? — несміливо запротестував я. — Я ж невинний!

— Це не причина відмовлятися від утечі! — від здивування Красунчик Венцель аж очі вибалушив.

Довелося прикликати на допомогу всю свою красномовність, аби змусити його відмовитися від зухвалого плану, вигаданого, як сказав Венцель, самим *батальйоном!*

Те, що я відхилив «Божий дарунок» і готов чекати, доки воля сама до мене прийде, було понад його розуміння.

— У кожному разі якнайщиріше дякую вам і вашим добрим друзям, — зворушено мовив я, потискаючи йому руку. — Коли минуть важкі для мене часи, я насамперед вам доведу свою вдячність.

— Та то зайве... — приязно заперечив Венцель. — Поставте пиво — ото й буде дяка, але не більше... пан Харусек тепер скарбник *батальйону*. Він розповідав, який ви благодійник! Щось йому передати, коли я за кілька днів вийду звідси?

— Так, якщо ваша ласка, — похапливо погодився я. — Перекажіть йому, хай зайде до Гіллеля і скаже, що я дуже тривожуся за здоров'я його доньки Міріам. Хай би пан Гіллель не спускав з неї ока! Запамятаєте ім'я? Гіллель!

— Гірель?

— Ні! Гіллель.

— Гіллер?

— Та ні! Гіл-лель!

Венцель ледь не вивихнув собі язика, намагаючись вимовити таке важке для чеха ім'я, та, зрештою, йому це таки вдалося, хоч і намучився він.

— І ще одне: хай би Харусек — уклінно його прошу — потурбувався, наскільки це йому під силу, про *шляхетну даму*... Він зрозуміє, про кого мова...

— Ви, мабуть, кажете про пані шльондру з аристократів, яка злигалася з отим німаком, доктором Саполі? Ге, вона розлучилася із чоловіком і поїхала кудись геть з дитиною та Саполі...

— Ви певні цього? — мій голос затремтів.

Хоч як я втішився за Ангеліну, усе ж серце мені болісно стиснулося.

Скільки я всього зазнав через неї, і ось... вона мене забула...

Може, повірила, що я й справді убивця.

Гіркота підступила мені до горла.

Цибань, наділений чулістю, властивою, як не дивно, багатом покидькам суспільства, якщо справа торкається кохання, збагнув мій стан, бо ніяково відвернувся і промовчав.

— То, можливо, вам також відомо, як ведеться доньці пана Гіллеля, панні Міріам? Знаєте її? — запитав я здушеним голосом.

— Міріам? Міріам... — Венцель глибокодумно насупив чоло. — Міріам? Часто буває поночі в *Лойзичека*?

Я мимоволі усміхнувся.

— О, ні... Аж ніяк!

— Тоді не знаю, — сухо відповів Венцель.

Якийсь час ми мовчали.

Може, у Харусековій цидулці щось є про неї, сподівався я у душі.

— А що Вассертрума дідько вхопив, ви вже, певно, знаєте, — несподівано знову озвався Венцель.

Я нажахано підскочив.

— Ага, — підтвердив свої слова, показуючи на горлянку, Красунчик. — Жмурик! Ну, скажу я вам, то було шайсліх! Коли двері до ятки розбили — його вже кілька день не було видно — я, звісно, перший був там... Аякже!.. А він там сидить, Вассертрум, у вичовганому кріслі, груди залиті кров'ю, а очі ніби скляні... Я, знаєте, потужний хлопака, але мені стало зле, думав, скапцанію... Раз по раз казав собі: Венцелю, не трать голови, то ніц, то тіко мертвий жид... У горлянці в нього стирчав терпуг, а в ятці все догори дригом. Грабунок з убивством, ясна річ!

— Терпуг! Терпуг! — я похолов від жаху. Терпуг! Він таки виконав своє призначення...

— І хто то зробив, я знаю, — вів Венцель далі, стихивши голос. — Не хто інший, скажу я вам, як рябий Лойза... Я знайшов на підлозі ятки його кишенькового ножа й скоро заховав під полою, щоб поліція на нього не натрапила... Він вислизнув з ятки підземним ходом... — Венцель раптом замовк, напружено прислухаючись, а тоді притьмом простягнувся на лежанку й зайшовся несамовитим храпом.

Відразу по тому забряжчав засув, на порозі став наглядач, підозріливо міряючи мене поглядом.

Я напустив на себе байдужу міну, а Венцеля годі було добудитися.

Лише після кількох стусанів він, позіхаючи, підвівся і в супроводі вартового сонно побрів з камери.

Я гарячково розгорнув цидулку від Харусека й прочитав:

«12 травня.

Мій любий, бідолашний друже й благодійнику!

З тижня на тиждень я чекав, що Вас випустять, але даремно. Спробував усе, що можливо, аби зібрати докази Вашої невинності, однак нічого не нашкріб...

Я просив слідчого пришвидшити розслідування, але той щоразу відбувався словами, мовляв, не в змозі нічого зробити, бо то не в його компетенції, а прокурора.

Бюрократи!

Лише годину тому я таки дещо роздобув, сподіваюся, це допоможе: я довідався, що Яромир продав Вассертрумові золотого годинника, якого знайшов після арешту свого брата Лойзи у його ліжку.

У Лойзичека, де, як Ви знаєте, нюшать детективи, подекують, ніби у Вас знайшли годинника вочевидь убитого Цотма-

на, тіла якого, як *corpus delicti*, й досі не виявили. Решту я сам склав докупи: Вассертрум *et cetera!*

Я відразу взявся за Яромира, дав йому 1000 флоринів...» — я опустил додолу руку з листом, сльози радості скаламутили мені зір: тільки Ангеліна могла дати Харусекові такі гроші. Ні Цвак, ні Прокоп, ані Фрізландер не володіли великими коштами. Отже. Вона мене не забула! Я почав читати далі:

«...і пообіцяв іще 2000, якщо він негайно піде зі мною до поліції і зізнається, що знайшов годинника вдома у брата, а потім його продав...

Усе це може статися щойно тоді, як цей лист через Венцеля буде в дорозі до Вас. Бракує часу...

Але запевняю Вас: це станеться. Ще сьогодні. Головою ручаюся!

Ані на мить не сумніваюся, що Лойза — вбивця і це годинник Цотмана.

Якщо ж піде щось не за планом, то й тоді Яромир знає, що робити, у кожному разі засвідчить, що саме цього годинника знайдено у Вас.

Отже: наберіться терпіння і не впадайте в розпач! День Вашого звільнення уже не за горами!

Та чи настане день, коли ми побачимося?

Не знаю...

Боюся, що ні... Моє життя швидко добігає кінця, і я мушу бути насторожі, аби остання година не застала мене зненацька.

Але знайте: ми побачимося. Якщо не в цьому житті й не по той бік, то обов'язково того дня, коли зникне час і Господь — як сказано в Біблії — вивергне з уст своїх усіх тих, хто не холодний і не гарячий...

Не дивуйтеся моїм словам! Я ніколи не розмовляв з Вами про такі речі, а якось, коли Ви згадали про *кабалу*, я оминув ту тему, але... я знаю те, що знаю.

Можливо, Ви розумієте, що я маю на увазі, якщо ж ні, то забудьте, прошу, усе, що я сказав, зітріть зі своєї пам'яті... Одного разу в своїх безумних мареннях я начеб побачив знак на Ваших грудях... Мабуть, привиділося...

Якщо Вам не під силу збагнути, про що я торочу, просто прийміть на віру: ще змалку мені підсвідомо відкривалися певні знання, які вели мене дивним шляхом; знання, які не мали нічого спільного з тим, чого вчить медицина, а може, й сама медицина, слава Богу, ще нічого в цьому не тямить і, дай Боже, не втямить...

Але я не дозволяв робити з себе дурня науці, найвищою метою якої є опорядження такої собі «почекальні», тоді, як на мене, її варто б зрівняти з землею.

Але досить про це.

Хочу Вам розповісти, що трапилося в міжчасі.

Наприкінці квітня моє навіювання почало діяти на Вассертрума. Ідучи вулицею, він постійно жестикулював і сам з собою голосно балакав. А це певна ознака збурення думок, які готові ополчитися проти свого господаря й піти на нього штурмом.

Він купив записника і почав робити в ньому нотатки.

Він писав!

Він писав! Сміх та й годі! Він писав...

А тоді пішов до нотаря. Унизу, у своєму льоху, я знав, чим він зайнятий нагорі, — Вассертрум складав заповіт.

Я, щоправда, не знав, що спадкоємцем він обрав мене. Бо, мабуть, тіпався б у судамах від радості, якби таке спало мені на думку.

Він призначив спадкоємцем мене, єдиного на землі, хто міг би ще виправдати його існування, — так він гадав... Совість перехитрувала його!

А може, плекав надію, що я, ставши завдяки йому мільйонером, благословлятиму його після смерті й тим самим зніму

з нього прокляття, яке він якось почув з моїх уст у Вашому помешканні?

Мое навіювання мало трояку дію.

Смішно, він потай вірив у якийсь відшкодування на тому світі, хоча все своє життя заперечував це.

Але так буває з усіма мудрагеликами: впадають у шалену лютю, досить їм сказати це просто в очі. Почуваються спійманими на гарячому...

Від тієї миті, як Вассертрум вийшов з нотаріальної контори, я не спускав його з очей.

Ночами підслуховував під його замкненими віконницями, бо ж кінець його історії міг настати щомиті.

Я сподівався почути крізь товщу стін благодатний хлипкий звук корка, витягнутого з пляшечки з отрутою.

Можливо, ще година, і справа всього мого життя звершиться.

Але втрутився незваний гість і вбив його. Терпугом.

Про подробиці розпитайте Венцеля, мені надто гірко описувати, що там сталося...

Називайте це, якщо хочете, забобонами, але коли я побачив, що пролилася кров — уся ятка була нею захляпана, — мені здалося, ніби його душа вислизнула з моїх рук, утекла від мене...

Щось у мені — якийсь тонкий, непомильний інстинкт — каже, що зовсім неоднаково, померла людина від чужої чи власної руки. Якби Вассертрум сам наклав на себе руки, тільки б тоді я вважав свою місію виконаною... Усе ж склалося не так, і тепер я почуваюся зневаженим, знаряддям, не гідним руки янгола смерті...

Але я не хочу чинити опір. Моя ненависть і на той світ перейде, я ще свою кров маю, яку можу пролити, як мені заманеться, щоб вона переслідувала його крок за кроком у царстві тіней...

Щодня, відколи поховали Вассертрума, я просиджую на цвинтарі біля його могили, прислухаючись до своєї душі: як звелить вона мені вчинити.

Здається, я вже знаю, що маю зробити, але ще трохи почекаю, доки внутрішній голос задзвенить, як чисте джерело. Ми, люди, істоти нечисті, нам нерідко доводиться довго постити, доки, врешті, збагнемо шепіт своєї душі...

Минулого тижня мені офіційно повідомили в суді, що я єдиний спадкоємець Вассертрума.

Не варто, мабуть, запевняти Вас, пане Пернат, що я й пальцем жодного крейцера не торкнуся. Не дочекається він... *там*... моєї підтримки...

Будинки, які належали йому, я продав з аукціону, усі речі, яких він торкався, спалю, а третина грошей та коштовностей після моєї смерті відійде Вам...

Я вже бачу, як Ви зриваєтеся на рівні ноги й протестуєте... Можу Вас заспокоїти: ці гроші — Ваша законна власність з відсотками й відсотками на відсотки. Я давно вже знав, що Вассертрум розорив Вашого батька, та лише тепер маю змогу довести це документально.

Іншу третину розподілю між дванадцятьма членами *батальйону*, які особисто ще пам'ятають доктора Гульберта. Я хочу, аби кожен з них розбагатів і вдостойвся доступу до Празького *високого товариства*.

Останню третину розділимо між сімома вбивцями, яких повинні звільнити за браком доказів їхньої провини. Це я мушу зробити, аби запобігти вчиненню суспільного злочину.

Ото й усе.

А тепер, мій дорогий, любий друже, будьте здорові й хоч іноді згадуйте щиро Вашого вдячного

Іноценза Харусека».

Глибоко вражений, я відклав листа. Я не міг навіть радіти звістці про своє недалеке звільнення.

Харусек! Бідолаха! Наче брат, турбувався він про мою долю. Вдячний лише за те, що колись я подарував йому 100 флоринів. Якби ж я ще хоч раз зміг потиснути йому руку!

Чуття підказувало мені: так, він має рацію, цього ніколи вже не станеться.

Я уявив його собі: гарячково блискучі очі, кістляві плечі сухотника, високе шляхетне чоло.

Хтозна, можливо, усе пішло б інакше, якби цьому зів'ялому життю вчасно простягнули руку помочі.

Я ще раз перечитав листа.

Скільки логіки було в божевільні Харусека! Та чи божевільний він?

Мені стало соромно, що я, хай навіть на мить, допустив собі таку думку. Хіба натяки не достатньо промовисті? Він такий самий, як Гіллель, як Міріам, як я, зрештою, він — людина, якою володіє власна душа, веде через загрозливі провалля й ущелини життя до засніжених верховин землі обітованої.

Чи не був він з усіма своїми помислами, спрямованими на вбивство, чистішим за тих, хто з погордою до інших похвалявся виконанням завчених приписів невідомого містичного пророка?

Він дотримався заповіді, продиктованої могутнім інстинктом, не думаючи про *винагороду* ні на цьому, ані на тому світі.

Хіба не було те, що він зробив, найблагочестивішим виконанням обов'язку в найглибшому сенсі цього слова?

Боягузливий, підступний, кровожерний... складна злочинна натура з хворою уявою, — я достоту ніби чув присуд юрби, яка зазірала йому в душу, присвічуючи підсліпуватими ліхтарнями; тієї запіненої люттю юрби, якій ніколи не збагнути, що отруйний осінній крокус у тисячі разів прекрасніший, аніж корисна зелена цибуля...

Знову заскреготів засув, і я почув, як до камери ввіпхнули новачка.

Я навіть не обернувся, усе ще перебуваючи під враженням прочитаного.

Жодного слова про Ангеліну чи Гіллеля...

Воно й не дивно: Харусек, вочевидь, писав у поспіху, це помітно з почерку...

Чи не передадуть мені ще одного листа від нього?

У глибині душі я лелівав сподівання на наступний день, коли нас виведуть на спільну прогулянку у подвір'я в'язниці. Комуś з батальйону найлегше було саме там тицьнути мені в руку цидулку.

Тихий голос налякав мене, вихопивши з задуми.

— Чи дозволите, пане, відрекомендуватися? Мене звуть Лапондер. Амадеус Лапондер.

Я обернувся.

Невисокий худорлявий, ще доволі молодий чоловік у вишуканому одязі, тільки без капелюха, як і всі арештанти слідчої тюрми, поштиво мені вклонився.

Він був гладко поголеним, мов актор, а його великі блискучі світло-зелені очі мигдалевої форми мали у собі щось дивне, ніби дивилися просто на мене, та водночас кудись повз мене. Була в них... порожнеча.

Я пробурмотів своє ім'я, вклонився у відповідь і вже хотів було знову відвернутися, однак ніяк не міг відірвати погляду від того чоловіка, який так моторошно подіяв на мене своєю застиглою усмішкою, підняті догори кутики вуст, здавалося, назавжди закам'яніли на його обличчі.

Гладенькою прозорою шкірою, дівочим тонким носиком з ніжними ніздрями він був схожий на статую китайського Будди з рожевого кварцу.

«Амадеус Лапондер, Амадеус Лапондер, — водно я повторював сам до себе. — Який злочин він міг вчинити?»

МІСЯЦЬ

— Ви вже були на допиті? — поцікавився я за якийсь час.

— Щойно звідти... Сподіваюся, я ненадовго потурбую вас тут... — люб'язно відповів пан Лапондер.

«Бідолаха, — подумав я, — навіть не здогадується, що чекає тут арештанта під слідством...»

Я хотів потроху його підготувати:

— Після перших найважчих днів поволі звикаєш до відсиджування часу...

Чоловік прибрав люб'язної міни на обличчі.

Пауза.

— Довго тривав допит, пане Лапондер?

Новачок розсіяно усміхнувся.

— Ні. Мене лише запитали, чи я зізнаюся, і звеліли підписати протокол.

— Ви підписали зізнання? — мимоволі вихопилося в мене.

— Звісно!

І сказав так, ніби це само собою зрозуміло.

Напевно, нічого поважного, припустив я, якщо він не виказує жодних ознак хвилювання. Ймовірно, виклик на дуель або щось подібне.

— Я, на жаль, уже дуже довго тут, здається, ніби все життя, — мимоволі зітхнув я, а його обличчя відразу прибрало співчутливого виразу. — Бажаю вам цього не зазнати, пане Лапондер. Судячи з усього, вас скоро відпустять...

— Хтозна... — спокійно відповів чоловік, однак слова його прозвучали з якоюсь загадковою двозначністю.

— Гадаєте — ні? — усміхнувся я.

Він похитав головою.

— Як це розуміти? Що ж такого страшного ви скоїли? Вибачте, пане Лапондер, запитую не так із цікавості, як зі співчуття...

Якусь мить він повагався, а тоді мовив, навіть бровою не повівши:

— Убивство зі згвалтуванням.

Мене наче обухом по голові вдарили.

Від огиди та жаху я й слова не міг вимовити.

Чоловік, здавалося, це помітив і делікатно відвів убік погляд, але навіть найменшим порухом м'язів на незворушному обличчі з застиглою усмішкою не виказав образи несподіваною зміною в моїй поведінці.

Ми більше не обмінялися жодним словом, мовчки дивилися один повз одного...

Коли з настанням темряви я уклався до сну, Лапондер одразу наслідував мій приклад, зняв одяг, охайно повісив на цвяха, простягнувся на лежку і, судячи з глибокого, спокійного дихання, тієї ж миті міцно заснув.

Я ж усю ніч не міг знайти собі спокою.

Усвідомлення, що цей покруч зовсім поряд зі мною і я змушений дихати одним повітрям з ним, наганяло на мене такої огиди й страху, що всі враження минулого дня — лист Харусека, останні події — відійшли десь далеко на задній план.

Я ліг так, щоб постійно бачити вбивцю, бо не зміг би витримати його присутності за спиною.

Камеру примарно освітлював місяць, тож я міг бачити Лапондера, непорушного, майже заляклого.

У його рисах з'явилося щось мертвецьке, а напіврозтулений рот тільки посилював враження.

За кілька годин він жодного разу не змінив положення тіла. Лише далеко за північ, коли тонкий місячний промінчик упав на його обличчя, його щось ніби стривожило, він без упину ворухив губами, немов розмовляв уві сні. Здається, повторював ті самі слова або речення з двох слів... Щось схоже на: «Відпусти мене. Відпусти мене. Відпусти мене».

Минуло кілька днів, я не звертав на нього жодної уваги, він теж ні словом не порушував мовчання. Далі залишався люб'язним, миттю помічав мою потребу розім'ятися і, сидючи на лежанку, ввічливо підбирав ноги, аби я мав куди ходити.

Я вже й докоряти собі почав за суворість, але при всьому бажанні ніяк не міг позбутися відрази до нього. Хоч як намагався звикнути до його присутності, усе було надаремно.

Навіть уночі не міг спати. Засинав заледве на чверть години.

Щовечора повторювався той самий ритуал: він поштиво чекав, доки я ляжу, тоді роздягався, педантично розгладжував складки на одязі, вішав на цвяха, і так далі, і так далі...

Однієї ночі, десь коло другої години, я, ледь притомний від втоми, виліз на полицю під вікном і, задивившись на повний місяць, сяєво якого, мов масна олія, віддзеркалювалося на мідному лиці баштового годинника, тужно мріяв про Міріам.

Раптом позад себе я почув її тихий голосок.

І вмить прийшов до тями, ніби й не було втоми, різко обернувся й прислухався.

Минула хвилина.

Я вже готовий був повірити, що мені причулося, як раптом усе повторилося. Я не міг до пуття розібрати слова, щось ніби: *Запитай мене. Запитай мене.*

То, без сумніву, був голос Міріам.

Тремтячи від хвилювання, я тихенько зліз донизу й підступив до лежанки Лапондера.

Місяць осявав його обличчя. Я виразно бачив його розплющені очі, однак виднілися тільки білки очей.

Відсутність міміки на обличчі свідчила про глибокий сон. Лише уста безнастанно ворушилися.

Помалу я почав розуміти слова, які пробивалися крізь зуби.

— Запитай мене. Запитай мене.

Голос неймовірно нагадував голос Міріам.

— Міріам? Міріам? — мимоволі скрикнув я, та миттю притлумив вигук, щоб не розбудити сусіда.

Зачекав, доки його обличчя знову розслабилось уві сні, і тихенько повторив:

— Міріам? Міріам!

Уста Лапондера склалися у ледь чутне, однак виразне: «Так».

Я нахилився вухом до його рота.

За якусь мить долинув шепіт Міріам — її голос годі було сплутати з іншим, мені аж мороз пішов поза шкірою.

Я так жадібно спивав її слова, що вловлював лише сенс сказаного. Вона розповідала про своє кохання до мене й невимовне щастя від того, що ми нарешті віднайшли одне одного і відтепер ніщо не розлучить нас... Вона говорила квапливо, без умовку, як людина, яка боїться, аби її не урвали, заповнюючи кожную секунду...

Потім голос почав затинатися, аж доки завмер.

— Міріам? — покликав я, затамувавши подих і тремтячи зі страху. — Міріам, ти померла?

Відповіді довго не було.

А тоді... ледь розбірливо:

— Ні... Я жива... Я сплю...

І все.

Я щосили прислухався.

Намарно.

Більше ані звуку.

Від хвилювання і трему в усьому тілі я мусив опертися на кант лежанки, щоб не впасти на Лапондера.

Видиво було неймовірно реальним, я справді ніби бачив перед собою сонну Міріам і ледве стримався, щоб не припасти поцілунком до уст убивці.

— Генох! Генох!¹ — раптом почув я лепетання Лапондера, а потім дедалі виразніше: — Генох! Генох!

Я відразу впізнав Гіллеля.

— Це ти, Гіллелю?

Мовчання.

Я згадав, як десь читав, ніби можна спонукати сплячого до розмови, запитуючи його не у вухо, а спрямовуючи думки до нервового сплетіння у ямці під грудьми. Так і зробив.

— Гіллелю?

— Я чую тебе!

— Міріам здорова? Ти все знаєш? — заторохтів я.

— Так. Я усе знаю. Давно знав... Не турбуйся, Геноху, і не бійся!

— Зможеш мені пробачити, Гіллелю?

— Я ж сказав, покинь турботи!

— Ми скоро побачимось? — я боявся, що не розберу відповіді, бо вже попередня фраза прозвучала ледь чутно, ніби не мовив її Гіллель, а видихнув.

— Сподіваюся. Я чекаю на тебе... якщо зможу... потім мушу податися... до країни...

— Куди? До якої країни? — я майже ліг на Лапондера. — До якої країни? Якої країни?

— Гад... на південь від Палестини...

Голос згас.

Сотні думок хаотично нуртували в моїй голові. Чому він називає мене Генохом? Цвак, Яромир, годинник, Фрізландер, Ангеліна, Харусек...

— Бувайте здорові й згадуйте про мене іноді, — раптом голосно й виразно зірвалося з уст убивці. Цього разу голосом Харусека, але ніби я сам це сказав.

¹ *Генох* — син Каїна; ім'я перекладається: той, що не побачить смерті; юдейський пророк.

Я згадав: то була остання фраза з листа Харусека...

На обличчя Лапондера сповзла темрява. Кружало місячного світла перемістилося на край сінника. За якусь чверть години воно й зовсім зникне з камери.

Я запитував знову й знову, але відповіді більше не дочекався.

Убивця лежав непорушно з заплющеними очима, наче мрець.

Я нещадно докоряв собі, що всі ці дні сприймав Лапондера лише як злочинця і не бачив у ньому людини.

Після усього, що я щойно зазнав, ясно було: він сновида — істота, яка піддається впливу місяця.

Можливо, він скоїв свій злочин у несвідомому стані. Напевно так і було...

Тепер, коли вже заповідалося на розвидень, залякність на його обличчі зм'якла, поступившись місцем блаженному супокою.

Не може так спокійно спати людина, яка має на сумлінні вбивство, сказав я собі.

Я не міг дочекатися його пробудження.

Чи знає він, що відбувалося?

Нарешті Лапондер розтулив повіки, зустрівся поглядом зі мною і відвів очі.

Я кинувся до нього, схопив його за руку.

— Даруйте мені, пане Лапондер, що я досі так неприязно ставився до вас! Було так незвично...

— Можу вас запевнити, я чудово розумію, — жваво урвав він мене на півслові, — як неприємно, мабуть, перебувати поряд з убивцею...

— Не кажіть більше про це, — попросив я. — Нинішньої ночі так багато всього вирувало в моїй голові, я ніяк не побудуся думки, що ви, можливо... — я не міг підібрати слова.

— Маєте мене за хворого... — прийшов Лапондер мені на допомогу.

Я ствердно кивнув головою.

— Є певні ознаки, які вказують на це. Я... я... чи можна запитати вас навпростець, пане Лапондер?

— Так, прошу...

— Це звучатиме трохи дивно... але... що вам снилося уночі?

Чоловік похитав, усміхаючись, головою:

— Мені ніколи нічого не сниться.

— Але ви розмовляли вві сні!

Лапондер вражено скинув погляд. Подумав якийсь час, а тоді твердо мовив:

— Таке могло трапитися, тільки якщо ви мене випитували... — Я признався, що так і було. — Бо, як я вже казав, мені ніколи нічого не сниться. Я... я мандрую, — додав він стиха, трохи помовчавши.

— Мандруєте? Як це розуміти?

Видно було, про це говорити він не бажав, тому я вирішив пояснити йому причини, які спонукали мене наполягти на своєму, і розповів у загальних рисах про нічні події.

— Можете цілковито на те покластися, — серйозно мовив він, коли я закінчив свою розповідь, — що все, сказане мною уві сні, відповідає дійсності. Коли я стверджував перед цим, ніби не бачу сновидінь, а мандрую, я мав на увазі, що мої сні цілком відрізняються від снів, скажімо так, нормальних людей. Називайте це, як хочете, виходом з тілесної оболонки... Сьогодні вночі, наприклад, я опинився у надзвичайно дивній кімнаті, вхід до якої відчиняється лядою у стелі.

— Який вона мала вигляд? — аж скинувся я. — Занедбана? Порожня?

— Ні, там стояли якісь меблі, але небагато... Ліжко, на якому спала молода дівчина... або ж перебувала в летаргічному

забутті... біля неї сидів чоловік, тримаючи руку над її чолом, — Лапондер описав обличчя обох. То, без сумніву, були Гіллель та Міріам.

Від хвилювання я ледве переводив дух.

— Прошу вас, розповідайте далі! Чи був ще хтось у кімнаті?

— Ще хтось? Заждіть... Ні, більше нікого. На столі горів семисвічник... Потім я зійшов виткими сходами донизу.

— Зруйнованими?

— Зруйнованими? Ні, сходи були цілі... Збоку виднілася невелика комірчина, там сидів чоловік якоїсь чужинської раси у черевиках зі срібними застібками; таких людей мені ще бачити не доводилося: жовтуватий колір обличчя, косі очі... Він сидів, нахилившись уперед, і, здавалося, чогось чекав. Можливо, доручення...

— Книжка... великої старої книжки ніде не бачили? — допитувався я.

Лапондер потер чоло.

— Книжка, кажете? Так! Маєте рацію, книжка всуціль з пергаменту лежала на підлозі, розгорнута на сторінці, яка починалася великою золотою літерою «А».

— Мабуть, таки «І»?

— Ні, «А»...

— Ви певні, що це була не літера «І»?

— Абсолютно певен...

Я з сумнівом похитав головою. Вочевидь, Лапондер у півсні відчитував з моєї уяви і все переплутав: Гіллель, Міріам, Голем, книга *Іббур* і підземні лази.

— Чи давно ви маєте отой дар *мандрування*, як ви це називаєте? — поцікавився я.

— Відколи мені виповнився двадцять один рік... — Лапондер затнувся, не мав охоти про те говорити.

Раптом на його обличчі вималювалося безмежне здивування, він витріщився на мої груди, ніби щось там уздрів. Не звертаючи уваги на мою розгубленість, похапливо схопив мене за руку й попросив... майже благально:

— Заради Бога, скажіть мені все! Сьогодні останній день, який мені дозволено провести з вами. Може, за годину мене заберуть уже звідси, щоб оголосити смертний вирок...

Нажаханий його словами, я не дав йому договорити.

— То мусите взяти мене за свідка! Я заприсягнуся, що ви хворий... Ви місячний сновида. Вас не мають права стратити, не обстеживши вашого душевного стану. Будьте ж розважним!

Лапондер лиш нервово відмахнувся.

— Це все пuste! Будь ласка, розкажіть мені про все!

— Але що я маю вам розповісти? Ліпше поговорімо про вас і...

— Ви, вочевидь, зазнали — тепер я це точно знаю — багато чого дивного, що має близьку дотичність до мене... значно ближчу, аніж ви підозрюєте... Тому прошу: розкажіть мені геть усе! — благав Лапондер.

Я не міг збагнути, як може моє життя цікавити цього чоловіка більше за власні тарапати, але, щоб заспокоїти його, розповів про все те нез'ясовне й дивне, що трапилося зі мною.

Після кожного розказаного епізоду він задоволено кивав, як людина, яка все достеменно розуміє і бачить усіх наскрізь.

Коли я дійшов до того місця, коли переді мною постала істота без голови й простягнула на долоні чорно-червоні зерна, Лапондер ледве дочекався закінчення історії.

— Отож ви йому вибили ті зерна з рук, — пробурмотів він задумливо. — Ніколи не думав, що існує ще й третій шлях...

— Це не третій шлях, — заперечив я. — Це те ж саме, якби я відмовився від зерен.

Мій сусід по камері усміхнувся.

— Не вірите, пане Лапондер?

— Якби ви відмовилися від них, то теж пішли б дорогою життя, однак зерна, які мають магічну силу, не zostались би. Зерна розкотилися долі, а це означає: вони залишилися тут, їх доглядатимуть ваші пращури, доки настане час проростання. А тоді оживуть сили, які поки що дримають у вас...

Я не зрозумів:

— Зернами піклуватимуться мої пращури?

— Ви мусите сприймати пережите до певної міри символічно, — вів далі Лапондер. — Коло людей навколо вас, які сяяли блакитним промінням, — це ланцюг успадкованих «Я», його тягне все своє життя кожний, народжений матір'ю. Душа не є чимось «окремішнім», вона лише має стати такою, і тоді це називатиметься «безсмертям». Ваша душа ще складена з багатьох «Я» — як мурашина спільнота із численних мурашок. Ви носите в собі часточки душ тисяч і тисяч предків, очільників вашого роду. Це стосується усіх живих істот. Як могло б курча, вилуплене з яйця в інкубаторі, відразу по народженні знати, який йому шукати харч, якби не закладений у ньому досвід мільйонів років? Наявність інстинктів свідчить про присутність предків у нашому тілі й душі... Але, даруйте, я не хотів вас перебивати...

Я розповів йому геть усе. Навіть те, що казала Міріам про *Гермафродита*.

Замовкнувши й звівши на співрозмовника очі, я зауважив, що Лапондер побілів, немов стіна; по щоках йому котилися сльози.

Я підхопився з лежанки, удаючи, ніби нічого не помітив, і почав ходити туди й сюди камерою, вичікуючи, доки він заспокоїться.

Потім сів навпроти Лапондера і прикликав на допомогу все своє красномовство, аби переконати його в невідкладній

необхідності звернути увагу суддів на його хворобливий душевний стан.

— Якби ж то ви хоч в убивстві не зізнавалися! — скрушно вигукнув я.

— Я не міг інакше! Вони зверталися до мого сумління! — наївно пробурмотів мій сусід.

— Вважаєте брехню більшим злочином, аніж наругу над людиною? — вражено запитав я.

— Загалом, мабуть, ні... У моєму ж випадку — без сумніву... Ось дивіться: коли слідчий запитав, чи я зізнаюся у скоєному, я мав сили сказати правду. Отже, я мав вибір: брехати чи не брехати. Коли ж я скоїв убивство — не буду вдаватися у подробиці, то було так жахливо, що я й згадувати не хочу... Скоюючи вбивство, вибору я не мав. Навіть якби був при ясній свідомості, то й тоді б не мав вибору. Щось, про присутність чого я й не підозрював, нараз прокинувшись у мені, було сильнішим за мене. Гадаєте, я б убив, якби мав вибір? Та ніколи... навіть найкрихітніше звірятко... А тепер то й зовсім не був би на таке спроможний.

Ось, припустімо, існував би закон: убивати. За невиконання — смерть, як на війні... Мені б миттю винесли смертний вирок! Бо переді мною не було б вибору... Я б просто не зміг убити. Тоді, як я убивав і гвалтував, усе було навпаки...

— Саме тому, що зараз відчуваєте себе немов іншою людиною, мусите докласти всіх зусиль, аби unikнути вироку! — наполягав я.

Лапондер лиш махнув рукою.

— Помиляєтесь! Судді, зі свого боку, теж мають рацію. Як вони можуть відпустити на волю таку людину, як я? Щоб завтра чи післязавтра я знову накоїв біди?

— Ні... Але вас можуть перевести до лічниці для душевнохворих. Ось про що я мовлю!

— Якби я був душевнохворим, ви мали б рацію, — спокійно відповів Лапондер. — Але я не хворий. Воно дуже схоже на божевілля, насправді ж щось зовсім інше, ба протилежне. Ось послушайте й одразу мене зрозумієте... Те, що ви мені щойно розповідали про фантома без голови... це символ, звісно. Добре подумавши, ви легко віднайдете ключ до нього. Зі мною таке вже траплялося. Тільки я прийняв зерна. Отож я просту *дорогою смерті!* Найсвятіше для мене — усвідомлення, що кожним моїм кроком править моє духовне начало, і я піду за ним сліпо, довірливо, куди б не завела мене ця *дорога*: на шибеницю чи на трон, до злиднів чи до багатства. Я ніколи не вагався, коли вибір був у моїх руках. Тому й не збрехав слідчому... Знаєте слова пророка Міха? «Сказано ж бо тобі, людино, що є добро і чого вимагає від тебе Господь».

Якби я збрехав, створив би причину, бо мав вибір... Скоюючи вбивство, причини я не творив, то тільки вивільнився наслідок давно закладених у мені приспаних причин, над якими я вже не мав влади...

Отож мої руки чисті.

Зробивши мене вбивцею, моє духовне начало накликало на мене кару, а люди, скаравши мене на шибениці, відмежують мою долю від своїх доль. І я пізнаю свободу!

Я відчував, що він святий, і волосся на голові стало мені дибки від жахкого усвідомлення власної мізерності.

— Ви розповідали, що через гіпнотичне втручання якогось лікаря у вашу свідомість надовго втратили пам'ять про свої юні роки, — вів далі Лапондер. — Це ознака — стигмат — усіх укушених *змієм духовного царства*. Ми маємо ніби два життя, одне пнеться понад іншим, як молода парость на старому дереві, доки настане диво пробудження. Те, що зазвичай відмежовується смертю, тут відбувається через згасання пам'яті — іноді тільки у формі несподіваного внутрішнього перевороту...

Сталося так, що я — мав на той час двадцять один рік — прокинувся одного ранку зовсім іншою людиною — без видимих на те причин. До всього, що досі любив, нараз цілковито втратив інтерес. Життя видавалося мені недолугою байкою про індіанців, яке не мало нічого спільного з реальністю; сни стали дійсністю, аподиктичною, доказовою дійсністю, розумієте: доказовою, реальною дійсністю, а реальне життя — сном, фантазією.

Усі люди, — якщо вони володіють *ключем*, — здатні на таке. Ключ же полягає винятково в усвідомленні уві сні *форми свого «Я»*, так би мовити, своєї оболонки, шкіри; воно знаходить вузьку щілинку, крізь яку прослизає свідомість поміж станом бадьорості та глибоким сном.

Тому й сказав я, що *мандрую*, а не *бачу сни*...

Прагнення безсмертя — це змагання за скіпетр у боротьбі з нашими внутрішніми голосами й примарами, а очікування на царство власного «Я» є очікуванням Месії.

Примарний Габал Гармін, якого ви бачили, *подих кісток* за кабалою, і був царем... Якщо його коронують, розірветься сув'язь, яка поєднує ваші відчуття і розум зі світом.

Як могло так статися, що я, незважаючи на свою відірваність від життя, раптом, умить, став убивцею, запитаєте ви? Людина, як скляна трубка, якою скочуються кольорові кульки: лише одна за життя, це стосується майже всіх... Якщо кулька червона, то людина погана, якщо жовта — *добра*. Якщо ж котяться дві кульки одна за одною — червона й жовта, — то людина *слабкодуха*. Ми, *укушені змієм*, переживаємо упродовж одного життя усе, що випало цілій расі за весь її вік: кольорові кульки котяться одна за одною скляною трубкою, і коли скочується остання, ми стаємо пророками — свічадом Господнім...

Лапондер замовк.

Я довго не міг спромогтися на слово, так оглушила мене його промова.

— Чому ж ви так боязко розпитували мене про мої переживання, якщо самі стоїте вище, набагато вище за мене? — нарешті озвався я.

— Помиляєтеся, — заперечив Лапондер. — Мені до вас далеко. А запитував, бо відчував: ви маєте *ключа*, володіти яким мені ще не дано...

— Я? Володію ключем? О Господи!

— Так, ви! І ви дали його мені... Навряд чи є нині в усьому світі людина, щасливіша за мене!

З коридора долинув шум, брязнув засув. Лапондер на те не зважав:

— Гермафродит був ключем. Тепер я певний цього. І вже тому радий, що йдуть за мною, бо скоро буду біля мети...

Сльози застилили мені очі, я бачив обличчя Лапондера, наче крізь паволоку, і вчував усмішку в його голосі.

— А тепер будьте здорові, пане Пернат! І пам'ятайте: те, що завтра висітиме на шибениці, лише мій одяг. Ви відкрили мені найпрекрасніше, те останнє, чого я ще не знав. Я йду, мов на весілля... — Лапондер підвівся і рушив услід за наглядачем. — Це тісно пов'язано з убивством, — були його останні слова. Я не до кінця їх зрозумів.

Відтоді, тільки-но на небі з'являвся повний місяць, мені примарювалося сонне обличчя Лапондера на посірілому простирадлі.

Кілька днів після того, як його забрали, з подвір'я, де відбувалися страти, чулося гупання та скреготання, іноді аж до світанку.

Я здогадувався, що це означає, і годинами сидів на лежанці, затискаючи у відчаї вуха.

Минали місяці. По пожухлому мізерному листячку на дереві в тюремному подвір'ї я бачив, як спливає літо; від мурів віяло вогкою пліснявою.

Щоразу під час прогулянки, дивлячись на помираюче дерево і врослий у його кору образ Богородиці, я мимоволі порівнював його з собою, з тим, як образ Лапондера глибоко вкарбувався у моє ество. Гладеньке обличчя Будди з дивною незгасною усмішкою скрізь супроводжувало мене.

Лише один-єдиний раз, у вересні, мене викликав слідчий і недовіжливо запитав, як я можу пояснити свої слова, сказані біля віконця банку, мовляв, терміново від'їжджаю, і чому за кілька годин до арешту поведився так неспокійно, навіть сховав усі свої коштовні камені.

На відповідь, що я мав намір накласти на себе руки, клерк за конторкою знову глузливо забляв.

Досі я сам перебував у камері й спокійно міг віддаватися на поталу своїм думкам та смуткові за Харусеком, який — я відчував — уже помер, за Лапондером, за Міріам...

Потім з'явилися нові арештанти. Злодійкуваті комівояжери з пожмаканими від утоми обличчями, череваті банківські касири — *сирітки*, назвав би їх Восатка, — отруювали мені настрій і повітря.

Якось один із них з праведним обуренням розповідав про скоєне не так давно в місті вбивство на сексуальному ґрунті. На щастя, злочинця відразу впіймали й довго з ним не панькалися.

— Лапондером звали того покидька, негідник! — гукнув парубійко з розбійницькою пикою, якого, до речі, за знущання над дітьми покарали аж на... чотирнадцять днів арешту... — Спіймали на гарячому! Дівка відбивалася, перекинула газову лампу, і все помешкання згоріло. Її тіло так обвуглилося, що й досі не можуть з'ясувати, ким вона була. Чорнява, з тонкими рисами обличчя — оце й усе, що відомо.

А Лапондер нізащо не хотів назвати її ім'я. Якби моя воля, я б здер з нього шкіру й добряче посипав перцем! Ото вже високе панство! Та вбивці вони всі до одного! Ніби немає іншого способу обійтися з дівкою... — додав він з цинічною усмішкою на устах.

Лють нуртувала в мені, руки свербіли зацідити мерзотникові межі очі. Щоночі він хропів на лежку, де раніше спав Лапондер. Я полегшено зітхнув, коли парубійка нарешті звільнили. Та не так легко було від нього звільнитися — його слова уп'ялися у мене, наче зазубрені стріли...

Майже постійно, головно вночі, мене точили моторошні підозри: жертвою Лапондера могла стати Міріам. Що більше я відганяв їх від себе, то глибше в них ув'язав, аж доки це не стало майже нав'язливою ідеєю.

Іноді, особливо тоді, як місяць яскраво світив крізь ґрати, мені ставало легше: я міг оживити в уяві години розмов з Лапондером, і глибоке співчуття до нього пом'якшувало мою муку. Та ненадовго... Жах повертався знову, я бачив перед собою замордоване обвуглене тіло Міріам і ледь не тратив розум від страху.

Слабкі зачіпки моїх підозр збивалися тоді до купи у цілісну картину жахливих, невимовно моторошних подробиць.

На початку листопада, десь о десятій вечора — було вже темно, мов у льоху, мій розпач досяг апогею, і я, щоб не завити на повний голос, упився зубами, мов спрагла тварина, у сінник, — двері камери несподівано відчинилися. Мені звеліли йти до слідчого. Ноги підгиналися від ослаблення, я ледве плентався, похитуючись.

Сподівання покинути коли-небудь цю жахливу будівлю давно вже вмерло в мені. Я знав усе наперед: холодні запитання, звичне глузливе бляння з-за конторки, а потім — знову темрява камери.

Барон Ляйзетретер уже пішов додому, у кабінеті мене зустрів лише старий горбатий писар із павучими пальцями. Я тупо чекав, що буде далі.

Упало в вічі, що вартовий, увійшовши разом зі мною до кабінету, добродушно мені підморгував, але я був надто ви-снажений та пригнічений і не завдавав собі труду здогадуватися, що б воно мало означати.

— Слідство з'ясувало, — почав писар, кречнувшись, виліз на крісло і довго нишпорив у паперах на полиці, перш ніж повести далі, — що вже згаданий Карл Цотман перед смертю мав, вочевидь, таємне побачення з незаміжною дівцею, колишньою повією Розіною Метцелес на прізвисько Руда Розіна, яку потім викупив глухонімий художник, витинальник силуетів, з корчми *Каутський* на ймення Яромир Квасничка, що на цей час є під наглядом поліції. На теперішній момент Розіна Метцелес уже кілька місяців перебуває у зв'язку на правах коханки з Його світлістю князем Феррі Атенштедтом. Згаданого Карла Цотмана хитрощами заманили до покинутого підземного льоху будинку за номером 21873-III на Півнячій вулиці і там замкнули, покинувши його помирати від голоду чи від холоду. Вищезгаданий Карл Цотман... — виголосив писар, зиркнувши поверх окулярів, затнувся і почав гортати папери. — Далі слідство з'ясувало, що у вищезгаданого Карла Цотмана, найвірогідніше вже після настання смерті, було вкрадено всі наявні при ньому особисті речі, зокрема кишенькового годинника з подвійною покришкою, — писар підняв годинника за ланцюжок. — Не взялося до уваги дане під присягою свідчення Яромира Кваснички через брак довіри до відповідача, майстра витинанок, сина померлого сімнадцять років тому пекаря-проскурника Кваснички, нібито він знайшов годинника в ліжку свого збіглого брата Лойзи й продав покійному нині лахмітникові Ааронові Вассертрумові.

Далі слідство з'ясувало, що на момент знайдення тіла у задній кишені штанів згаданого Карла Цотмана виявився нотатник, у якому він, вочевидь, незадовго до смерті зробив кілька записів, що можуть пролити світло на обставини злочину й допомогти відповідним державним органам затримати злочинця.

Узявши до уваги нотатки покійного Цотмана, прокуратура бере під підозру Лойзу Квасничку, який на цей момент переховується від правосуддя, і водночас припиняє слідство у справі різьбярка камей Анатасіуса Перната, а також постановляє звільнити його з попереднього ув'язнення.

Прага, липень

Підпис

Д-р барон фон Ляйзетретер

Земля пішла мені з-під ніг, і я на мить втратив свідомість. До тьми прийшов, сидючи на стільці, тюремний наглядач приязно поплескував мене по плечі.

Писар зберігав незворушний спокій, затягнувся понюшкою тютюну, висякався і сказав:

— Оголошення постанови затрималося аж донині, бо ваше ім'я починається літерою «П», вона ж в абетці стоїть ближче до кінця, — а тоді зачитав решту: — Окрім того, постановлено довести до відома Анатасіуса Перната, різьбярка камей, що, згідно із заповітом померлого у травні студента медицини Іноценза Харусека, він успадковує третину всього майна згаданого студента. Зобов'язати А. Перната підписати цей протокол.

З тими словами писар занурив перо в чорнило й заходився щось писати. Я гадав, він за звичкою почне бляяти, але він не бляєв.

— Іноценз Харусек, — сам того не усвідомлюючи, повторив я услід за ним.

Наглядач нахилився наді мною і прошепотів на вухо:

— Незадовго до своєї смерті він приходив до мене, доктор Харусек, цікавився вашим самопочуттям. Передавав вам велике вітання... Тоді я, звісно, не мав права того вам переказати. Суворо заборонено. Страшною була його смерть... Він наклав на себе руки. Доктора Харусека знайшли мертвим на могилі Аарона Вассертрума, він лежав на ній долілиць. Перед тим викопав дві глибокі ямки, перерізав собі вени й запхав руки в ті ямки. Так і стік кров'ю. Певно, стратив розум той пан Хару...

Писар із гуркотом відсунув стілець і простягнув мені перо для підпису.

Потім гордовито випростався і звелів тоном свого начальника-барона:

— Вартовий, проведіть цього чоловіка!

Як колись дуже-дуже давно, сторож у вартівні, при шаблі та в підштаниках, зняв з колін кавовий млинок. Тільки тепер він не обшукував мене, навпаки, повернув коштовні камені, гаманець із десятима гульденами, пальто й решту дрібничок...

Я опинився на вулиці.

«Міріам! Міріам! Нарешті ми скоро побачимося!» — я ледь погамував крик шаленої радості.

Була вже, мабуть, північ. Каламутний місяць, наче тьмянний мідний таріль, плив у імлі.

Під ногами чвакала грязюкою бруківка.

Я підкликав екіпаж, який у тумані скидався на скорчене доісторичне чудовисько. Ноги не слухалися, я відучився хо-

дити, похитувався. Мої ступні стали нечулими, наче в парализованого...

— Кучере, відвезіть мене якнайшвидше на Півнячу вулицю, 7! Зрозуміли? Півняча, 7!

СВОБОДА

Проїхавши кілька метрів, екіпаж спинився.

— Півняча вулиця, вельможний пане?

— Так, але швидко!

Екіпаж трохи прокотився і знову став.

— На Бога, що тепер?!

— Півняча, кажете, вельможний пане?

— Так, так!

— На Півнячу не заїхати!

— Чом би це?

— Там усюди зірвано бруківку. У єврейському кварталі ведуться ремонтні роботи.

— То доїдьте якнайближче, тільки ж прошу вас — швидше!

Екіпаж рвонув з місця, а тоді повагом покотився далі.

Я опустил деренчливі віконця і жадібно, на повні груди, вдихнув нічне повітря.

Усе тут видавалося мені неймовірно чужим і незбагнено новим: будинки, вулиці, замкнені крамниці.

Самотній білий пес понуро прочвалав повз нас тротуаром. Я подивився йому вслід. — Як дивно! Пес! Я вже цілком забув, що на світі є такі тварини. З радощів я по-дитинячому гукнув йому: «Агов! Чого похнюпився?!»

Цікаво, що скаже на мою появу Гіллель? А Міріам?

Ще кілька хвилин — і я буду в них. Грюкатиму в двері, аж доки підніму їх з постелі...

Бо ж тепер усе гаразд, лихі часи минули!

Яке Різдво відсвяткуємо!

Цього разу я не просплю, як то було востаннє!

На мить мене скував давній страх: згадалися слова арештанта з розбійницькою пикою. Обсмалене обличчя... убивство... але ні, ні! Зусиллям волі я струсив із себе видиво. Ні, ні, цього не могло бути, не могло бути... Міріам жива! Я ж чув її голос з уст Лапондера.

Ще хвилина... ще пів... а тоді...

Екіпаж зупинився перед кучугурою уламків, зваленою купами бруківкою!

Руїни червоно осявали ліхтарі.

При світлі факелів працювала юрба копачів.

Гори сміття і шматки мурів перегороджували шлях.

Це ж тут, тут має бути Півняча вулиця?!

Я ледве міг зорієнтуватися. Саме лише руйновисько навколо.

Хіба не тут стояв будинок, у якому я мешкав?

Фасадна стіна розвалена.

Я вибрався на земляний горб: глибоко піді мною, уздовж колишнього провулку тягнувся чорний мурований хід. Я підвів голову: наче велетенські бджолині чарунки, тісно, одні попри одних, висіли в повітрі оголені помешкання, скупо освітлені факелами й тьмяним місяцем.

Он там, угорі, мала б бути й моя комірчина — я впізнав її за візерунком стін. Від неї залишилася сама лише смужечка. А впритул до колишнього помешкання — ательє Савіолі. У серце раптом закралася пустака. Як дивно!.. Ательє!.. Ангеліна!.. Так далеко, у такій недосяжній далечі все те було тепер!

Я обернувся: від будинку, де мешкав Вассертрум, не залишилося каменя на камені... Геть усе зрівнялося з землею: ятка лахмітника, льох Харусека — усе, усе!

«Людина проминає наче тінь», — майнула мені в голові десь прочитана фраза.

Я запитав якогось робітника, чи не знає він, де тепер мешкають люди, виселені звідси, може, чув щось про архіваріуса Шемає Гіллієля?

— Німецька нікс! — була відповідь.

Я подарував чоловікові гульдена. Той відразу почав розуміти німецьку, але нічого путнього повідомити мені не зміг. Як і його товариші по роботі.

Може, у *Лойзичека* пощастить щось довідатися?

Лойзичека замкнено, сказали мені, будинок ремонтують.

Нема іншого виходу, як розбудити когось по сусідству. Хіба ні?

— Можете сходити тут усе вздовж і впоперек, але й кицьки не знайдете, — мовив робітник. — Суворо заборонено... Через тиф...

— А *Старий Заїзд*? Напевно ж відчинений?

— Теж замкнений!

— Достеменно знаєте?

— Достеменно.

Я навгад назвав кілька імен торгашів та продавчинь тютюну, що мешкали поблизу; потім — Цвака, Фрізландера, Прокопа.

Робітник лиш заперечно хитав головою.

— Може, знаєте Яромира Квасничку?

Чоловік замислився.

— Яромир? Глухонімиий?

Я шалено втішився. Слава Богу! Хоч один знайомий...

— Так, глухонімиий. Де він мешкає?

— Витинає картинки? З чорного паперу?

— Так, це він. Де його знайти?

Як лиш міг детально, робітник описав мені нічну корчму в середмісті й одразу взявся шуфляти землю.

Понад годину блукав я руїнами, балансував на хитких дошках, пролізав попід шлагбаумами, які перегороджували вулиці. Усенький єврейський квартал обернувся на суцільну кам'яну пустелю — ніби землетрус зруйнував місто.

Від хвилювання і збудження мені перехоплювало подих, брудний, з подертими черевиками, я нарешті вибрався з цього лабіринту.

Проминувши кілька вулиць, знайшов те, чого шукав.

Кав'ярня Хаос — повідомляла вивіска.

Безлюдна крихітна корчма, де попід стіною ледве поміщалися кілька столиків.

Посередині на триногому більярдному столі спав, хропучи, кельнер.

Базарна тітка сиділа в кутку, тримаючи перед собою кошика з городиною, і куняла над склянкою чаю.

Нарешті кельнер зволив устати й запитати, чого я бажаю. Зухвалий погляд, яким він змріяв мене з голови до ніг, нагадав мені, який, мабуть, обшарпаний вигляд я мав.

Я зиркнув у дзеркало і жахнувся: чуже безкровне сіре обличчя, усіяне зморшками, з кошлатою бородою, сплутаним, довгим волоссям дивилося звідти на мене.

Я поцікавився, чи не було тут витинальника силуетів Яромира, і замовив чорну каву.

— Не знаю, куди він подівся, — позіхаючи, відповів кельнер.

Потім він улігся на більярдний стіл і знову заснув.

Я взяв зі стіни газетку *Празький листок* і налаштувався чекати.

Літери, наче мурахи, повзали сторінками, я не втямив жодного слова з прочитаного.

Минали години, за шибками наливалася передранішня глибока темна синява — так зазвичай буває, якщо дивитися надвір із приміщення з газовим освітленням.

Час від часу досередини заглядали жандарми з блискучими зеленкуватими пір'їнами на головах, а тоді важкими повільними кроками простували далі.

Увійшли три невиспаних солдати.

Двірник забіг на чарку шнапсу.

І ось нарешті, нарешті: Яромир.

Він так змінився, що я спочатку його не впізнав: очі згасли, передні зуби повипадали, волосся поріділо, за вухами зробилися глибокі западини.

Я був такий радий знову за довгий час побачити знайоме обличчя, що кинувся йому назустріч і схопив за руку.

Яромир чувся дуже ніяково, увесь час озирався на двері. Як я вже тільки не намагався жестами й мімікою показати, що надзвичайно тішуся його бачити, він, здавалося, довго не йняв тому віри.

Але на всі мої запитання парубійко лиш безпорадно розводив руками, мовляв, нічого не розумію.

Як доступно пояснити йому, що я хочу?!

О! Ідея!

Я попросив олівця і заходився один по одному малювати обличчя Цвака, Фрізландера й Прокопа.

— Що? Нікого з них немає у Празі?

Яромир жваво розмахував у повітрі руками, удавав, ніби рахує гроші, марширував пальцями по столі, ляскав себе по тильному боці долоні. Я здогадався: усі троє, видно, одержали гроші від Харусека й з розширеним маріонетковим театром подалися на гастролі в світі.

— А Гіллель? Де він зараз?

Я намалював його обличчя, будинок і знак запитання.

Питального знаку Яромир не зрозумів, він не вмів читати, однак збагнув, куди я хилю. Він узяв сірника, ніби підкинув його вгору, а тоді спритно, наче фокусник, сховав його.

Що це мало означати? Невже Гіллель теж виїхав з міста? Я намалював єврейську ратушу.

Глухонімий рішуче похитав головою.

— То Гіллель вже не там?

— Ні, — знову похитав головою Яромир.

— То де він?

Знову гра з сірником.

— Він каже, що того пана нема, і ніхто не знає, де він, — утрутився двірник, який весь час із зацікавленням приглядався до нашої «розмови».

Від страху мені похоллоло серце. Гіллель зник! Тепер я сам як палець на світі... Предмети в корчмі почали розпливатися перед моїми очима.

— А Міріам?

Мої руки так тремтіли, що я довго не міг її намалювати.

— Міріам також зникла?

— Так. Також зникла. Безслідно.

Я голосно застогнав, забігав туди й сюди, аж солдати здивовано презирнулися між собою.

Яромир спробував мене заспокоїти, намагався іще щось розповісти: поклав голову на руки, ніби спить.

Я схопився за стільницю:

— Заради Господа нашого Ісуса Христа, Міріам померла?

Яромир похитав головою і знову вдав, ніби спить.

— Міріам хворіла?

Я намалював пляшечку з ліками.

Той знову заперечно похитав головою і знову поклав чоло на руку.

Уже й розвиднилося, одна за одною гаснули гасові лампи, а я усе ще не міг добитися, що намагається донести мені Яромир.

Я здався. Замислився.

Єдине, що мені зоставалося, піти із самого ранку до єврейської ратуші й там розпитати, куди могли податися Гіллель та Міріам.

Я мусив їх знайти...

Я мовчки сидів біля Яромира. Німий і глухий, як і він...

Підвівши після довгого мовчання голову, я побачив, що він витинає ножицями якийсь силует.

І впізнав профіль Розіни. Він простягнув мені витинанку через стіл, затулив долонею очі й тихо заплакав...

Потім зненацька зірвався з місця і, не попрощавшись, рушив непевною ходою до дверей.

Одного дня, без жодного попередження, Шемай Гіллель зник. Дочку, мабуть, також узяв із собою, бо і її відтоді ніхто більше не бачив. Таке мені розповіли в єврейській ратуші. Ото й усе, що вдалося вивідати.

Жодного натяку, куди б вони могли податися.

У банку сказали, що мої гроші ще перебувають під судовим арештом, але з дня на день очікується дозвіл на виплату коштів.

Спадок Харусека теж іще не був належним юридичним чином оформлений. Я із жагучим нетерпінням чекав на гроші, аби витратити їх на пошуки Гіллеля та Міріам.

Я продав отих кілька камінців зі своєї кишені, а на виручені кошти винайняв дві крихітні мебльовані суміжні мансарди на Старошкільній вулиці, єдиній вулиці, яка уникла руйнації в єврейському кварталі.

Дивний збіг: це був той знаменитий будинок, про який ходила легенда, боцімто в ньому якось зник Голям.

Я поцікавився у мешканців — здебільшого це були дрібні торговці й ремісники, — що з тих чуток про «кімнату без дверей» правда, але мене тільки висміяли. Мовляв, як можна вірити в такі нісенітниці!

Власні враження, пов'язані з легендою, за час тривалого ув'язнення зблідли і набули обрисів давно розвіяного сну, я вбачав у них тепер лише безкровні, безживні символи, які викреслив зі своєї книги споминів.

Слова Лапондера, які я іноді чув так виразно, як тоді, коли він сидів навпроти мене в камері й промовляв до мене, утверджували мене в думці: усе, що здавалося реальною дійсністю, насправді мало б бути внутрішнім баченням...

Хіба не сплигло і не зникло все, чим я колись володів? Книга *Іббур*, чарівні карти таро, Ангеліна і навіть давні друзі Цвак, Фрізландер і Прокоп!..

Був Святвечір, я поставив удома маленьку ялинку з червоними свічками. Хотів ще раз відчути себе молодим, оточити себе мерехтінням свічок, пахощами ялинкової глици та плавленого воску.

Ще до настання нового року я вирушу, мабуть, у дорогу, шукаючи по містах і селах, усюди, куди заведе мене внутрішній голос, Гілелея та Міріам.

Нетерпіння, тривожне очікування і страх, що Міріам, можливо, убита, поступово відпустили мене. Серцем я відчував, що розшукаю обох.

Щасливий усміх не сходив з моїх уст. Кладучи на щось руку, мені здавалося, ніби моя долоня несе зцілення. Мене переповнювала дивна радість, радість людини, яка після довгих мандрів повертається додому і вже здалеку бачить вежі рідного міста.

Я ще раз завітав до крихітної кав'ярні, аби запросити Яромира до себе на Різдво. Але мені сказали, що він більше не з'являвся. Засмучений, я вже хотів було податися геть, але тут до кав'ярні увійшов старий вуличний гендляр, пропонуючи на продаж антикварні дрібнички, які здебільшого нічого не вартували.

Я перебирив в його скриньці ланцюжки до годинників, хрестики, гребінці-шпильки до волосся й брошки, аж раптом на очі мені потрапило сердечко з червоного каменя на виляючій шовковій стрічці. Я зі здивуванням упізнав його: колись Ангеліна, ще маленькою дівчинкою, подарувала мені його на пам'ять біля фонтана у своєму палаці.

І миттю переді мною постала моя юність, ніби я зазирнув в окуляри «панорами» на розмальовану дитячою рукою картинку.

Я довго, дуже довго ошелешено дивився на червоне сердечко на моїй долоні.

Я сидів у мансарді, прислухаючись до потріскування ялинкової глици, коли полум'я свічки надто близько підбиралося до гілочок.

«Може, саме тепер, цієї хвилини, старий Цвак десь у світі ставить свій ляльковий вертеп, — малював я собі в уяві, — і таємничим голосом декламує рядки улюбленого лірика Оскара Вінера:

Де серденько з червоно каменю?
Висить на шовковій стрічці.
О, не віддавай нікому серденько,
Я був йому вірний і його любив,
Відгавував важкі сім років
За нього. Люблю його!

І враз так святково стало мені на душі.
Свічки догоріли. Лише одна ще тріпотіла полум'ям. Дим
клубочився під стелею комірчини.

Ніби мене торкнулася чиясь рука, я обернувся і...
На порозі стояло моє відображення. Мій двійник. У біло-
му пальті. З короною на голові.

Мана тривала тільки одну мить.
А тоді могутнє полум'я вибило дерев'яні двері, хмара за-
душливого гарячого диму ввірвалася досередини.
Пожежа в будинку! Пожежа! Пожежа!

Я рвучко розчахую вікно. Видряплюся на дах.
Здалеку вже чути пронизливий дзеленькіт пожежного
загону.

Блискучі шоломи, короткі, наче рубані, команди.
Потім примарне, ритмічне, чавкотливе чмихання помпи,
ніби демони води готуються до стрибка на свого смертельного
ворога: вогонь.

Лускає скло, червоні язики рвуться з усіх вікон.
Униз скидають матраци — уся вулиця вистелена ними.
Люди стрибають униз, покалічених забирають.

А мене охоплює нестримний, радісний екстаз, сам не
знаю, чому. Волосся стає сторч...

Я кидаюся до димаря, щоб вогонь не обпалив мене, бо
полум'я вже лиже мені п'яти.

Навколо димаря складений канат сажотруса.
Я розкладаю його, намотую собі на зап'ястя та ногу, як ще
хлопцем колись робив на гімнастичних заняттях, і спокійно
спускаюся фасадом донизу...

Проминаю одне вікно. Зазираю досередини.
Там усе сліпучо освітлено.

І тоді я бачу... я бачу... усе моє тіло здригається нестримним кличем радості.

— Гіллель! Міріам! Гіллель!

Я хочу вчепитися за ґрати.

Промахуюся. Канат вислизає з рук.

Мить вишу головою униз зі схрещеними ногами поміж небом і землею.

Канат співає від ривка. Тріщать, натягуючись, волокна.

Я падаю.

Моя свідомість гасне.

Уже падаючи, хапаюся за підвіконня, але зісковзую. Нема більше за що вхопитися:

Камінь слизький...

Слизький, як кусень сала...

ЕПЛОГ

— ...як кусень сала!

То камінь, схожий на кусень сала.

Слова ще дзвенять мені у вухах. Я підводжуся, мушу визначити, де я.

Лежу на ліжку, мешкаю в готелі.

І звать мене зовсім не Пернат.

Невже це все мені лише наснилося?

Ні! Таких снів не буває!

Я дивлюся на годинника: я спав заледве годину. Пів на третю. Онде висить чужий капелюх, якого я сьогодні помилково прихопив замість свого в соборі на Градчині, коли слухав відправу.

Може, на ньому є ім'я?

Я беру до рук капелюха, читаю золоті літери на білій шовковій підкладці — чуже й водночас таке знайоме ім'я:

АТАНАСІУС ПЕРНАТ

Від цієї миті немає мені спокою, я квапливо одягаюся й збігаю униз східцями.

— Портє! Відчиніть! Я вийду на годинку пройтися!

— Даруйте, куди?

— До єврейського кварталу. Півняча вулиця. Чи взагалі існує така вулиця?

— Є, є... — портє шкодливо усміхнувся. — Але єврейський квартал уже не той, що колись. Повністю перебудований...

— Пусте! Де Півняча вулиця?

Товстим пальцем портє показав на карті:

— Ось тут, прошу.

— А шинок у Лойзичека?

— Осьдечки, прошу.

— Дайте мені великий шмат паперу.

— Будь ласка.

Я загорнув у папір капелюх Перната. Дивно, він майже новий, бездоганно чистий, а такий крихкий, мовби йому сто років...

Простуючи до єврейського кварталу, я міркував.

Усе, чого зазнав цей Атанасіус Пернат, я пережив у своєму сні, за одну лише ніч почув, побачив і відчув так, ніби це відбувалося зі мною. То чому не знаю, що саме побачив він тієї миті, коли канат урвався, і він скрикнув: «Гіллель! Гіллель!»

Бо він тієї миті відділився від мене, збагнув я.

Я мушу знайти цього Атанасіуса Перната, хоч би навіть день і ніч довелось нищпорити кварталом...

То це Півняча вулиця?

Анітрохи не схожа на ту, що я бачив уві сні!

Усуціль нові будинки.

Уже за хвилину я сидів у *Лойзичека*. Доволі тиха й чистенька кав'ярня.

У глибині зали — естрада з дерев'яною балюстрадою; не заперечити певної схожості з давнім шинком із мого сну.

— Чого бажаєте? — запитала кельнерка, повногруда дівчиця, у тугому червоному оксамитовому фракку, що ледь не тріщав на ній.

— Коньяк, будь ласка. Дякую... О, перепрошую, панночко!

— Я вас слухаю...

— Хто власник цього закладу?

— Пан комерційний радник *Лойзичек*. Увесь дім належить йому. Він дуже заможний, шляхетний пан...

Ага, чоловік зі свинячими зубами на ланцюжку від годинника, пригадав я собі...

Мені зринула в голові цікава думка, яка б могла допомогти зорієнтуватися.

— Панночко!

— Прошу?

— Коли завалився кам'яний міст через Влтаву?

— Тридцять три роки тому...

«Гм... тридцять три роки тому!» Я замислився: різьбярєві камей мало б нині виповнитися майже дев'яносто.

— Панночко!

— Слухаю вас?

— Чи немає зараз серед відвідувачів когось, хто міг би пам'ятати, яким на вигляд було старе єврейське місто? Я письменник, цікавлюся...

— Серед відвідувачів? — задумалася кельнерка. — Ні... Але постривайте... Більярдист, отой, що грає зі студентом в карамболь. Бачите? Старий з гачкуватим носом? Він прожив тут усе життя, зможе багато чого вам розповісти. Покликати його, коли він закінчить гру?

Я глянув у той бік, куди показувала дівчина.

Старий стрункий сивий чоловік стоїть, прихилившись до дзеркала, натирає крейдою кий. Втомлене, однак дивовижно шляхетне обличчя. Кого він мені нагадує?

— Як він називається?

Кельнерка стоїть, опершись ліктем на стіл, облизує олівця, знову й знову пише своє ім'я на мармуровій стільниці, щоразу швидко стираючи його мокрим пальцем. При цьому кидає на мене більш чи менш палкі погляди — як вже вдасться... Звісно, зводить угору брови, щоб додати собі загадковості.

— Як звуть більярдиста, панночко? — перепитую.

Я бачу, що їй любіше було б почути інше запитання. Скажімо, панночко, чому ви не носите фрак на голе тіло? Чи щось подібне... Але про це не запитую, мені не йде з голови мій сон...

— Як звуть? Як звуть? — буркає вона, надимаючи губки. — Феррі його звуть! Феррі Атенштедт.

Он як? Феррі Атенштедт... Ще один давній знайомий.

— Розкажіть мені про нього все, що знаєте, — лагідно мовлю я до кельнерки і вмить відчуваю нагальну потребу підкріпити себе коньяком. — Вас так приємно слухати (я сам собі бридкий цієї миті).

Дівця нахиляється наді мною, її волосся лоскоче мені обличчя, і шепоче:

— Той Феррі колись був тертим калачем... Він походить зі старовинного шляхетного роду. А може, так тільки кажуть, бо він не носить бороди. Начебто був колись казково багатим. Одна руда єврейка, яка ще з юності була, ну «такою», ви ж знаєте... — вона швидко виводила олівцем своє ім'я, — усе з нього витягнула. Гроші я маю, звісно, на увазі... Ну, а коли він залишився без крейцера за душею, покинула його й вийшла заміж за одного поважного пана... — вона прошепотіла мені

на вухо ім'я, але я його не розчув. — Той поважний пан змушений був, ясна річ, відмовитися від усіх титулів, залишив собі лише прізвище фон Деммеріх. Ось так... Однак репутації «особи» він усе ж відмити не зумів. Я завжди кажу...

— Фрітці! Рахунок! — долинув голос з естради.

Я обвів поглядом кав'ярню, як раптом почув позад себе металеве цвірчання, як ото цвіркуни скрекочують.

Я зацікавлено озирнувся і не повірив своїм очам.

Відвернувшись обличчям до стіни, з маленькою, наче цигаркова пачка, музичною скринькою у тремтячих кістлявих руках, геть поринувши в себе, сидить у кутку сліпий старець Нефталі Шафранек і крутить крихітну корбу.

Я підходжу до нього.

Майже пошепки він несміло наспівує пісеньку:

«Фрау Пік, Фрау Гок,
Про зіроньки на небі
Базікали собі...»

— Ви знаєте, як звуть отого старого чоловіка? — запитав я кельнера, який саме проходив повз мене.

— Ні, пане, ніхто не знає ні його, ані його імені. Він і сам його забув. Зовсім самотній на світі. Йому 110 років! Щовечора має у нас «даровану» каву.

Я схилиюся над старцем, вигукую йому на вухо: «Шафранеку!»

Діда немов блискавкою прошиває. Він щось бурмоче, напружено потирає чоло.

— Ви розумієте мене, пане Шафранек?

Він киває.

— Слухайте уважно! Я хочу щось запитати у вас про давні часи. Якщо відповідь буде вичерпною, дам вам гульдена, ось кладу його тут, на стіл...

— Гульден, — повторює старий і, мов шаленець, відразу заходиться крутити корбою своєї стрекотливої скриньки.

Я притримую його руку.

— Добре подумайте! Ви знали тридцять три роки тому такого собі різьбярка камей Перната?

— Гардболець! Кравець! — лепече старий, астматично задихаючись, усмішка сяє на все обличчя — він гадає, я розповів йому якийсь потішний жарт.

— Ні, не Гардболець, а Пернат!

— Перелес? — старий аж заходиться сміхом.

— Та ні — Пернат!

— Пашелес?! — він аж крекче від утіхи.

У відчаї я відмовляюся від подальших спроб щось довідатися.

— Ви хотіли поговорити зі мною? — Феррі Атенштедт стоїть переді мною, схилившись у стриманому поклоні, голос його звучить прохолодно.

— Так, ваша правда. Ми можемо при тому зіграти партію в більярд.

— Граєте на гроші, пане? Даю вам 90 на 100 наперед.

— Гаразд, на гульден. Ви починаєте...

Його світлість бере кия, прицілюється, з гиком б'є, а тоді сердито морщиться. Я знаю ці виверти: він пустить мене до 99, а потім одним махом закінчить партію.

Мені стає дедалі цікавіше. Я йду просто до своєї мети:

— Чи не пригадуєте, шановний пане, Атанасіуса Перната, який мешкав тут, у єврейському кварталі? То було дуже давно, десь у той час, коли завалився кам'яний міст...

Чоловік у смугастій червоно-білій лляній сорочці, з косуватими очима й дрібними золотими сережками у вухах, який сидить під стіною, читаючи газету, раптом здригається, витріщає на мене очі й хреститься.

— Пернат? Пернат? — напружено морщить чоло більярдист. — Пернат? Високий худорлявий? Каштанове волосся, коротко стрижена, гостра борідка?

— Саме так.

— Тоді йому було десь сорок? Він мав вигляд, як... — його світлість раптом вражено зміряв мене поглядом. — А ви часом йому не родич, шановний пане?!

Косоокий знову перехрестився.

— Я? Родич? Дивна думка... Ні, я тільки цікавлюся ним. Може, знаєте ще щось? — недбало запитую я, а самому аж серце холоне.

Феррі Атенштедт замислюється.

— Якщо не помиляюся, тоді його вважали не сповна розуму. То він стверджував, ніби називається — як же? — ага, Лапондером, то видавав себе за такого Харусека...

— Нічого подібного! — нараз втручається косоокий. — Харусек дійсно існував. Мій батько навіть успадкував після нього 1000 флоринів.

— Хто цей чоловік? — запитав я більярдиста.

— Він річковий перевізник, поромник, називається Чамрда... Що ж стосується Перната, то я тільки пригадую чи, може, припускаю, що згодом, через багато років, він одружився з дуже вродливою смаглявою єврейкою.

«Міріам!» — мовив я сам до себе і так розхвилювався, що від тремтіння вже й грати більше не міг.

Перевізник вкотре перехрестився.

— Що це з вами сьогодні, пане Чамрда? — здивувався більярдист.

— Перната ніколи не було! — скрикує косоокий. — Я цьому не вірю!

Я частую чоловіка коньяком, аби розговорити його.

— Є, звісно, такі, що стверджують, ніби Пернат і досі живий, — нарешті розв'язує язика перевізник. — Я таке чув... Ніби той різьбяр мешкає на Градчині.

— Де саме?

Чоловік знову хреститься.

— У тому-то й річ! Він мешкає там, де жодна жива людина мешкати не може: біля муру, під останнім ліхтарем...

— Знаєте той будинок, пане... пане... Чамрда?

— Нізащо в світі туди не піду! — протестує косоокий. — За кого ви мене маєте? Святий Ісусе, Маріє і Йосипе!

— Але ж можете мені здалеку показати туди дорогу?

— Це можу... — пробурмотів перевізник. — Якщо зачекаєте до шостої ранку. Я йтиму до ріки. Та я б вам не радив того робити! Ще впадете в Оленьче Урочище, зламаєте собі шию і кісток не позбираєте... Пресвятая Діво Богородице!

Уранці ми вирушаємо разом. З річки дме свіжий вітер. Від хвилювання я землі не чую під ногами.

Раптом переді мною виринає знаменитий будинок на Старошкільній вулиці.

Я впізнаю кожне вікно, вигнуту ринву, ґрати, масний полиск кам'яних карнизів — усе, усе...

— Коли горів цей будинок? — запитую я косоокого. Мені шумить у вухах від надміру збудження.

— Горів? Ніколи!

— Я достеменно знаю, що горів.

— Не було такого.

— Але я знаю! Може, закладемося!

— На що?

— На один гульден.

— Домовилися! — Чамрда кличе консьєржа. — Цей будинок коли-небудь горів?

— Та де там! — сміється чоловік.
Та я все ж не йму віри.
— Уже сімдесят літ я тут живу, — запевняє консьєрж. —
Кому знати, як не мені...
...Дивно, дивно...

Перевізник веслує своїм яликом, зладнаним з восьми неструганих дощок, перевозить мене через Влтаву, кумедно смикаючи веслами. Жовтувата вода піниться за облавком. Дахи Градчини червоняво виблискують у променях ранішнього сонця. Невимовна урочистість огортає мене. Тихе, невиразне відчуття, ніби з якогось далекого минулого, немов би світ навколо мене зачарований — примарне відчуття, начеб я жив у різних місцях водночас.

Я ступаю з човна на суходіл.
— Скільки я вам винен, пане Чамрда?
— Крейцер. Якби ви допомагали веслувати, це б коштувало два крейцери...

Цією дорогою я вже йшов сьогодні уві сні: вузька непомітна стежина в замковому парку. Серце ледь не вистрибує з грудей, я знаю наперед: ось зараз з'явиться голе дерево, гілля якого звисає через мур.

О, ні, воно всіяне білим цвітом.
Повітря напоєне солодкими пахощами бузку.
Унизу, під моїми ногами, лежить ще сонне місто, мов обіцянка раю на землі... Ані звуку. Лише пахощі й сіяння.

Я б міг із заплющеними очима віднайти маленький провулок алхіміків — таким знайомим видався мені кожний крок.

Але там, де нині вночі були дерев'яні штахети перед білим будиночком, тепер розкішна позолочена огорожа відмежовує садибу від вулички.

Два могутніх тиси нависають над низьким квітучим живоплотом, ніби сторожі по обидва боки вхідних воріт.

Я стаю навшпиньки, щоб заглянути поверх живоплоту; тут мене засліплює інша розкіш: садові мури повністю викладені мозаїкою. Чудернацька картина в аквамаринових і золотих барвах зображувала культ єгипетського бога Осіріса.

Брама — то сам бог: Гермафродит з двох половинок воріт: права — жіноча, ліва — чоловіча. Він сидить на коштовному пласкому перламутровому троні із золотою головою зайця; вуха його підняті догори й тісно стулені, нагадують сторінки розгорненої книги...

Пахне рососою, з-поза муру долинають духмяні пахощі гіацинтів.

Я довго стою, мов закам'янілий. Здається, ніби чужий світ підступив до мене... Ліворуч, з-поза ґрат, до мене підходить старий садівник, а може слуга, у черевиках зі срібними пряжками, жабо та дивно скроєному сурдуді, запитує, чого я бажаю.

Я мовчки простягаю йому загорнений у папір капелюх Перната.

Коли брама прочиняється, я бачу в глибині схожий на храм мармуровий будиночок, а на його східцях

АТАНАСІУС ПЕРНАТ

До нього горнеться

МІРІАМ

Обоє дивляться униз — на місто.

На мить Міріам обертається, помічає мене, усміхається і щось шепоче Атанасіусові Пернату.

Я заворожений її красою.

Вона така ж юна, як сьогодні уві сні.

Атанасіус Пернат поволі повертає до мене голову, і моє серце завмирає: Я ніби дивлюся на себе в дзеркало — так схоже його обличчя на моє.

Потім стулки брами зачиняються, і я бачу лише мерехтливую постать Гермафродита.

Старий слуга повертає мені капелюха, я чую його голос ніби з-під землі:

— Пан Атанасіус Пернат щиро дякує, просить не гніватися і не вважати його негостинним за те, що не запросив до саду, але такий давній суворий закон цього дому.

Він повертає вам капелюха, навіть не одягаючи, бо відразу помітив підміну. Щиро сподівається, що капелюх не спричинив вам головного болю...

ЗМІСТ

Сон	3	Нужда	102
День	5	Страх	126
І	13	Жадання	134
Прага	20	Жінка	145
Пунш	33	Хитрість	170
Ніч	49	Муки	185
Наяву	62	Травень	196
Сніг	70	Місяць	211
Примара	79	Свобода	230
Світло	95	Епілог	240

Літературно-художнє видання

Серія «Істини»

МАЙРІНК Густав

ГОЛЕМ

Роман

Переклад з німецької

Головний редактор *О. В. Красовицький*

Відповідальна за випуск *Г. С. Таран*

Художній редактор *О. А. Гугалова*

Комп'ютерна верстка: *О. В. Підлісна*

Коректор *А. М. Гопаченко*

Підписано до друку 29.01.18. Формат 70×100 ¹/₃₂.

Умов. друк. арк. 10,32. Облік.-вид. арк. 10,61.

Тираж 2000 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»

вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:

www.folio.com.ua

Електронна адреса:

market@folio.com.ua

Надруковано з готових позитивів

у ТОВ «Видавництво Фоліо»

вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5244 від 09.11.2016

Книжки видавництва «Фоліо» ви можете придбати:

Оптова торгівля:

61057, м. Харків,
вул. Римарська, 21А
(057) 700-05-46, 705-07-30
e-mail: market@folio.com.ua
proizv@folio.com.ua

Книга поштою:

61057, м. Харків,
вул. Римарська, 21А
(057)715-61-19
з 9.00 до 18.00
e-mail: club@.folio.com.ua

ТОВ «Видавництво Фоліо»

61057, м. Харків,
вул. Римарська, 21А
(057) 700-44-29
e-mail: avk@folio.com.ua

Представництво в Києві

м. Київ, вул. Січових стрільців, 1—5,
оф. 603
e-mail: kievfolio@gmail.com

Видавництво «Фоліо» в інтернеті

Сайт видавництва
www.folio.com.ua

Видавництво «Фоліо» — сторінка
на Facebook

Сайт подарункових ексклюзивних книжок
«Фоліо»
www.elitebooks.com.ua

Сторінка видавництва «Фоліо»
на LiveJournal
www.folioua.livejournal.com

Власні книгарні

м. Київ
«Довженко Книги.
Кава. Кіно»
вул. Бульварно-Кудрявська,
43А
(050) 344-06-46

вул. Васильківська, 1
(в стадії відкриття)
(050) 344-45-51

«Книгарня № 1»
пр. С. Бандери, 10Б
(біля виходу ст. м. «Петрівка»)
(050) 344-43-31

Книжковий ринок
«Петрівка»
Центральний ряд, місце 25

м. Львів
«Книги Фоліо»
вул. Коперніка, 3
(032) 244-55-17

Магазини-партнери

Вінницька область

м. Вінниця

Магазин «Буква»
пл. Гагаріна, 2 (ЦУМ)
пр. Юності, 43А
(ТРЦ «Магігранд»)
Магазин «Дім книги»
вул. Соловйова, 3/2
вул. Коцюбинського, 33А
вул. Келецька, 78
Магазин «Книжкова хата»
вул. Тімірязєва, 48

Волинська область

м. Луцьк

Магазин «Знання»
пр. Волі, 41
Магазин «Буква»
вул. Сухомилинського, 1
(ТЦ «Порт Сіті», 3-й поверх,
секція Б-323)

Дніпропетровська область

м. Дніпро

Магазин «Книголенд»
пр. Дмитра Яворницького, 60
Магазин «Буква»
вул. Глінки, 2
(ТЦ «Мост-Сіті»)
Магазин «Буклет»
вул. Дмитра Яворницького, 54
Магазин «Книги»
вул. Тополина, 6А
Магазин «Книги і канцтовари»
вул. Вокзальна, 5

м. Кривий Ріг

Магазин «Буквица»
вул. Гагаріна, 4Б

м. Павлоград

Магазин «Буклет»
вул. Шевченка, 118

Донецька область

м. Краматорськ

Магазин «Буклет»
вул. Маяковського, 1М

Житомирська область

м. Житомир

Магазин «Буква»
вул. Київська, 77
Магазин «Знання»
вул. Київська, 17/1
Магазин «МегаКнига»
вул. Скорульського, 8
Магазин «Читай»
вул. Київська, 77
(ТЦ «Глобал-ША»)

Запорізька область

м. Запоріжжя

Книжковий супермаркет
«Папірус»
пр. Соборний, 166
Магазин «Буква»
пр. Соборний, 147
(Універмаг «Україна»)
Магазин «Буклет»
вул. Лермонтова, 24

Івано-Франківська область

м. Івано-Франківськ

Торговий ряд
вул. Незалежності, 9

м. Коломия

Магазин «Книжкова хата»
вул. Чорновола, 51

м. Київ

Магазин «Буква»
вул. Гната Юри, 20
(ТЦ «Квадрат»)
пр. Академіка Глушкова, 13Б
(ТЦ «Магелан», 3-й поверх)

пр. Оболонський, 1Б
(ТЦ «Dream Town»)
вул. Б. Хмельницького, 3Б
вул. Лаврухіна, 4 (ТЦ «Район»)
вул. Мішуги, 4
(ТЦ «Піраміда»)
вул. Хрещатик, 20-22 (Підземний
перехід ст. м. «Майдан
Незалежності»)
вул. Луначарського, 10
пл. Слави, 1 (ТЦ «Навігатор»)
Дніпровська набережна, 33
(ТРЦ «Архадія»)
пл. Спортивна, 1А
(ТРЦ «Гулівер»)
Магазин «Книжковий
супермаркет»
вул. Межигірська, 3/7
вул. Будівельників, 4
пр. С. Бандери, 6
вул. О. Теліги, 146
вул. Бульварно-Кудрявська, 7
Магазин «Книголенд»
Харківське шосе, 152
вул. Будівельників, 43/12
Магазин «Сяйво»
вул. Велика Васильківська, 6
Кіоск «Петрівка "Фоліо"»
Книжковий ринок «Петрівка»,
центральный ряд, місце 25
«Книгарня № 1»
пр. С. Бандери, 10Б
«Доженко. Книги. Кава. Кіно»
вул. Бульварно-Кудрявська, 43А
Магазин «Наш формат»
пров. Белінського, 5
www.nashformat.ua
Магазин «Смолоскит»
вул. Межигірська, 21
Магазин «Українська народна
книгарня»
пл. Слави, 1 (ТЦ «Навігатор»)
Магазин «Знання України»
вул. Велика Васильківська, 57/3

Магазин «Літера»
вул. Артема, 103
вул. Льва Толстого, 11/61
Магазин «Книгарня № 52»
вул. Гагаріна, 13
«Київський бібліотечний
колектор»
вул. 40-річчя Жовтня, 100/2
«Центр народознавства
Магазин "Шабля козака Мамая"»
вул. М. Донця, 2
Магазин «Наукова Думка»
вул. Грушевського, 4
Магазин «Читайка»
вул. Вербова, 17 (ринок Петрівка)
Магазин «Книгарня»
вул. Пушкінська, 8А

Київська область

м. Бровари

Магазин «Буква»
вул. Незалежності, 3

Кіровоградська область

м. Кропивницький

Магазин «Буквица»
вул. Пашутінська, 63

Львівська область

м. Львів

Магазин «Книги»
вул. Братів Рогатинців, 30
вул. Огієнка, 4
вул. Лисенка, 21
Магазин «Літера»
пр. Червоної Калини, 36
(ТЦ «Шувар»)
Магазин «Книжковий лев»
вул. Шевська, 6
Магазин «Літера»
вул. Княгині Ольги, 106
(Універмаг «Львів»)
Магазин «Книги Фоліо»
вул. Коперніка, 3
Магазин «Дім книги»
пл. А. Міцкевича, 8
Магазин «Дім книги»
вул. Торгова, 11

Магазин «Українська книгарня»
пр. Т. Шевченка, 8
Магазин «Книгобрій»
вул. Бузкова, 2
Магазин «Ноти»
пр. Т. Шевченка, 16

м. Дрогобич

Магазин «Скарбниця»
пл. Ринок, 11
Магазин «Дивосвіт»
вул. Туроша, 28

Миколаївська область

м. Миколаїв

Магазин «Буквица»
вул. Радянська, 6

Одеська область

м. Одеса

Магазин «Книголенд»
вул. Преображенська, 82
вул. Катерининська, 91
вул. Генерала Петрова, 9
Магазин «Книжковий
супермаркет»
вул. Жуковського, 38
вул. Дерибасівська, 18
Магазин «Буква»
вул. Дерибасівська, 14
Магазин «Книжкова казка»
вул. Ак. Глушка, 16
Магазин «Дом книги»
вул. Дерибасівська, 27
Магазин «Горизонт»
Люстдорфська дор., 54
Магазин «Книгарня-кав'ярня»
вул. Катерининська, 77
Магазин «Книжкова крамниця»
вул. Троїцька, 30
Магазин «Антресоль»
вул. Новоціпний Ряд, 2
(ТЦ «Острів», 2-й поверх)

м. Чорноморськ

Магазин «Книжковий
супермаркет»
пр. Мира, 16

Полтавська область

м. Полтава

Магазин «Буква»
вул. Шевченка, 29
Магазин «Книголенд»
вул. Жовтнева, 50

м. Кременчук

Магазин «Книголенд»
пр. Лесі Українки, 39
вул. Соборна, 7
(ТРЦ «Європа»)
пр. Свободи, 22А
Магазин «Буквица»
вул. Першотравнева, 52Б
(ТЦ «Престиж Хол»)

Рівненська область

м. Рівне

Магазин «Буква»
вул. Соборна, 47
Магазин «Просвіта»
вул. Грушевського, 17
Магазин «Слово»
вул. Соборна, 57
Магазин «Книги»
вул. Соборна, 316
Магазин «Дружба» і «Знання»
майдан Незалежності, 5
Магазин «Книгарня Ранок»
вул. Соборна, 57

м. Острого

Магазин «Magіstr»
вул. Незалежності, 20/3

м. Дубно

Магазин «Дім книги»
вул. Замкова, 21

Сумська область

м. Суми

Магазин «Буква»
вул. Соборна, 44
пл. Покровська, 2
Магазин «Книголюб»
вул. Козацький Вал, 1
вул. Петропавлівська, 50

м. Конотоп

Магазин «Книголюб»
вул. Миру, 1
вул. Миру, 82

м. Тростянець

Магазин «Книголюб»
вул. Горького, 22

м. Охтирка

Магазин «Книголюб»
вул. Батюка, 47

м. Лебедин

Магазин «Книголюб»
пл. Інтернаціональна, 4А

м. Шостка

Магазин «Книголюб»
вул. Комуністична, 1
вул. Інтернаціональна, 34А

м. Білопілля

Магазин «Книголюб»
вул. Леніна, 69

м. Ромни

Магазин «Книголюб»
вул. Соборна, 8А
вул. Руденка, 22

Тернопільська область**м. Тернопіль**

Магазин «Ярослав Мудрий»
вул. Руська, 19
Магазин «Підручники і посібники»
вул. Грушевського, 23
Магазин «Дім книги»
вул. Й. Сліпого, 1
вул. Коперника, 19
Магазин «Книжкова хата»
вул. Текстильна, 28ч
(ТРЦ «Подолляни»)
вул. Чорновола, 14

м. Чортків

Магазин «Книжкова хата»
пл. Ринок, 1

Харківська область**м. Харків**

Магазин «Буква»
Окружна дорога, 4А
(ТРЦ «Магеллан»)
пр. Героїв Праці, 7
(ТРЦ «Караван»)
Магазин «Книголенд»
вул. Плеханівська, 66
вул. Ак. Проскури, 5
пр. Гагаріна, 167
Стадіонний проїзд, 11
вул. 23 Серпня, 47
вул. Чернишевського, 14
вул. Валентинівська, 15/17
вул. Різдявна, 33
вул. Грицевця, 29Б
пр. Тракторобудівників, 59/56
(ТРЦ «Україна»)
вул. Червоні ради, 14
вул. Бучми, 1Б
пр. Московський, 252Б
пр. П. Григоренка, 37
пр. Індустріальний, 26
Магазин «ЗнакЪ»
пр. Науки, 17
Магазин «BOOKS»
вул. Сумська, 51
Магазин «Диалог»
вул. О. Яроша, 21
Магазин «Книжная лавка»
пров. Кравцова, 19
пл. Повстання, 5/6

Херсонська область**м. Херсон**

Магазин «Буква»
вул. Комунарів, 21

Хмельницька область**м. Хмельницький**

Магазин «Дім книги»
вул. Грушевського, 50
Магазин «Книжковий світ»
вул. Подільська, 25

Черкаська область**м. Черкаси**

Магазин «Буквица»
вул. Дашкевича, 19
Магазин «Світоч»
вул. Б. Вишневецького, 38

Чернігівська область**м. Чернігів**

Магазин «Буква»
пр. Миру, 19
Магазин «Будинок книги»
пр. Миру, 45

Чернівецька область**м. Чернівці**

Магазин «Буква»
пл. Соборна, 1

Закарпатська область**м. Ужгород**

Магазин «Кобзар»
пл. Корятовича, 1
Бовт «Файні книги»
вул. Ш. Петефі, 47

м. Мукачеве

Магазин «Літера»
вул. Пушкіна, 2

Інтернет-магазини

Інтернет-магазин «Якабу»
www.yakaboo.ua
Інтернет-магазин
«Петровка.юа»
www.petrovka.ua
Інтернет-магазин «Букля»
www.booklya.com.ua
Інтернет-магазин «Личности»
www.persons-books.com.ua
Інтернет-магазин
«Книжная лавка»
www.lavkabooks.com.ua
Інтернет-магазин «Топ-книга»
www.topknye.com.ua